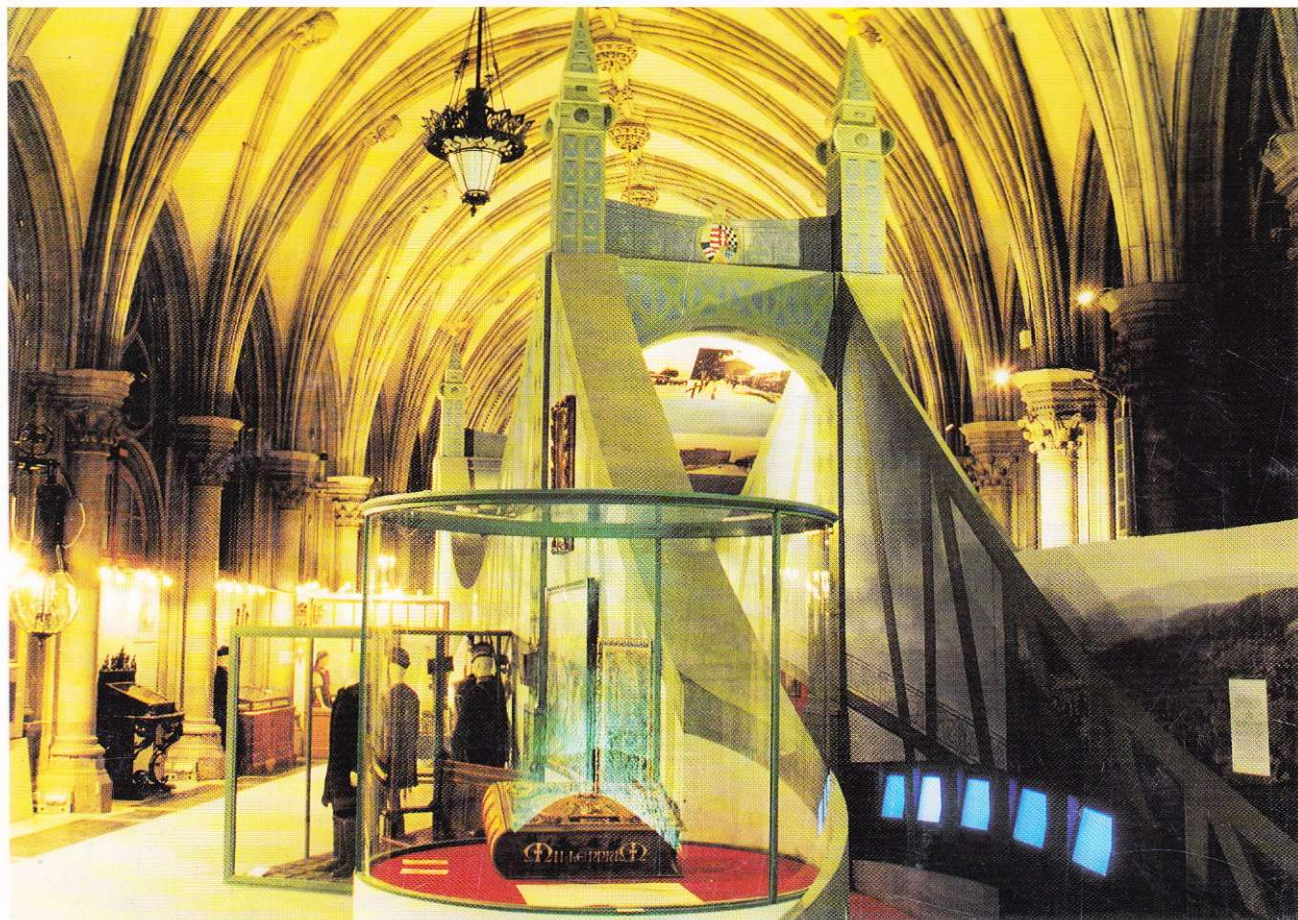

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

HATODIK ÉVFOLYAM - 1996.3. ÁRA: 149 Ft

**EZER ÉV SZOMSZÉDSÁG - AZ OSZTRÁK-MAGYAR
KAPCSOLATOK KÖZÉP-EURÓPÁBAN
1956 - BIBÓ ISTVÁN BIBLIÁJA, HANNAH ARENDT ESSZÉJE
ALKOTÓK: KODÁLY ZOLTÁN, BARTÓK BÉLA, DANILO KIŠ,
ZAHARIA STANCO, FINTA JÓZSEF
FOLYÓIRATOK MAGYARORSZÁGA
- KILENC SZERKESZTŐSÉGRŐL
HUNGAROLÓGIAI TALÁLKOZÓ ITÁLIÁBAN
A PÁPALÁTOGATÁS - PANNONHALMI DIÁKOK NAPLÓI**

**Egy üzletember napirendjében
minden perc számít.**

**Miért vesztegetne el értékes
órákat egy reptéren várakozva?**

Velünk jobban jár.

A Lufthansa április 15-től nemcsak Frankfurtból és Düsseldorfból, hanem új csomópontján, Münchenen keresztül is tökéletes összeköttetést kínál Európa és a tengerentúl főbb nagyvárosaival.

És mivel müncheni járatait naponta háromszor – 8.50, 13.25, 17.00 órakor – indítja Budapestről, Ön a lehető legjobban használhatja ki idejét: rövid tranzitidővel repülhet, pontosan és pihenten érkezhetsz külföldi tárgyalásaira.

Lufthansa

TARTALOM

EZER ÉV SZOMSZÉDSÁG

Fitz Péter: Mítosz, memória, história.....	2
Peter Bochska: Tegyük a milleniumot hasznossá a jövő számára	4
A vita Közép-Európáról hasznosabb, mint valaha Beszélgetés Erhard Busekkel	8
A megértés közös értékeket hoz létre Beszélgetés Elisabeth Gehrrel.....	9
Alkalmom, hogy az emberek összejöjjenek Beszélgetés Peter Bochska-lal	9
Tradíció és megújulás találkozása Beszélgetés Honti Máriával	12
Hat év után. Interjú Renato Tubaróval	13
Közép-Európa: Városok hálózata Interjú Krzysztof Görlichhel	13
Levél Göncz Árpádtól	14
Arcok, jelenetek a konferenciáról	16
Magyar-osztrák találkozó - hatodszor (M. P.) ...	20

1956

Tóbiás Áron: Bibó eltűnt bibliája.....	21
Lánczi András: A világ szeretete.....	26
Hannah Arendt: Gondolatok a magyar forradalomról	28

ÉPÜLETEK, ÉPÍTŐK

Román József: A jövő háza titka Beszélgetés Finta Józseffel	32
Szegő Iván Miklós: A megújult Dohány utcai zsinagóga	40

TRANZITBAN

Antal László: Amit a magyar gazdaságpolitika vitatott kérdéseiről tudni érdemes	46

KÉT ZENESZERZŐ

Eőszé László: Kodály és Budavári Te Deuma	50
Csehi Ágota: Bartók a Felvidéken	56

MŰHELY

Tudományunk hármass meghatározottságú Beszélgetés Benkő Samuval	60
Vajda Miklós: Hatvan éves a The Hungarian Quarterly	65
Folyóirat, terelőkorlát nélkül - Holmi -	70
A szétszórtságban is az összetartozást erősítik - Hitel -	73
Gálfalvi György: Több hullámhosszon - Látó - ...	75
Szigeti László: Dadogásféle a Kalligram első öt évéről,.....	78
Összekötik egymással a Nyugatot és a Keletet - 2000 -	80
Nem foglalkoznak a víziókkal - Nappali ház -	82
Kitágítjuk a kultúra vonzaskörét - Kritika	84
Kántor Lajos: Hetven éve indult a Korunk	86

KAPCSOLATOK

Beke György: Egy őszinte román íróbarátunk, Zaharia Stancu.....	89
Danilo Kiš: Kirándulás Párizsba '59	92
Kiss Gy. Csaba: Noteszlapok Itáliából IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus	95
Pápalátogatás diákszemmel Koska Dániel és Bencze Zsolt írása	98
Jancsó Miklós - 75.....	102
Számunk szerzői	103
Summary	103

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Pomogáts Béla és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vas János (fotó)
Vujicsics Sztóján főmunkatárs

A szerkesztőség címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 122-5164, 342-1978

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Press Kft.
Felelős kiadó:
a Budapest Press Kft. igazgatója
Terjeszti a HIRKER Rt.
az NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kft.
a kiadó és alternatív terjesztők.
Előfizethető a Budapest Press Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapkezelés postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149

Révai Nyomda Kft.
1037 Budapest, Kunigunda útja 68.
ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány,
az Európa Biztosító, a Honfoglalás 1100.
Évfordulója Emlékbizottság, a
Külkereskedelmi Bank Rt., a Nemzeti
Kulturális Alap és a Soros Alapítvány
támogatásával készült
Címképünk: „Budapest 1896: Ein Millennium im
K. u. K. Rahmen” című kiállítás a bécsi
Rathausban: A Ferenc József híd és az 1896-
os budapesti millenniumi kiállítás Aranykönyve
(Látványterv: Rajk László)

Tausend Jahre Nachbarschaft Ezer év szomszédság

Internationale Konferenz Nemzetközi tanácskozás

Európai Utas, Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa, Wiener Journal

PALAIS KÁROLYI (PETŐFI IRODALMI MŰZEUM),
H-1053 BUDAPEST, KÁROLYI MIHÁLY U. 16.
13. - 14. 9. 1996

Mythos Memoria Historia

Internationale Ausstellung/Nemzetközi kiállítás

Bak Imre · Fehér László · Jovánovics György · Peter Kogler · Alois Mosbacher · Hermann Nitsch ·
Peter Sandbichler · Trombitás Tamás · Franz West · Záborszky Gábor

GEMÄLDEGALERIE DER STADT BUDAPEST/MUSEUM KISCELL
FŐVÁROSI KÉPTÁR/KISCELLI MŰZEUM
H-1037 BUDAPEST, KISCELLI UTCA 108.
14. 9. - 15. 10. 1996

Fitz Péter

MÍTOSZ, MEMÓRIA, HISTÓRIA

*Öt magyar és öt osztrák
művész kiállítása*

A bécsi Modern Művészeti Múzeum Ludwig Alapítvány és a Fővárosi Képtár/Kiscelli Múzeum a magyar millecenáriumnak és az osztrák millennium alkalmából tematikus kiállításra hívta a két ország öt-öt kortárs művészt. A kiállítás Budapesten a Kiscelli Múzeum templomterében volt látható.

A kiállítás célja nem az évfordu-

lókhoz kapcsolódó nosztalgia volt, hiszen a XX. század végének alkotóitól ez igencsak messze áll, hanem azoknak a művészi reflexióknak a kiváltása, amelyeknek a közös múlt, a metaforikus értelemben vett közös helytárség -, hasonló és eltérő kultúra, emlékezet, mítosz az alapja.

Az öt-öt művész kiválasztása természetesen szubjektív döntéseken

múlt, hiszen az adott témához rajtuk kívül más is választható lett volna. Ilyenkor mindig igen praktikus szempontok szerint dolgoznak a rendezők: mindkét országból meghívtak két-két igen jól ismert, a nemzetközi művészeti életben jónevű mestert (Bak Imrét és Jovánovics Györgyöt az egyik oldalról, Hermann Nitschet és Franz Westet pedig a vendégek részéről). Hozzájuk társult a negyven feletti középgeneráció néhány olyan tagja, mint Trombitás Tamás és Záborszky Gábor vagy Peter Kogler. A fiatalabb alkotókat Fehér László, a nyolcvanas évek újfestészetének kiváló hazai művelője, illetve Peter Sandbichler és Alois Mosbacher képviselte. A másik alapvető szempont a műfaji sokszínűség volt. Bak Imre és Fehér László, valamint Alois Mosbacher és Hermann Nitsch műfaji értelemben „hagyományos” táblaképei mellett Peter Sandbichler nagyméretű installációi, Trombitás Tamás fém és domború műbőr képei, Peter Kogler óriási méretű komputerrel tervezett, szövött függönye és Franz West videóinstallációja és Záborszky Gábor öntött papír-aranyfólia kompozíciója, Jovánovics György gipszreliefjei a kortárs képzőművészet sokféleségét voltak hivatottak jelezni.

Egészen természetes, hogy a részt vevő művészeket az adott téma igen eltérő válaszokra ösztönözte. Az osztrák megközelítés sokkal inkább pszichologizáló, a közös mítoszokat feldolgozó művekhez vezetett (Nitsch, West), míg a magyar megoldások a maguk sokkal inkább szerkesztett, racionális voltukban a magyar művészet XX. századi tradícióival tartják a rokonságot.

Annak ellenére, hogy a kiállító művészek - legalábbis néhányan közülük a helyet sorsszerű események színpadává stilizálják, annak ellenére, hogy az általuk esztétikailag kiválasztott motívumok a műalkotás teljes struktúrájában látszólag konkrét kultúrtörténeti helyekhez kötődnek, általánosan megfigyelhető, hogy a művészet helye több kérdésfelvetést teremt, mint alapvetően meghatározó szellemiséget és történelmileg mérvadó meghatározottságot. Éppen ezért ez a kiállítás nem formál jogot arra, hogy abszturahálts. idealizált, művi úton létrehozott „tipikusan közép-európai” nyelvet beszéljen, sokkal inkább egyéni dialektusokat, sőt saját nyelvi újításokat akar bemutatni, amelyek kifeje-

Elisabeth Gehrler, Demszky Gábor, Magyar Bálint mellett a tolmács, továbbá Hegyi Loránd és Fitz Péter

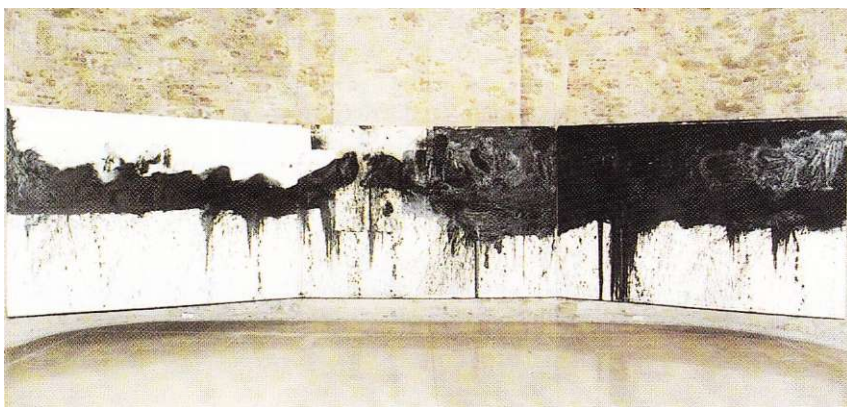
Hermann Nitsch alkotása

Vendégek Bécsből: Doris Span, Peter Bochskaňl és Erhard Busek

zésre juttatják a helyhez, valamint a hely definiálásának kérdéseire fűződő látens viszonyokat.

Bak és Nitsch helyhez kötött kulturális motívumokkal operálnak, ahol a hely nem hordoz feltétlenül földrajzi, geopolitikai, regionális vagy akár nemzeti jelentést, sokkal inkább a - metaforikus érelemben vett - időbeli, történelmi és szellemi környezetet jelent, amelyben egy bizonyos esemény megtörténik. Míg Bak egy olyan posztmodern kultúrtörténeti kaleidoszkópot állít össze, ahol a különböző stílustörédek és jelrendszerek, valamint építészeti motívumok provokatív és meglepő kombinációi szubjektív eklektikában keverednek egymással, addig Nitsch - az avantgardista Gesamtkunstwerk eszményé-

(Folytatás a 6. oldalon)

POLITIKUSOK ÉS ÉRTELMISÉGIEK

Ausztria millenniumát, Magyarország millicentenáriumát ünnepelte. A Wiener Journal főszerkesztőjének ünnep utáni gondolatait olvasva ki-ki eldöntheti: a különbségeket vagy a párhuzamokat tartja-e erősebbnek?

A millennium nemcsak seregnyi emlékezetes rendezvénnyel örvendeztetett meg minket, hanem hozzájárult az Ausztria-tudat elmélyítéséhez is, és talán nem is keveseket hozzásegített ahhoz, hogy kis időre kilássanak a hétköznapi apró-cseprő dolgai közül, és komolyabban elgondolkozzanak önmagukról, hazájukról és a világról. Mégis föl kell tennünk a kérdést: mi marad meg a millenniumból a jövő számára azon kívül, hogy szép emlék lesz, és egy kicsit megerősíti öntudatunk alapjait.

Tegyük tovább a dolgunkat?

Kipipáljuk, és tesszük tovább a dolgunkat, megvolt az ezer év, és egy kicsit sem lettünk okosabbak: mégsem lehet, hogy ennyi az egész. Meg kell találnunk a módját, hogy az intellektuális jubileumi erőfeszítésekből létrehozzunk valamit, ami befolyásolja majd az osztrák jövőt. Az országnak ugyanis szüksége lenne rá.

Az osztrák politika az elmúlt hónapokban bizonyára határozottabban körvonalazódott, a kemény tények ismét legalább látható közelségbe kerültek - ezt azonban aligha az előrelátó megfontoltság hozta meg, inkább egy mind jobban kirajzolódó és már figyelmen kívül nem hagyható, közelgő katasztrófa nyomása.

Ha a vészféket mindeddig sikerült is az utolsó pillanatban meghúzni, ez a módszer aligha lehet alkalmas arra, hogy az egyre növekvő problémákkal hosszú távon és fájdalmas kudarcok nélkül megbirkózzunk.

Gondolkozzunk hosszabb távra!

Igaz ugyan, hogy a napi teendők között örlődő és a korszellem-médiá-

ért loholó politikusokon túlzottan nagy a teher ahhoz, hogy akár csak meghallják ezeket a problémákat, mégis szóvá kell tenni, hogy a politikából hiányoznak a reálutópiák, és a legtöbb politikusból hiányzik a készség, hogy számoljanak velük, amikor megoldásokat keresnek.

Nemcsak Ausztriában hiánycikk ez, hanem szinte mindenütt a világban, csak nálunk most ez rendkívül határozottan érezhető. A politikusok a következő választásokra kacsingatnak - s ez pártpolitikai szempontból bizonyos mértékig létszükségletük -, a koalíciós partnerek túl kevésbé fékezik az érdekképviseletekből fakadó öntörvényű dinamikát, s mindez komolyan akadályozza azt, hogy a szakértelemre támaszkodva úgy gondolkodjanak, hogy az túlmutasson a következő éveken.

A politika félelme

Pedig a valóban nagy problémák közül sokat jobban és mindenképpen tartósabban meg lehetne oldani, ha a politika nem félne oly nagyon attól,

A tanácskozás első pillanatai

Előadók az első sorban: Niederhauser Emil, Emil Brix, Hanák Péter, Pomogáts Béla és a házigazda, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója, Praznovszky Mihály

hogyan fontolóra vegyen minden tudást és minden eszmét, és föltegye a kérdést: Vajon szilárdak-e még jóléti államunk egyes felhőkarcolóinak alapjai?

Csak egy példát (már jó másfél évet) említenék azok közül, amelyek nyilvánvalóan semmiféle visszhangra sem találtak, az osztrák Néppárt korábbi főtitkára, Ingrid Korosec egyik beszédéből: foglalkoztatási és szociális rendszerünk ki nem mondott alapfeltevése - s erre alapoztak minden törvényt és előírást, de ez az alapja a szakszervezetek politikájának is - a teljes értékű férfi munkaerő, amely 35-40 évig pályán van, és folyamatosan működik a törvényes munkaidő keretében. De mivel ez az alapfeltevés évről évre egyre „hamisabb”, új alapot kell kidolgozni, és át kell építeni a rendszert.

Kritikus gondolatok

Eltelkintve attól, hogy a nemzetközi hálózatok korszakában nem kell a saját országunkon belül maradni, ha okosan előrelátó emberekre van szükségünk, azért Ausztriában is van elegendő intellektuális kapacitás, amely egy előrelátó politika érdekében hasznosítható volna. Persze, az egyetemeknek és a tudományos kutatóknak még mindig felróható, hogy nem ereszkednek le elefántcsonttoronyaikból, és csak akkor kezdenek politizálni, ha a „saját” pénzükről van szó.

Ez az érv azonban egy kicsit sántít, mert a kérdést egy egyirányú utca hamis szemszögéből nézi. Szeretik mutogatni az értelmiségieket és a művészeket, amíg a mindenkori politikát támogatják, amíg vonzóbbá tesznek egy pártot: akik viszont bírálnak és figyelmeztetnek, vagy olyan gondolatokat dobnak be, amelyek nem illenek be a fennálló politikai fogalmak közé, könnyen megégethetik az ujjukat - és ezt sokan saját tapasztalatukból tudják.

Párthatárok

Nincs abban semmi új, hogy a politika megtermékenyíthető, ha komoly intellektuális potenciált hív segítségül.

A hatvanas években Josef Klaus

Schiffer János Budapest főpolgármester-helyettese pohárköszöntőjét mondja

szövetségi kancellár elég bátor volt ahhoz, hogy az „Aktion 20” keretében nagyszabású és szinte nyilvános fórumot kínáljon az értelmiségieknek a politikában. Mintha új korszak kezdődött volna - aztán a politikai öntudatra ébredt tudósok hamar beleütköztek a politikusok által mégis csak túl szűknek látott határokba, amelyeket a pártok, szövetségek és kamarák érdekei szabtak meg: Az „Aktion 20” mozgalmát csöndben elaltatták.

Hídépítők

Napjainkban is vannak példák kreatív hídépítő kezdeményezésekre értelmiségiek és politikusok között: Wolfgang Schüssel mozgalma, a „21. század barátai”, a „jövöpolitikai társaság”, amelyet annak idején Eugen Veselsky akkori államtitkár alapított, vagy Erhard Busek fáradozásai, aki megpróbálja új életre kelteni a politikai szalon intézményét, nem is sikertelenül: egy-egy felvilágosító és meg-

világosító gondolat megtalálta az útját nemcsak a komolyabb médiumokba hanem egyes politikusok agyába is. Meg kell említenünk itt Peter Weiser gondolatügynökségét is.

Partneri kapcsolat

Mindezek a kezdeményezések igen dicséretesek, és meg is mozdítanak valamit. De mintha páltolitikai vagy másféle gettóban volnának zárva, mintha nem alakult volna ki valóban hatékony gondolatátvitel a politika felé.

Bizonyára nem adhatunk itt általános érvényű receptet arra, hogyan kell kidolgozni a politikailag hatékony reálutópiákat. Azt azonban látni kell, hogy szükség van rájuk, és a cselekvő politikusok felelőssége kiterjed Ausztria jövőjére is.

Talán elég lesz a millennium évének maradék lendülete, hogy ne csak a kormányzati erők, hanem más felelős pozíciókat betöltők is elég bátorságot merítsenek belőle ahhoz, hogy komolyan foglalkozzanak a kérdéssel: hogyan jöhet létre termékeny partneri kapcsolat az értelmiségiek és a politikusok között?

Bendl Júlia fordítása

Mythos Memoria Historia

Internationale Ausstellung/Nemzetközi kiállítás

Bak Imre - Fehér László - Jovánovics György - Peter Kogler - Alois Mosbacher - Hermann Nitsch - Peter Sandbichler - Trombitás Tamás - Franz West - Záborszky Gábor

(Folytatás a 3. oldalról)

Jovánovics György: Relief

nek monumentális, talán egyik utolsó nagy személyisége - érzéki és szellemi koherenciára, minden tapasztalat hedonista-euforikus egységére törekszik, s eközben rendkívül homogén, koherens stílusmetaforát mondhat magáénak. Fehér László és Alois Mosbacher ennél sokkal direkter módszerrel, gyakran mégis az irracionális határán dolgozik. Festészetükben mindketten az emberi alak és a tér, a tárgy és ezáltal az idő és emlékezet viszonyát vizsgálják. Míg Fehér festészetében a motívumokat - még ha közvetlenül nem is történelmi helyszíneket ábrázolnak - súlyos történelmi emlékek terhelik, Mosbacher látszólag semleges, látszólag önkényesen kiválasztott, véletlenszerű és

Alois Mosbacher festménye

Bak Imre: A város

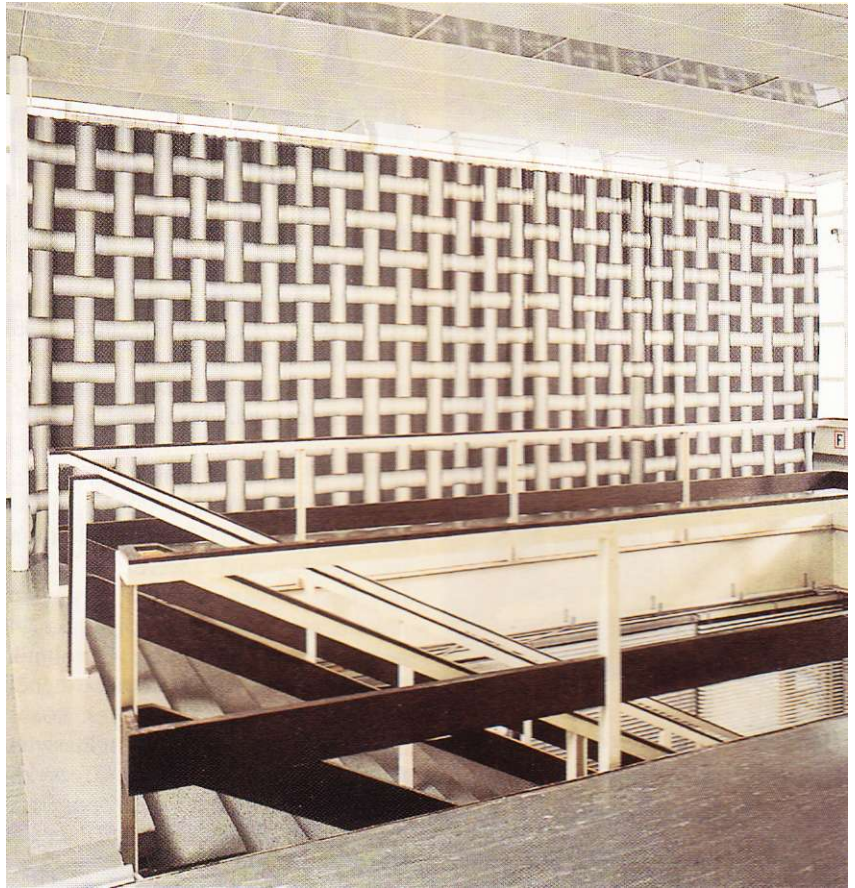
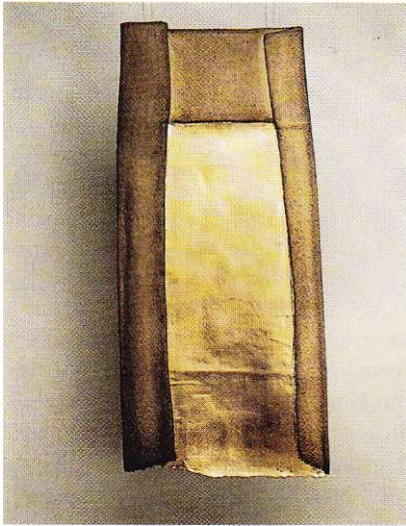
nem-művészi beavatkozások révén átalakított tárgyakkal dolgozik, amelyek az esztétikai manipuláció révén nyerik el tulajdonképpen önálló jelentésüket. Ebben az esetben a helyek, Mosbacher képeinek fiktív terei nem mások, mint a fiktív-fantasztikus képzelet tárgyiasításai, amelyek ré-

vén - véletlenszerűen és szándékos elidegenítés révén - az eredeti, logikus és felismerhető összefüggésekből kiemelt tárgyak a képen belül teljesen új struktúrát hoznak létre. Peter Kog-

Peter Kogler: Cím nélkül

Záborszky Gábor :
A Nap háza

Fehér László: Bűgöcsiga

Fehér László: Fiú szoborral

ler térbeli beavatkozásai a média anyagtalán manipulációja révén határozzák és változtatják meg az adott építészeti környezetet. Így Kogler az archaikus tér képzetét egy teljesen más fajta, anyagtalán, globális média-

(Folytatás a 10. oldalon)

A VITA KÖZÉP-EURÓPÁRÓL MTUÁLISABB, MINT VALAHA

Beszélgetés Erhard Busekkel, Ausztria volt alkancellárjával, a bécsi Institut für den Donauraum und Mitteleuropa elnökével

- Busek úr, ön hat éve tanúja és tárogatója a Wiener Journal és az Európai Utas együttműködésének. Véleménye szerint melyek ennek a kapcsolatnak a legfontosabb állomásai?

- A legfontosabb változás az, hogy a vasfüggöny lehullása utáni lelkesedésből mára eljutottunk a hétköznapok tényleges problémáihoz. Nem vesztítettük el azonban a kedvünket, és továbbra is bizakodással tekintünk előre, ha közös problémáink gyakorlati megoldásáról van szó, így például Magyarország Európai Unió csatlakozásáról, az ezzel kapcsolatos problémákról, vagy arról, hogy milyen közös szellemi felelősséget viselünk Európával szemben.

- Milyen jövője van ön szerint ennek az együttműködésnek?

- A jövő útja az, hogy közeledjünk egymáshoz. Bizonyosan nem jelenti ez azt, hogy hirtelen teljesen egységesek leszünk, mindenben egyetértünk, hanem azt, hogy a sokszínűség, az a szellemi gazdagság, amely térségünket jellemzi, ösztönzést adhat a többieknek is. Mi ebben a folyamatban a tanácsadó, az útikalauz szerepét vál-

lalhatjuk, aki felhívja a veszélyekre a figyelmet.

- Most, amikor beszélgetünk, túl vagyunk az „Ezer év szomszédság” címen rendezett tanácskozás első napján. Hogyan összegezné benyomásait?

- Ezeregyszáz évvel ezelőtt történt meg a magyar honfoglalás, és az idén múlik ezer éve annak, hogy az „Ausztria” név mint területmegjelölés létezik. Ezen a kettős évfordulón számos rendezvényt szerveztek; némelyik nosztalgikus, mások a történelmi dokumentáció célját szolgálják, mi pedig azon a véleményen voltunk, hogy ezt a magyar és osztrák történelmi jubileumot az események közös, együttes vizsgálatára kell felhasználnunk. Ezért is szeretném szíves köszönetemet kifejezni az Európai Utasnak, amely a Wiener Journal-lal és az IDM-mel közösen megszervezte ezt a tanácskozást.

Sikerült kitérnünk az elől a kísértés elől, hogy csak áradozzunk arról, milyen szép közös emlékeink vannak, hogy micsoda nagyszerű teljesítmények, illetve mekkora tévedések jellemezték ezt a közös múltat. Egyből a dolgok közepébe akartunk vágni, nem feledve persze a történelmi tapasztalatokat - erre szolgáltak a délelőtti előadások. Aki azonban délután is itt volt, hallhatta, hogy egyből az aktuális osztrák-magyar kapcsolatokhoz érkeztünk, és egy nagyobb összefüggérendszer, az európai integráció szempontjából vizsgáltuk meg őket.

- Mik voltak az elemzés szempontjai?

- Lényeges szempont volt az, hogy arról is beszéljünk, mi áll továbbra is a kölcsönös megértés útjában. Melyek azok a kérdések, amelyekben nem értjük meg egymást? És beszéltünk félelemről is: az eldugult határoktól való félelemről, a schengeni egyezmény kellemetlen hatásairól, és arról, hogy Ausztria az Európai Unió tagság következtében, ha el nem is fordult tőle, de kevésbé figyelt Magyarországra. Ez igen fontos figyelmeztetés. Beszéltünk arról is, hogyan érhető el a térség európai integrációja, és hogy az EU-tagállamok akarják-e egyáltalán ezt az

integrációt. Mi lehet ebben Ausztria szerepe, tud-e Ausztria az Európai Unión belül valamilyen formában segíteni?

Ezért kell a nyilvánossághoz fordulnunk, hiszen jobb, hogyha a nyilvánosság tudtával zajlanak a folyamatok, mint ha valamilyen mítoszt táplálnánk magunkban.

- Vajon az utóbbi évek tapasztalatai alapján nem kell azt mondanunk, hogy Közép-Európa is csak mítosz?

- Közép-Európának konkrét jelentése van. Létre kell jönnie nemcsak a szívekben, hanem - mindenekelőtt - az értelemben, konkrét cselekedetek formájában is. És osztrákként azt mondhatom, hogy ezen a konferencián is értékes tanácsokat kaptunk. Például azt, hogy ne beszéljünk „Keletről”, mert igazából Európa közepéről van szó. Hogy a magyar nem egy keleti nyelv, hanem Közép-Európában beszélnek. Hogy az Európai Unióval kapcsolatban ne használjuk a „keleti bővítés” kifejezést, hanem - ahogy lengyel kollégánknak, Irena Lipowicz mondta - Európa újbóli kiegészüléséről beszéljünk. Fontos lélektani tényezőkről és egy egész sor gyakorlati kérdéssről esett tehát szó, amelyeket a második nap délelőttjén a szellemi-kulturális aspektusok vizsgálatával is kiegészítettünk.

Valóban, gyakran mondják, hogy Közép-Európa halott. Meglepő módon éppen a vasfüggöny lehullása és az Európai Unió kibővítése után. Én azonban hálás vagyok Emil Brixnek, a délelőtti első előadójának, aki ennek az ellenkezőjét bizonyította. Azt, hogy a Közép-Európáról, Európa közepéről folytatott vita aktuálisabb, mint valaha, mivel ennek során írhatjuk majd le a jövő Európájának állapotát. Ez persze nem megy máról holnapra, hanem időt vesz igénybe.

Jogos tehát, ha ezeregyszáz, illetve ezer év történelmi háttere előtt elgondolkodunk és beszélünk a következő száz esztendőről is, és ez adja közös rendezvényünk célját és értelmét.

Módos Márton

A MEGÉRTÉS KÖZÖS ERTEKEKET HOZ LETRE

Beszélgetés

Elisabeth Gehrrel,
Ausztria oktatási
és kulturális
miniszterével

- *Miniszter asszony, miért fontos az, hogy ma is megemlékezzünk az „ezer év szomszédságról”?*

- Azért tartom fontosnak, mert ennek az ezeréves szomszédságnak a történetéből fontos tanulságok származhatnak kapcsolatunk jövőjét illetően, mert ebből a szomszédságból kiindulva kell meghatározni az egységes Európán belüli közös céljainkat is.

- *Nehéz napja volt ma: milyen benyomásokkal távozik erről a konferenciáról, amelyet a Wiener Journal és az Európai Utas rendezett?*

- Legelőször azt a benyomást emelném ki, hogy korábbi alkancellárunk, Busek doktor úr továbbra is töretlen lelkesedéssel áll ki és cselekszik Közép-Európa érdekében, másrészt pedig azt, hogy továbbra is igen sokan érdekeltek abban, hogy Közép-Európa fogalmának új értelmet adjanak, és a térség viszonyait cselekvően befolyásolják.

- *Magyar kollégáival szakmai megbeszéléseket is folytatott; milyen eredményekkel távozik Budapestről?*

- Oktatási és kulturális miniszterükkel egy munkaebéden vettünk részt, ahol megegyeztünk abban, hogy tovább erősítjük az együttműködést a tantervek kidolgozásában és a tanárok képzésében, hangsúlyt helyezünk ar-

ra, hogy ismét bevezessük a magyar nyelv oktatását Ausztriában, és abban is egyetértettünk, hogy az Európai Uniót illető képzésben a mi tapasztalatunkat és tudásunkat tovább kell adnunk Magyarországnak. Megállapítottuk, Ausztriában még mindig kevesen értenek igazán az EU problémaköréhez, a magyarok pedig - nagyon előrelátóan - már most kellően fel szeretnének készülni az uniós együttműködésre.

- *Milyen szinten folyta ez a képzés?*

- Diploma utáni képzésről van szó: egy jogászt például Európa-jogban képzünk tovább, közgazdászoknak és jogászoknak szaknyelvi képzést bizto-

sítunk. A miniszter úrral megállapodtunk abban is, hogy a közös szakmai képzés színhelye a belgiumi Brugge lesz, ahol érdekes módon magyar oktatók is dolgoznak.

- *A különböző szellemi műhelyek, folyóiratok együttműködése fontos hídszeretpet tölt be két ország kapcsolatában. Hogyan értékeli ön a Wiener Journal és az Európai Utas hatéves együttműködését és a kapcsolat további kilátásait?*

- Ennek a kapcsolatnak folytatódnia kell. Véleményem szerint az oktatás és a kultúra alapozza meg a jövődőt, ezért a képzés, a kultúra és az újságírás területén egyaránt tovább kell erősítenünk az együttműködést. Ez az együttműködés hozzájárul a kölcsönös megértéshez; a megértés közös értékeket hoz létre, közös cselekvést eredményez, és mindez együtt pedig alapja lehet a térség békéjének. És ez az, amit magunknak és Európának is kívánunk: stabil békét és jó együttműködést.

M. M.

ALKALOM, HOGY AZ EMBEREK ÖSSZEJÖJJENEK

Beszélgetés

Peter Bochsán,
a Wiener Journal
főszerkesztőjével,
a Concordia sajtóklub
elnökével

- *A Wiener Journal és az Európai Utas együttműködése immár komoly hagyományokra tekinthet vissza. Mik ennek a kapcsolatnak a legfontosabb állomásai?*

- Nem emelnék ki egyes állomásokat, hanem azt hangsúlyoznám, hogy olyan, évek óta nagyon kedvezően alakuló együttműködésről van szó, amelyet a mi olvasóink is igen kedvezően fogadtak, hiszen ezáltal lényegesen bővült lapunk témaválasztéka, és számos szerzővel is gyarapodtunk.

- *A Wiener Journal egy Európai Unió-tagország folyóirata, az Európai Utas nem az. Mít tehetnek ezek a folyóiratok azért, hogy felgyorsítsák Magyarországot, illene a térség államainak integrációját?*

- Komoly szerepünk lehet ebben, hiszen igaz ugyan, hogy az értelmiségiek nem vesznek részt közvetlenül, nem meghatározók a napi politikában, a háttérben mégis komolyan befolyásolják a döntéseket, az ország politikai légkörét. Egrészt felhívják a figyelmet egyes gazdasági kérdések háttérére és azok hatásaira; másrészt pedig állást foglalnak az uniós keleti kibővítésének kérdésében. Ez ügyben pedig igen erős ellenérzéseket is megfigyelhetünk, mindenekelőtt Németországban. Sokan gondolják úgy, hogy a kibővítés túl sokba kerülhet, és a „gazdag” uniós tagországoknak túlságosan mélyen

(Folytatás a 12. oldalon)

Mythos Memoria Historia

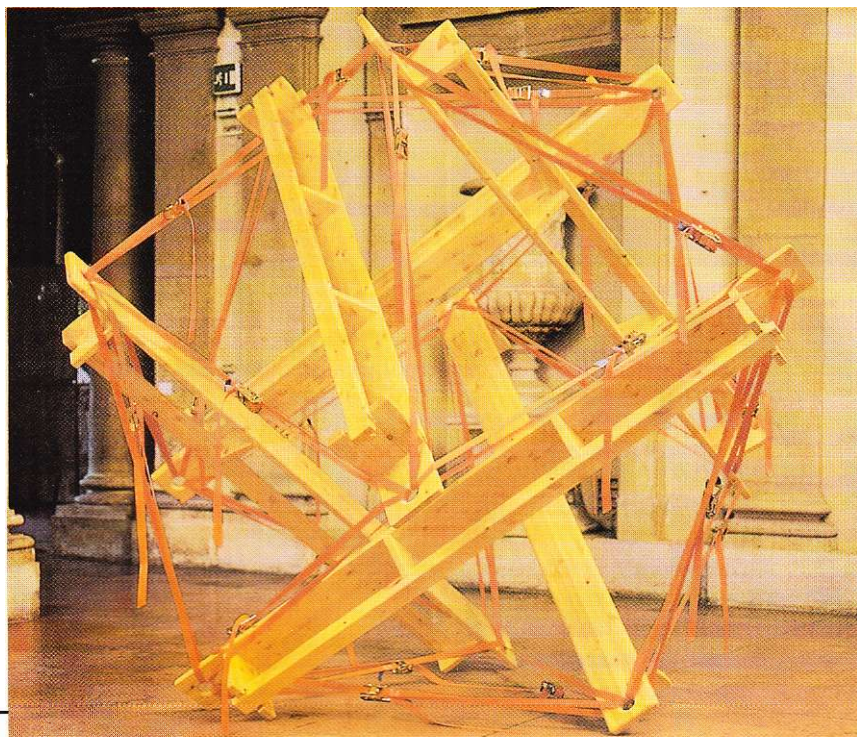
Internationale Ausstellung/Nemzetközi kiállítás

Bak Imre · Fehér László · Jovánovics György · Peter Kogler · Alois Mosbacher · Hermann Nitsch · Peter Sandbichler · Trombitás Tamás · Franz West · Záborszky Gábor

(Folytatás a 7. oldalról)

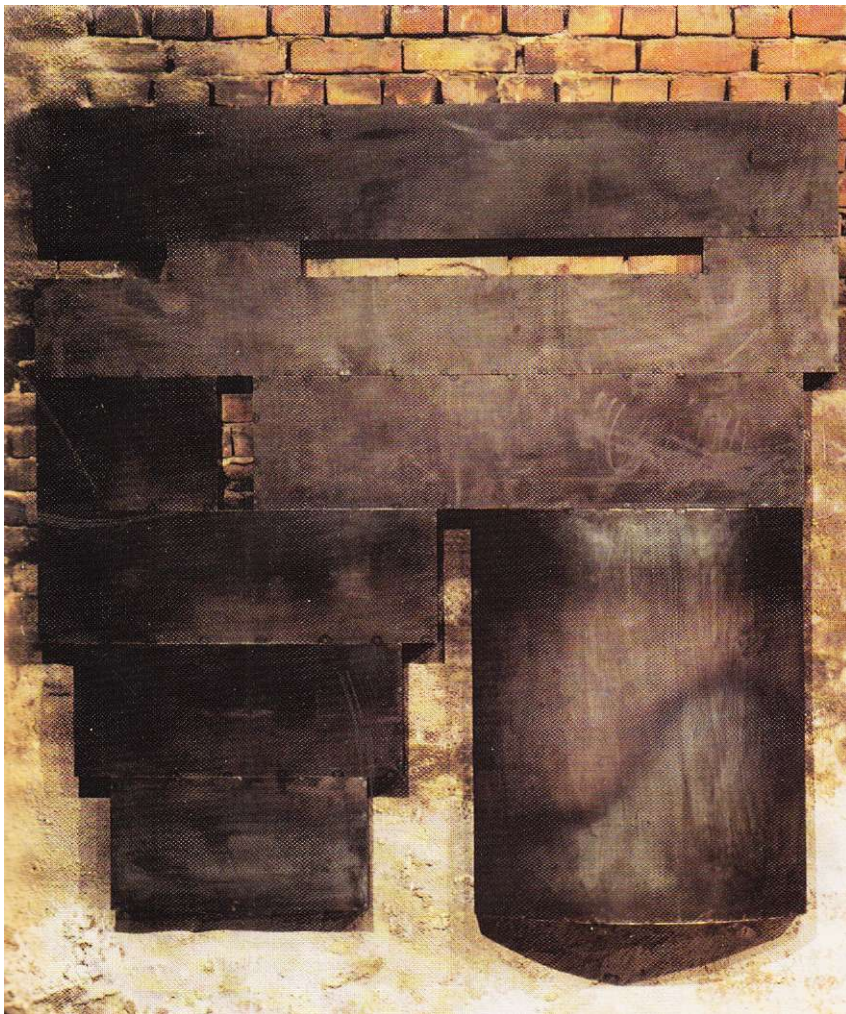
Záborszky Gábor: A történelem kapuja

tér víziójával köti össze. Peter Sandbichler ellenkező irányba indul, amikor a valóban létező tárgyakat a maguk fizikai materialitásában összerak-

Peter Sandbichler alkotása

ja, és ezzel új szerepet ad nekik. Az erre kivetített második virtuális valóságuk nem csupán a tárgyakat, hanem az őket körülvevő teret és magát az újonnan létrejövő tárgyat is értelmezi. Az első és második realitás effajta manipulációja megszünteti a tradicionális idő érzetét és teljesen újfajta viszonyt alakít ki egy pátozmentes, történelemtől megszabadított idő irányába. A két magyar objektművész, Záborszky Gábor és Trombitás Tamás ezzel szemben az idő mint metafora átpoetizálásával, valamint a különböző értékrendszerek és nyelvi struktúrák permanens és feltartóztatlan feloldásával operál. Záborszky művészetében az objektok rituális tárgyként vagy olyan ősi kultúrák szimbolikus építészeteiként jelennek

meg, ahol a természet és a civilizáció, a munka és a rituálék még nem egyértelműen váltak el egymástól. Betűszobraival Trombitás Tamás még tovább megy. Plasztikai egyrészt formálisan összefüggő, logikus formarendszereket ábrázolnak, másrészt a nagy összefüggések szintjén a monumentális építészeti formákat idézik. Minden írás egyben próbálkozás is, hogy nyomot hagyjon és rendszerezzen és ezáltal definiálja a gondolati helyet. Kvázi-építészete „szellemi téglákból”, immateriális építőanyagokból építkezik, miközben a rendszerezés is hozzájárul ahhoz, hogy el-tárgyiasítsa az erősen antropológiai színezetű, poétikus-allegorikus összefüggések kommunikációs lehetőségeit. Valószínűleg egyik résztvevő sem gondol az aktuális művészet közép-európai, regionális egységére, s bár úgy tűnik, a kiállító művészek egyike sem hisz a művészet nemzeti vagy regionális identitásában, ennek ellenére felfedezhetők bizonyos gondolati, nyelvi hasonlóságok azokban a különféle kísérletekben, ahogyan a művészet helyét meghatározzák. ■

Trombitás Tamás: Acél

Franz West: Heverő

(Folytatás a 9. oldalról)

kell majd a zsebükbe nyúlni. Meg kell tehát mutatnunk, hogy ennél jóval többről van szó, hogy nem csak a piaci érdekeket kell szem előtt tartanunk, hiszen hosszú távon biztonságpolitikailag is stabilizáló tényező lehet az, ha ezek az országok belépnek az EU-ba.

- *Mi ösztönözte önöket ennek a konferenciának a megrendezésére?*

- Nekünk csakúgy, mint az Európai Utasnak, az volt a fontos, hogy ismét felélesszük a két országot, illetve a Közép-Európa más térségeit képviselő értelmiségiek párbeszédét, kapcsolatát. Az ugyanis a véleményünk, hogy az elmúlt években, a rendszerváltás utáni normalizáció során ez a párbeszéd nem alakult olyan intenzíven, mint amilyen korábban volt.

- *Motiválta-e a rendezőket az is, hogy mindkét ország fontos történelmi jubileumokat ünnepel az idén?*

- Természetesen ez is. Ezek az évfordulók magától értedődő alkalmat adnak arra, hogy az emberek összejöjjenek és együtt, közösen csináljanak valamit.

- *Őn a rendszerváltás óta gyakran jár Magyarországon, és rendszeresen vendégeskedik Prágában, Ljubljában, Szlovákiában is. Véleménye szerint megváltozott-e a térség szellemi-intellektuális helyzete az elmúlt hat év során?*

- A rendszerváltás után kezdetben azt hittük, hogy meg fognak nyílni az íróasztalok fiókjai és remekművek kerülnek majd elő. Ez nem következett be. De nem ítéltünk csak ennek alapján. Azt hiszem, hogy ezeknek az országoknak az értelmisége ma egészen máshogy gondolkozik Európáról, mint korábban. Véleményem szerint különösen Csehország és Magyarország intellektuális felkészültsége nagyban elősegíti azt, hogy a megkezdett együttműködést lényegesen kibővítsük.

M. M.

TRADÍCIÓ ÉS MEGÚJULÁS TALÁLKOZÁSA

Beszélgetés Honti Máriával a Művelődési és Közoktatási Minisztérium államtitkárával

- *Egy tanárnak, aki most államtitkárral, milyen érzés részt venni ezen az eszmecsere-n ?*

- Mindenekelőtt nosztalgiát érzek, hiszen kollégák körében vagyok, és örömmel látok itt olyan fiatal arcokat, akikre úgy gondolhatok, hogy akár tanítványaim is lehetek volna. De természetesen a hangulati elemnél fontosabb az, hogy igen jelentős, értékes, és éppen a hagyományok kutatása révén jövőbe mutató egy ilyen konferencia, és azt gondolom, hogy akinek a kultúra közel van a gondolkodásához és a lelkéhez, az örülhet, hogy ha a kultúrának ilyen szerepe jut a jövőbeni politika alakításában is.

- *Az osztrák miniszter asszonnyal, Gehrert asszonnyal megbeszélést folytatott a tanácskozás előtt. A személyes megismerkedésen túl szóba kerültek-e közelebbi együttműködési lehetőségek?*

- Most a személyes ismerkedés volt a fontos, hiszen nagyon rövid volt az idő ahhoz, hogy bármely témába mélyebben belemerülhettünk volna. Miniszter asszony ma még együtt ebédel Magyar Bálint miniszter úrral, és biztos vagyok benne, hogy az ő beszélge-

tésükben fel fog vázolódní egy olyan közeljövőben kibontakozó közelebbi együttműködés, amelynek én is részese lehetek. Én elsősorban a magyar-osztrák oktatási kapcsolatok kérdéskörében szeretnék majd tárgyalásokat folytatni.

- *A tanácskozás színhelye, és ez gyakran szóba kerül, a Petőfi Irodalmi Múzeum, az egykori Károlyi-palota. Ön is úgy látja, hogy valami atmoszférát, különlegességet ad a tanácskozásnak?*

- Feltétlenül. Ez a palota a maga külső hatásaival, építészeti megoldásával és berendezésével a tradíciót idézi. Jól tudjuk azonban, hogy a Károlyi család nemcsak a hagyományörzésről, nemcsak a kompromisszumkeresésről volt nevezetes - gondolok most a XVIII. századi Károlyi Sándorra -, hanem Károlyi Mihályi Sándorra -, hanem Károlyi Mihályi Sándorra a XX. századi magyar progresszióknak is egyik szimbóluma. Így a Károlyi-palotában a tradíciónak és a megújulásnak valamiféle olyan találkozását lehet érzékelni, amely minden biztonnyal ennek a konferenciának is vezérgondolata lehetne. Különösen miután a konferencián igen hangsúlyosan fogalmazódott meg az, hogy maga a közép-európaiság is feladat, tehát a jövőnek is szól.

- *Több közép-európai városból vannak itt: Krakkóból, Pozsonyból, Kijevből, Ljubljánából. Ha már a feladatról van szó: lehet-e Budapest valamiféle kulturális koordinátora e térségnek a kilencvenes évek vége felé?*

- Én úgy gondolom, hogy mind-egyik város, amelyet felsorolt, vállalhat koordinatív szerepet. Inkább azt látnám szükségesnek, hogy megegyezéssel osszuk meg ezeket a szerepeket, hiszen a kultúrának különböző területei vannak. Így például Krakkó joggal gondolhatná magáról, hogy mondjuk az avantgárd színházi kultúrának legyen a koordinátora, de ugyanígy találhatna magára szabott szerepet Prága, Bécs, Budapest vagy Pozsony. Tehát az volna jó, ha egyik város sem törne kizárólagos koordinátori szerepre, hanem egy olyan együttműködési hálót kellene együtt szönnünk, amelynek a csomópontjai ezekben a városokban vannak, mindig valamilyen más téma, mindig valamilyen más fontos kérdés körüljárása és természetesen előbbre vitele érdekében.

M. P.

HAT ÉV UTÁN

Interjú

Renato Tubaróval

- Kedves Tuba.ro úr, ön jelen volt 1990-ben az Európai Utas első bemutatkozásán. Hogyan értékeli az elmúlt hat évet?

- Rendkívüli élmény volt számomra az a néhány nap. Épp akkor tört ki a taxisbloká, és emlékszem, hogy Göncz Árpád úr az Európai Utas első számának bemutatójáról sietett el, hogy egészen más jellegű problémákkal nézzen szembe. Végig itt voltam a háromnapos sztrájk és a tüntetések idején, ami számomra akkor a demokratikus Magyarország megrendülését és újjászületését jelentette. Nagyon élő az emléke, hogy éjjel-nappal az utcákat jártam, hogy láthattam, mi is történik.

És most, hat év elteltével azt kell mondanom, hogy Magyarország nagyon megváltozott. Úgy érzem, hogy megközelítette azoknak a kapitalista országoknak a szintjét - jó és rossz értelemben egyaránt -, amelyekben nem volt ötven évig kommunizmus. Vagyis nagyobb szabadság van, mindenről beszélhetnek az emberek. Negatív értelemben pedig a fogyasztói élet került előtérbe, mindenki azt nézi, hogy mennyit szerezhet, és hogy lehetőleg még többet szerezzen. Viszont valóban nagy a szabadság foka, és remélem, hogy ez segít mielőbb megtalálni a helyes mértéket. A szabadság ugyanis ott ér véget, ahol mások jogait megsértik.

- És melyik Magyarország tetszett önnek jobban?

- Természetesen ez a mostani. Késég sem fér hozzá.

- Az elmúlt hat évben számos programban működött együtt Budapest és Gorilla. Közös tanulmányutak és tanulócserek is zajlottak. Ezekről mi a tapasztalata?

- Az együttműködés Magyarország és Gorizia, pontosabban Budapest és Gorizia között már régi keletű, 1966 óta, vagyis harminc éve tart. Persze az elején más keretek között folyt, hiszen akkor még egy merevebb rendszerrel

kellett együtt dolgoznunk. Az utóbbi években, a szabadság légkörében kapcsolataink kiszélesedtek. Számos olyan diák van az egyetemen, aki nemzetközi diplomácia szakot végez, és szorosan együttműködik velünk. Ezenkívül alakult Goriziában egy Isonzo Baráti Társaság, amely állandó összeköttetésben áll a győri Isonzo Baráti Körrel. Ezzel egyedülálló történelmi kapcsolatot ápolnak Magyarország és Olaszország között. És ott van persze Goriziában a Közép-Európa Kutató Intézet, amely már hosszú idő óta vizsgálja a közép-európai térség gyökereit és eljövendő lehetőségeit.

Papp Gábor Zsigmond

KÖZÉP-EURÓPA: VAROSOK HALÓZATA

Interjú Krzysztof Görlich krakkói alpolgármesterrel

- Mit jelent Krakkó alpolgármestere számára a közép-európaiság fogalma?

- Közép-Európa fogalmát általában úgy értelmezik, mint ami azonos az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területével. Én azonban azt hiszem, hogy ez sokkal mélyebb fogalom, amelyet nem feltétlenül kell a Habsburg Monarchiához kapcsolni. Ez egy olyan közösség, amely különösen a városokban, Közép-Európa városai-ban látható. Ezek a városok nagyon hasonlítanak egymásra, és nekem könnyebb úgy meghatároznom Kö-

zép-Európát mint városok hálózatát, s nem mint konkrét régiót.

- Milyen az együttműködés Krakkó és Budapest között?

- Az együttműködés jövője, perspektívája nagyszerű, ahogyan történelme, múltja is az. A jelen helyzetről azonban azt kell mondanom, nagyon sajnálatos, hogy az együttműködés most nem eléggé aktív, hogy kevés magyar látogat hozzánk. (Lengyelek talán nagyobb számban látogatnak Budapestre.)

Krakkónak nagyon sok közös vonása van a magyar fővárossal, és rengeteg lehetősége van az együttműködésnek. Mi Krakkóban éppen az Európai Utas kezdeményezésére kezdtük kiépíteni az első komoly kapcsolatokat, s ebbe a média is bekapcsolódott - ellátogatott hozzánk a lap szerkesztősége és a televíziós műsor stábj is. Ezután mi tettünk csoportos látogatást Magyarországon: Budapesten és Pécsen, s minket is elkísért a mi tévénk. Ezeknek a látogatásoknak jelentős szerepük volt a kapcsolatok bővítésében, de persze nem merítettünk ki minden lehetőséget. Az én részvételem ezen a konferencián ugyancsak egy lépés a megkezdett úton.

Fontos volt az a látogatás is, amikor olyan középiskolások jöttek el hozzánk, akik a folyóirat által szervezett országos történelmi vetélkedő nyerteseiként krakkói kirándulást kap-

tak jutalmul. Úgy láttuk, hogy a fiatalokra kedvező benyomást tett városunk, s reméljük, hogy a fiatalok cserelátogatása, amit én rendkívül fontosnak tartok, tovább fog bővülni.

- Milyennek látja a két város ön által ígéretesnek nevezett jövőbeni együttműködését, a perspektívákat?

- Én úgy látom, hogy ennek az együttműködésnek fontos eleme a fiatalok látogatása, a kulturális csere, az például, hogy ebben a hónapban ellátogat hozzánk a budapesti Katona József Színház, hogy cserébe a mi Sary Teatrunk Budapesten vendégszerepel, de igen lényegesnek tartom ezek mellett a média együttműködését, azt, hogy kölcsönösen bemutassuk városaink, országaink valós, igazi arcát. A nyolcvanas években ugyanis e területen mély szakadék alakult ki - a Szolidaritás krakkói és lengyelországi tevékenysége miatt a propaganda vagy inkább az ellenpropaganda negatív képet alakított ki Magyarországon a lengyelekről s ezen belül Krakkóról is. 89 után pedig mi magunk is főleg a Nyugat iránt mutattunk erős érdeklődést, elhanyagolva szomszédainkat. Jelenleg kétségkívül újra az együttműködés szándéka figyelhető meg.

- Hogyan alakul a két város, Krakkó és Budapest vezetésének együttműködése, milyenek az önök, vezetők közötti személyes kapcsolatok?

- Nekem személy szerint több lehetőségem is nyílt arra, hogy megbeszéléseket folytassak Demszky Gábor főpolgármesterrel és helyettesével, Schiffer úrral is kulturális ügyekről. Az együttműködés egyelőre, hogy úgy mondjam, multilaterális síkon zajlik. Általában különféle európai városhálózatok szintjén találkozunk, de a kétoldalú kapcsolatokat is igyekszünk fejleszteni: legutóbb éppen augusztus 20-án, a magyar millicentenárium ünnepségeken képviseltem Krakkót, s úgy vélem, hogy ezt a kétoldalú kapcsolatokat hivatalos kezdetének tekinthetjük.

Az együttműködés úgy igazából akkor válik majd intenzívvé, amikor a budapesti polgármesteri küldöttség régóta ígért krakkói látogatására sor kerül. Alaposabban meg kell ismerünk egymást.

Szenyán Erzsébet

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
ELNÖKE

Az "Ezer éves szomszédság" című
osztrák-magyar konferencia résztvevőihöz

Tisztelt Konferencia!
Kedves Barátaim!

Az itt jelenlévőknek aligha árulok el titkot: évről-évre részese voltam tanácskozásuknak magam is, s tapasztalatból tudom, hogy ezek a jó hangulatú eszmecsere is segítettek bennünket, hogy jó szomszédok módján minél erősebben kötődjünk egymáshoz. Ami már csak azért is fontos, mert nem csupán a múlt, közös történelmünk, hanem jelenünk is ezeryi szállal kötődik egymáshoz. A jelenünk s jövőbeli közös kihívásaink. Éppen ezért tekintetünket az elválasztó határok fölé kell emelnünk, hiszen közös érdekeinket együtt, egymással képviselhetjük a legjobban. Megtartva-megőrizve hagyományaink, művészetünk, egész kultúránk sajátos, egyéni színeit, melyek együtt sokféleségükben, tarkaságukban adják legszebb árnyalataikat.

Kívánom, hogy ez a mostani találkozó is váljék olyan szellemi műhellyé, amely összefogja az osztrák, magyar, cseh, szlovák, lengyel, délszláv, olasz szellemi erőket, értelmiségi törekvéseket. Amelyek képesek felmutatni a világ előtt egy egységes Közép-Európa arculatát.

Kívánok kitűnő hangulatú, hasznos tanácskozást,

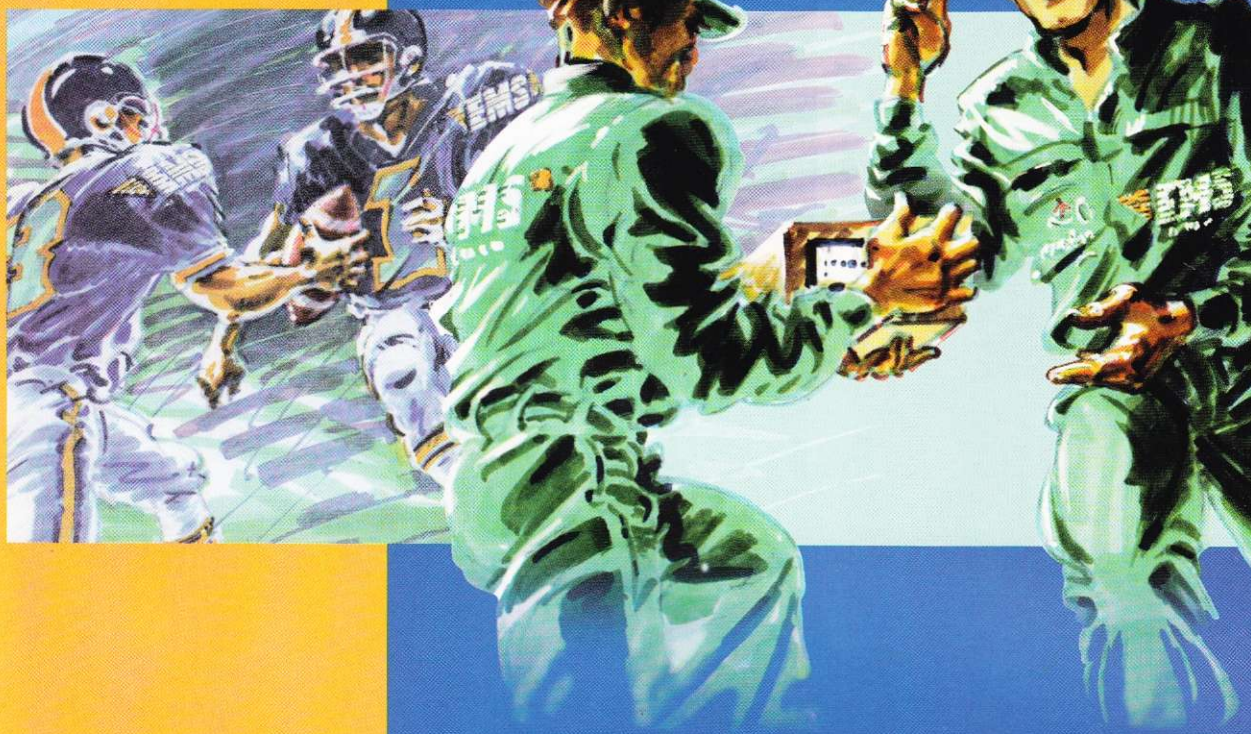
meleg barátsággal:

Göncz Árpád

Budapest, 1996. szeptember 13.

A CSAPAT

Tagjai egytől egyig tudják
a dolgukat.

Gyorsak,

összeszokottak,

céltudatosak, minden-
hova időben odaérnek.

Az EMS csapat nem ismer
lehetetlent.

Küldeményéért

kívánságra házhoz megy,

és a lehető legrövidebb idő
alatt eljuttatja a kívánt
helyre. Belföldön vagy a
világ 72 országában.

EMS Belföldi és Nemzetközi
Gyorsposta Szolgálat.

A csapat, amely gyors,
megbízható és megfizethető.

Amely mindent megtesz az
Ön sikeréért.

Mert Önnek nemcsak a
részvétel, hanem
a győzelem is
fontos.

EMS Belföldi és Nemzetközi

Gyorsposta Szolgálat,

telefon:

222-7777

EMS GYORSPOSTA

Tausend Jahre
Nachbarschaft
Ezer év szomszédság

Europa Utas, Institut für den Donauraum und Mitteleuropa, Wiener Journal

ARCOK, JELENETEK A KONFERENCIÁRÓL

1. Mészöly Miklós,
Szigeti László, háttal:
Fényi Tibor

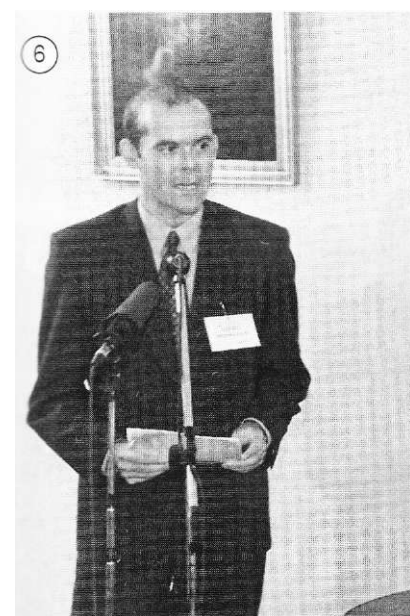
2. Irena Lipowicz EU-szakértő
Lengyelországból

3. Granasztói György

4. Szarka László

5. Módos Márton,
Erhard Busek,
Vásárhelyi Miklós, Elisabeth
Gehrer és Forgács András a
nemzetközi sajtótájékoztatón

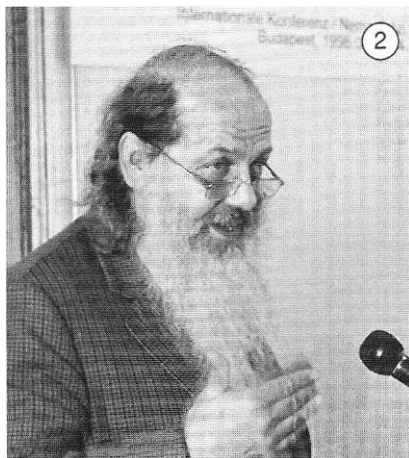
1. Peter Stiegnitz
2. Rudolf Chmel
3. Szent-Iványi István
4. Elisabeth Gehrér oktatási miniszter a budapesti osztrák gimnázium tanulóival
5. Erich Kussbach, Ausztria nagykövete
6. Peter Haslinger
7. Gerhard Hinteregger
8. Isépy Tamás az EU-csatlakozásról zajló folyosói eszmecszerén

Tausend Jahre
Nachbarschaft
Ezer év szomszédtság

Europai Utas, Institut für den Donauraum und Mitteleuropa, Wiener Journal

1

2

3

4

1. Jovánovics György
2. Rudolf Brettschneider
3. Konrad Paul Liesmann
4. Niederhauser Emil
5. Rudolf W. Sfrohmeier
6. Erhard Stackl
7. Emil Brix
8. Gálfalvi Zsolt Bukarestből
9. Munkában a sajtó

5

6

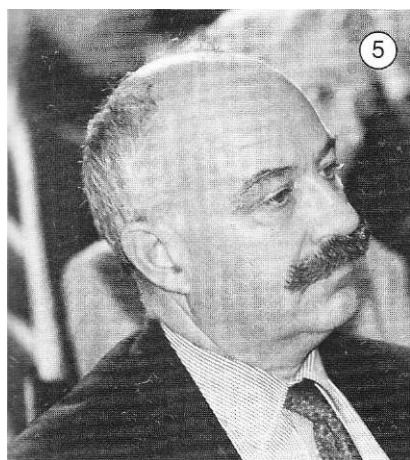
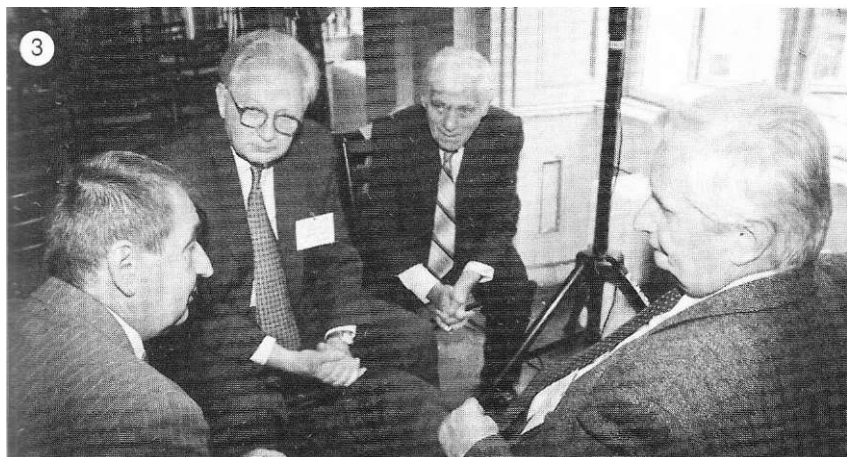
7

8

9

1. Peter Stiegnitz és
Erich Kussbach
2. Emil Brix, Kéri László,
Gergely András, mögöttük
Farkas János László
3. Rózsa András, Gálfalvi Zsolt,
Tóbiás Áron és Pomogáts Béla
4. Inotai András
5. Martonyi János
6. David Axmann
7. Szilágyi István
8. Görgey Hábor, Hanák Péter,
Erhard Busek

MAGYAR-OSZTRÁK TALÁLKOZÓ HATODSZOR

Jelen és tradíció

A régi, patinás díszletek között, az egykori Károlyi-palotában az évezred utolsó évtizedében a korábban megosztott Közép-Európa két egymással szembefordított része tanulta, gyakorolta újra az együttműködést, együttgondolkodást 1996 szeptemberében.

Ez igaz, de túl patetikusan hangzik, mert - s ez fontos - igazából két jó hangulatú napra emlékszem. A szokásosnál kevesebb izgalomra, otthonias természetességre, összszokottságra. Húsznál több osztrák vendég jött: tudós, politikus, művész, újságíró. Elfogadták - örömeinkre - meghívásunkat Csehországból, Szlovákiából, Romániából, Olaszországból, Lengyelországból, Franciaországból, az egykori Jugoszlávia meg az egyesült Németország különböző részeiből is.

A palota, a vele szemközti szálloda, de még a Kiscell romantikus dombján található Budapest Galéria is ismerőssé lett, s azóta kedves emléke mindannyiunknak.

Szakmai eszmecserevel, olykor vitával telt el a két nap. Olyan nyelven, amelyet a nem beavatottak is értettek. Történészek értékelték az ezer év szomszédság egy-egy korszakát, eseményét, de ez az értékelés a szakmai szempontokon kívül más nézőponttal is gazdagodott, amikor a negyvenes éveit elején járó Emil Brix professzor - magyar diáklányok szívének megdobogtatója - elmondta, Londonban e találkozóznak komoly presztízse támadt. Az angolok bizony meglepőnek találták, nagyra értékelték az ezeréves szomszédságot, ezt a ritka közép-európai tradíciót. Örültünk, hogy közösen vállalt múltunkkal megleptük a földrész boldogabbnak vélt részét, amelyen olykor nincsenek nagy véleménnyel rólunk.

Vannak már visszatérő diákjaink; matematikus, orvos, bölcsészhallgató, leendő üzletember. Az Európai Utas által évekkal ezelőtt rendezett középiskolás történelmi versenyen kerültek

velünk kapcsolatba, s azóta ott ülnek minden ilyen rendezvényünkön, s mivel sok nyelven értenek, élnek is a lehetőséggel, hogy személyesen faggassanak professzort, politikust, újságírókat. Jelenlétüktől mindig oldotta válik a leghivatalosabb találkozó is, kérdéseiket mindig szívesen fogadják. A vendégek Bécsből, Krakkóból, Prágából, Olaszországból mindig találnak időt a hosszabb válaszokra is.

Előzmények

1990. október 25. Az *Európai Utas* első számának megjelenése. Rengeteg a külföldi (számosan közülük most is eljöttek). Be sem fért mindenki a rendezvénynek helyet adó Olasz Kulturális Intézetbe, ünnepi a hangulat: „Közép-Európa egyesült”, és jött a hír a taxisblokádról. Másnap, harmadnap utazás. Legalább ötven vendégről volt szó. Peter Bochskaul igen romantikusan jutott vissza Bécsbe. Egyes magánfuvarozók ingyen, becsületből szállították, mások viszont horribilis pénzért. De vitte őt katonai jármű is, az ideiglenesen hazánkban állomásozóké.

1991. Bécs. A Burgban (osztrák kérésre a Collegium Hungaricum helyett) sokan és sokat vártak ránk. A magyarok késtek. Jelentőset. (Közlekedési probléma miatt, egyébként.)

1992. Budapest. Most az osztrák alkancellárra vártunk. A köd miatt (Brüsszelből jött) késett a gépe, s az Írószövetség épületében a feszült várakozás alatt zajlott az egészséges irodalmi-politikai beháború. (Aznapi derült ki ugyanis, hogy Göncz Árpád nem menti fel Hankiss Elemérket.) Így aztán *Az elképzelt Közép-Európa* címmel magyarul megjelent Busek-esszéketéről szóló eszmefuttatások sajátos szellemi pengé váltásokká váltak. Konrád Györgyöt Kiss Gy. Csaba követte. Katona Tamást Göncz Árpád.

- Milyen izgalmas itt Budapesten a szellemi élet - lelkesedtek a bécsi újságírók, most 1996-ban. hallgatva a délelőtti előadásokat. Én pedig

Bochskaul úrra néztem, aki lakonikusan megjegyezte - Igen, ezek az eszmecserek mindig mozgalmassak...

Európa-szakértők egymás közt

Délelőtt csúszott a program. Hiába rövidítette Niederhauser Emil udvariasan előadását. Szarka László esszéjére már csak délután kerülhetett sor. Erhard Busek és Vásárhelyi Miklós, a két délutáni levezető elnök, szigorúan betartotta volna a megszabott 15 perces előadási időt, de nem lehetett. Egy-egy közbeszólás olyannyira tűzbe hozta az előadókat, hogy egy-egy tényt vagy adatot bizony hosszasan ismertettek volna. Ám végül az EU-tudományok szakmai disputái átkerültek a kiállítás elértre (az autóbuszba, ahol, ahelyett, hogy gyönyörködtek volna a Belvárostól Óbudáig Budapestben, győzködtek egymást) és a kiállítás utánra, amikor - hiába a gazdag kiscelli fogadás - csapatokban indultak inkább beszélgetni, mint vascsorázni.

Mi lesz jövőre?

Feltételezzük, hogy a volt szocialista országokban az addigi, engedélyező, ellenőrző állam helyett a civil szervezetek sokasága szervezi majd a szellemi és kulturális életet. Mikor lesz ez? Előbb-utóbb. Addig? Addig jó volna folytatni ezt a Bécs-Budapest, Budapest-Bécs együttműködést, hisz szívesen jövünk össze a Duna két városából, és szívesen csatlakoznak hozzánk mások is. Vagy - ha úgy adódik - lépnek a helyünkre. Krakkó főpolgármester-helyettese, Krzysztof Görlich és az EU bizottságában dolgozó Irene Lipowicz máris bejelentették, ha kell, jövőre Krakkó vállalja a házigazda szerepét.

Szívesen megyünk oda is, mégis, azt remélem. Bécs és Budapest talál helyet, időt, támogatást a hatéves sorozat folytatásához. **M. P.**

BIBÓ ELTŰNT BIBLIÁJA

Tóbiás Áron: Bibó István neve, a szelíd professzoré, két ízben került az egész ország - a virtuális, a csak lehetőségként létező Magyarország - homlokterébe. Először közvetlenül 1945 után, amikor nagy politikai tanulmányaival figyelmeztetett a még rejtőző veszélyekre, a lehetséges fejlődési rendellenességekre. Másodszor 1956. november 4. után, akkor mint a forradalmi Magyarország Nagy Imre-kormányának államminisztere. Újra a lehetőségek módozatait kereste, a kompromisszum - Bibó szavaival az elv feladása nélküli közmegegyezés eszközeivel. Most az ő arcát idézzük fel az 1958-as Bibó-per két vádlott-társával s Bibó István fiával, remélve, hogy sok eddig ismeretlen tényanyagot hozhatnak ezúttal is nyilvánosságra. Hogyan találkozott Bibó Istvánnal a per másodrendű vádlottja, Göncz Árpád?

„Életem első vezércikke Bibóval vitatkozott..”

Göncz Árpád: Azt hiszem, ennél nehezebbet nemigen lehetett volna kérdezni. A barátságok kezdete ugyanis mindig belevész a múlt kódébe. Így aztán ma az az érzésem, hogy mindig is ismertem Bibót. Nyilván megismertem valamikor, de hogy mikor? Amikor a *Nemzedék* - a *Független Ifjúság* lapjának - szerkesztője voltam, az első szám első vezércikke, amely egyúttal életem első vezércikke volt, Bibóval vitatkozott. Méghozzá a demokrácia válságáról írott cikkével. Ebben ő ugyanis egyenlőségjelet tett a reakcióveszély és a kommunistaveszély közé, márpedig ez esetben én - mint kisgazdapárti politikus - a reakcióveszélyt képviseltem volna.

T. Á.: Ugorjunk át egy évtizedet az időben. Jött a Rákosi-korszak, majd utána 1956. november 4. Ekkor történelminek nevezhető lépés történt Bibó István és Göncz Árpád között.

G. Á.: Talán november 10-én találkoztam egy kedves hírlapíró barátunkkal, aki elújságolta: az indiaiak hajlandóságot mutatnak arra, hogy közvetítő szerepet vállaljanak a magyar ellenzék - vagy mondjam úgy: a forradalmi erő

Interjú a Bibó-perben elítélt Göncz Árpáddal és Regéczy Nagy- Lászlóval, valamint ifjabb Bibó Istvánnal

- és a Szovjetunió kormánya között, ha erre az imént említett forradalmi erők hitelesen felkérlik őket. Megszereztem a kívánt felkérőlevelet, aláírta a *Független Kisgazdapárt*, az *Értelmiség Forradalmi Tanácsa*, a *Nagybudapesti Munkástanács*, a *Parasztszövetség*, és én átadtam az indiai nagykövetség akkori budapesti ügyvivőjének, *Ramannak*, egy fiatal, körülbelül velem egyidős, cambridge-i műveltségű indiai diplomatának. Ezután kezdődött intenzív együttműködésünk Bibó Istvánnal. Ő ugyanis, kihasználva a lehetőséget, korábbi munkái alapján megfogalmazott Farkas Ferencsel, a Kisgazdapárttal együtt egy nyilatkozatot, melyet különféle előzmények után végül át tudtunk adni az Indiai Köztársaság Magyarországra akkreditált, de Moszkvában állomásozó nagykövetének.

T. Á.: Aki talán éppen ezért érkezett Budapestre.

G. Á.: Igen, ő erre az alkalomra érkezett Budapestre. Előtte azonban már járt itt India prágai nagykövete, *Kosla* úr, aki nemzetközi jogász volt. Nyilván a kezdeményezés komoly-ságáról akart meggyőződni.

T. Á.: Mikor volt ez?

G. Á.: Pontosan a nőtüntetés napján.

T. Á.: A helyszín pedig a margitszigeti Nagyszálló volt.

G. Á.: Nem, a Koslával való találkozásra nem ott került sor. Vele többször találkoztunk, Bibóval együtt, az indiai nagykövetség irodájában, ha jól emlékszem, a Borbolya utcában. *Menonnal*, a Budapestre akkreditált követtel találkoztunk a Margitszigeten. Az indiai nagykövetség szállásai ugyanis a Nagyszállóban voltak. Nagyon kellemes berendezésű, tágas lakosztályának egyik szobájában találkoztunk, ahol az egyik követségi tisztviselő vadul csavargatta a világvevő rádiót, hogy minél lehetősebb zaja-
kat csaljon ki belőle, nehogy illeté-
telen fülek rekonstruálni tudják beszélgetésünket. Miközben mi - „zene-
kísérettel” - beszélgettünk, Menon fe-
lesége, egy hófehér száriba öltözött,
hetven év körüli, ősz hajú, végtelenül
kedves hölgy körbejárt, és teával kí-
nált bennünket. Emléke és a hangulata
mindennek megmaradt. Menonnak
nagy fájdalmai voltak. Gerincsérve
volt. Gumiülökén ült, de arcán így is
látni lehetett, mennyire gyöttri a beteg-

sége. Egyébként is idős ember volt. De amikor bejött egy indiai repülő-tiszt - gondolom, azok egyike, akik segítséget hoztak Magyarországnak -, és közölte, hogy mindjárt kezdődik a nőtüntetés, Menon felállt, mondván, hogy ő most szeretne kimenni a nőtüntetésre. Elmagyarázta: ott is marad, és fel-alá járkál az indiai zászlós kocsi-val, hogy így megakadályozza az esetleges vérengzést. A dolog humorá-hoz hozzátartozik, hogy az indiai zászló piros- fehér-narancssárga - ret-tenetesen hasonlít egy kifakult ma-gyar zászlóhoz. Főleg ha nincsen a közepén címer. Úgyhogy könnyen be-látható: akkoriban kifejezetten élet-veszélyes volt indiai lobogós kocsi-val közlekedni. Aligha lehetett ugyanis elvárni egy szovjet katonától, hogy megkülönböztesse a *fakó* piros-fehér-zöld zászlót a *nem fakó* piros-fehér-narancssárgától.

T. Á.: Mi volt az eredménye ennek a találkozóznak? A memorandumot kapta itt meg Menon?

G. Á.: Igen, a memorandumot ek-kor kapta meg tőlünk Menon. Ki is vitte magával. A megállapodás az volt, hogy diplomáciai úton továbbít-ják. Eredménye semmi nem volt: Mo-lotov átvette tőle, és ezzel a dolog be is fejeződött. Választ nem adtak rá. Erről Menon is ír az emlékirataiban. Tehát végeredményben az egész kez-deményezés - abban az értelemben, hogy létrejött volna a közvetítés - si-kertelen maradt. Ezt a javaslatot az in-diaiak később, a mi engedélyünkkel, átadták az ENSZ-nek. Más haszna nem volt. Hacsak az nem, hogy mi életfogytiglant kaptunk érte. Azt hi-szem, azt is hozzá kellene tennem, hogy az az *Emlékirat*, amelyet átad-tunk, a forradalom második szakaszá-ban fogalmazódott meg és az 56 szel-lemét és ideológiáját teljes egészében kifejező iratok legfontosabbika volt. Ha nem ismerné az ember ezt a me-morandumot, már nem lehetne re-konstruálni, mik voltak a célok, mi-lyen volt a felfogás, a történelmi, fő-leg külpolitikai hozzáállás, ahogy mi a kibontakozást láttuk.

„Bibóban nem volt semmi nagyképűség”

T. Á.: Másik beszélgetőtársunk Re-géczy Nagy László.

Regéczy Nagy László: Akkoriban az angol követségen voltam gépkocsi-vezető. November 4. szolgálatban ért. és csak akkor kerülhettem haza elő-ször, amikor megnyíltak a hidak: va-

lamikor november közepe táján. Alig toppantam be. még fürödni sem volt időm, amikor *Szesztay* András bará-tom fölkeresett azzal, hogy Bibó Ist-ván - akinek a nevét jól ismertem már régről - szeretne küldeni a követsé-gekre valamilyen iratot. Az angolok-hoz nekem kéne bevinnem. Azonnal fölmentünk a Rózsadombra. Bibó ak-kor *Ravasz* László lakásán rejtőzött. Minden oka megvolt rá, hogy ne a sa-ját otthonába költözzék vissza.

T. Á.: Tegyük hozzá, hogy *Ravasz* László református püspök az apósa volt Bibó Istvánnak.

R. N. L.: *Ravasz* lakásán Bibó né-hány szóval ismertette szándékát. Azt is, hogy a szovjet nagykövetség is megkapja ezt az iratot, tehát személy szerint nem kell attól tartanom, hogy valamilyen veszedelmes küldetést vállalok el. *Szesztay* András barátom még kicsit izgult is, nehogy Bibó Ist-ván sértőnek érezze, hogy az angolok csak egy sofőr útján veszik fel vele a kapcsolatot. De Bibóban nem volt semmi nagyképűség, igazán, ez szóba sem került. Én pedig a hónom alá kap-tam a vékony füzetet, és begyalogol-tam vele a követségre. Ott nagy öröm-mel fogadták, mert Bibónak akkor már igen nagy volt az ázsíója az angol diplomaták előtt.

T. Á.: Ez volt az a bizonyos, a Par-lamentben megfogalmazott politikai írás, politikai remeklés: „*Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására*”.

G. Á.: Igen, és később ez szolgál-t alapul annak a nyilatkozatnak is, ame-lyet az indiaiak átvettek.

T. Á.: Most hadd tegyem hozzá - a hitelesség és a történetiség kedvéért -, hogy ez volt az a írás, amely eszmé-ből tetté vált. Mégpedig a következő-képpen. A kézirat másolata kézen-kö-zön eljutott hozzám is, mint a *Magve-tő* Kiadó lektorához. Egy író barátom közvetítésével kaptam meg, ő pedig Bibó egyik barátjától. Amikor *Varga* Domokos író barátommal együtt - kissé hívatlan vendégként - november 14-én kimentünk a *Nagy-budapesti Központi Munkástanács* alakuló ülé-sére, az *Egyesült Izzóba*, ott szerényen meg akartunk húzódni a háttérben. De „fölsírmertek” minket. Pontosabban: mint mindenkit a forradalmi napok után, természetesen minket is igazol-tattak. Megkérdezték: honnan jövünk, kik vagyunk, mik vagyunk. Amikor megtudták, hogy az *Írószövetség*től érkeztünk, rögtön odavezettek az emelvényhez. Mindjárt szót akartak adni, csak éppen az akkor jött küldött kért sürgős felszólalást. Azon csata-

kosan érkezett, és azt mondta: „A Csatomázási Műveket képviselem. Munkatársak, ne haragudjatok, hogy nem tudunk sztrájkolni. Ha mi sztrájk-olunk, Budapestet előnti a szenny. Adjatok felmentést!” És megadták. Ezután lépett az emelvényre *Varga* Domokos. Előzőleg elkérte tőlem a Bibó-féle javaslatot, és ott felolvasta. Mivel ez a *Munkástanács* már reggel óta azon tanakodott, mivel menjenek este *Kádár* Jánoshoz a Parlamentbe, tárgyalásra, és nem tudtak megegyez-ni. azt mondták: itt a javaslat! Megszavazták, azután ezzel mentek az első tárgyalásra, november 11-én este. Szavazás után pedig engem vet-tek körül. *Varga* Domokost meg mindjárt bevonták a szűkebb kabinet-be. tárgyalásba, és ekkor megszavaz-ták a sokszorosítást. Elkezdtük volna sokszorosítani, de leállítottak a gyári örök. Akkor mondtam: éjszaka legé-peltetem, jöjjenek be érte másnap né-hányan a *Magvető*be. Éjszaka le is gé-peittem. Megkapta öt-hat ember. Aztán kiderült: tizenötezer példány van különböző gyárakban lesokszoro-sítva: ez november második felében programcikké vált a munkásság kezé-ben. Így vált az eszme tetté.

G. Á.: Furcsa folyamat volt, mert először a tett vált szóvá Bibó működé-sében. majd a szó tetté - tehát a tett. némi kanyarokkal, újrászülte önma-gát.

T. Á.: Folytassuk a beszélgetést az-zal, hogy 1957 májusában jött azután a retorzió, a letartóztatásözön. Én még május első vasárnapján véletlenül megismerkedtem Bibó Istvánnal. Va-csorán láttak bennünket közös baráta-ink, és ott elmondhattam mindezt ne-ki. Ó tudomásul vette. Nem tudott er-ről az akcióról, természetesen. Azután engem május 20-án éjszaka kerestek. Nem voltam otthon, Szegeden voltam, s 22-én hívtak be, tanúnak. Titeket pe-dig, úgy tudom, Bibó Istvánnal egy időben tartóztattak le.

G. Á.: Egy időben, igen. Ha jól em-lékszem, két hete követtek már min-denüvé, erőszakosan. Nem lehetett nem észrevenni, hogy követnek, de valószínűleg az is volt a cél, hogy lás-suk. Úgyhogy az ember óhatatlanul számított rá, hogy a letartóztatás be-következik. Egy este, fél egy tájban felsírt mellettem másfél éves kisfiam *Dörömbölte*. Amikor bejöttek, ahogy lenni szokott, fel kellett öltöznöm. El-búcsúztam, és elvittek. A gyermekeim attól a pillanattól átalakultak félárvá-vá. illetőleg a legkisebbik, a negyedik gyermekem, azt merem mondani, tel-jesen árvává.

T. Á.: Regéczy Nagy Lászlót később tartóztatták le.

R. N. L.: Én még akkor teherkocsival kimentem egyszer Bécsbe, hivatalból. Az a gyanúm, azt szerették volna, ha kint maradok. De hazajöttem, és június 20-án engem is elvitték az állapotos feleségem mellől. Én akkor kezdtem. Göncznek és Bibónak - mint megtudtam - azt mondták, hogy engem szökés közben fogtak el az osztrák határon, amikor az újszülött csecsemővel és a gyermekágyas feleségemmel próbáltam megszökni a felölősségrevonás előtt.

G. A.: Lacikám, erről annyit, hogy az ember eleve nem hitt el semmit, amit mondtak neki, úgyhogy erre már egyáltalán nem emlékszem.

„Irgalmas ítéletet kérek”

T. Á.: A Bibó-per másod-, illetőleg harmadrendű vádlottjával ülök szemben. Maga a per mikor kezdődött?

R. N. L.: 1958 júliusában, jóformán közvetlenül a Nagy Imre-per lezajlása után. Július vége felé született meg az ítélet, körülbelül egyhetes tárgyalás után. Tulajdonképpn simán bonyolították le, hiszen mi egy szóval sem mondtunk ellent jegyzőkönyvbe rögzített vallomásunknak. Egyikünk sem akart kitérni a felelősség előtt. Eleve az volt a megállapodásunk, hogy csak akkor vehető komolyan a politikai álláspontunk, ha az egész személyiségünkkel kiállunk mellette, akár az akasztófaig.

T. Á.: Bibó István hogyan tűrte a pert?

G. Á.: Én az utolsó szó jogán nagyon röviden, egy vagy két mondatot mondtam, és úgy emlékszem, Laci is. Bibó viszont megpróbált egy előre elkészített beszédet elmondani az utolsó szó jogán. Több ízben beleszóltak, türelmetlenül félbe is szakították. Borzasztó kár, hogy ez a fogalmazvány nem maradt meg, mert Bibóra jellemző módon azt tükrözte: az utolsó pillanatra bízunk a másik fél meggyőzőhetőségében és jóhiszeműségében. Furcsa bíróság volt, a *Legfelsőbb Bíróság Népbírói Különytársa*. Felváltva tárgyalt: pontosabban ugyanazok az ülnökök felváltva tárgyaltak Borbély Mihály és Vida Ferenc vezetésével. A mi bíránk Borbély volt. Az ügyvédeknek gyakorlatilag nem volt lehetőségük az érdemi, tényleges védelemre. Sematizálva azt mondhatnám: az ügyész elmondta, hogy a vádlott, ez a sötét csirkefogó, ezt és ezt tette, ezért

meg ezért. A védő pedig elmondta, hogy a védenca, ez a sötét csirkefogó, ezt és ezt tette, ezért meg ezért. Azután az ügyész azt mondta, hogy kéri a legsúlyosabb vagy a második legsúlyosabb ítélet kiszabását, a védő meg azt, hogy irgalmas ítéletet kér. Ez volt a védelem. Egyébként is az ügyvédnek, ha jól emlékszem, kétszer tizenöt perce volt tanulmányozni a 450 oldalas peranyagot. Bár az enyém ez alatt is azt magyarázta, hogy mi a történelem szemétdombjára kerülünk.

T. Á.: Milyen volt az irgalmas ítélet?

G. Á.: Nagyon mulatságos. Mert úgy emlékszem, hogy mindvégig az ügyész volt a legigazabb „védőnk”. Védeni tulajdonképpen senki más nem védett minket ebben az ügyben - eltekintve egy-két nagyon becsületes tanútól, aki vásárra vitte a bőrét, s néha már olyan naivul beszélt, hogy már attól féltem, ott fogják tartani, ám a végén még a bíró is elnevette magát -, de az ügyész legalább figyelmeztette az embert, hogy mik a jogai. És úgy tette fel a kérdést, hogy lehetett védekezni - ha egyáltalán akart védekezni az ember. Az irgalmas ítélet? Nos, a vádbeszéd végén az ügyész a második legsúlyosabb ítéletet indítványozta, de ekkor Borbély, a bíró felpattant, és azt mondta: „Na de kérem!” Mire az ügyész: „Megmondtam kérem, a második legsúlyosabb ítéletet!” Mire a bíránk széttárta karját, tehetetlenül és bosszúsán, mert nem tudott „nyakkenődöt” kötni Bibóra. Ebből arra kellett következtetnem, hogy az ügyész közvetlenül a tárgyalás előtt kapott utasítást rá, hogy mégse kössenek fel bennünket, a bírót viszont még arra sem méltatták, hogy őt is értesítsék az újabb döntésről. Hiszen elég volt az ügyésznek szólni, mert a kétről súlyosabb ítéletet a bíró úgysem hozhattott.

T. Á.: A Bibó-per tehát a Nagy Imre-per után következett. A Nagy Imre-perben azonban - úgy tudom - tanúként Regéczy Nagy Lászlót is kihallgatták.

R. N. L.: Ennek előzménye, hogy Nagy Imre könyvének a kéziratait az ÁVH sorra elfogta. Egyetlenegy maradt, a még szabadlábban lévő Kardos Lászlónál. Ő - sejtve, hogy a letartóztatása küszöbön áll - megkereste Árpit, mert szerette volna biztonságba helyezni ezt az utolsó, nagyon értékes példányt. Árpi rajtam keresztül megkérdezte az angolokat, akik hajlandók voltak kijuttatni, egyéb kötelezettségvállalás nélkül.

G. Á.: A magyar emigrációnak.

„Kádár köszönettel visszavitte a kéziratot”

R. N. L.: Igen. Kint aztán szépen lefordították a világnyelvekre is, de különböző fedőborítók alatt sok példányban magyarul bejuttatták az országba is. Ezek ott tornyosultak bünyelként a bíróság asztalán. Nekem meg kellett jelennem a Nagy Imre-perben tanúként. Igaz, amikor mi ezt megtettük, december közepe táján, akkor Nagy Imrék már Romániában voltak, tehát ami történt, tulajdonképpen teljesen a magunk felelősége volt. Rá legfeljebb az az ódium hárult, hogy a nyugati imperialisták felhasználták az írását. A perben az öregurat, Nagy Imrét kihívták oda mellém. És akkor Nagy Imre elmesélte, hogy 56 nyarán Kádár János elment a lakására, köszönettel visszavitte a kéziratot azzal, hogy minden szavával egyetért. Ekkor az öregurat valóssággal lebalálták, ordítottak rá, lehurrogták - egyáltalán nem voltak kíváncsiak erre a történetre. A tanúkihallgatási szakban derült ki, hogy Nagy Imre erről a könyvről - amely a vádirat része volt - érdemben egyetlen szót sem szólhat. Később sem tehetette. Azután a vizsgálóm, aki a Nagy Imre-perben a tanúk felvezetője volt, külön figyelmeztetett, hogy ha egy szót fel merek használni abból, amit ebben a *szupertitkos* perben megtudtam, megnézhetem magam. Hiszen ítélet után visszakerülök a belügy kezébe, ítélet-végrehajtásra. Tehát a legjobb védekezés, ami kiütötte volna a vádpontot - az, hogy a párt jelenlegi első titkára ismerte és helyesnek találta a szöveget -, sajnos ezzel megsemmisült.

T. Á.: Mikor szabadult Göncz Árpád?

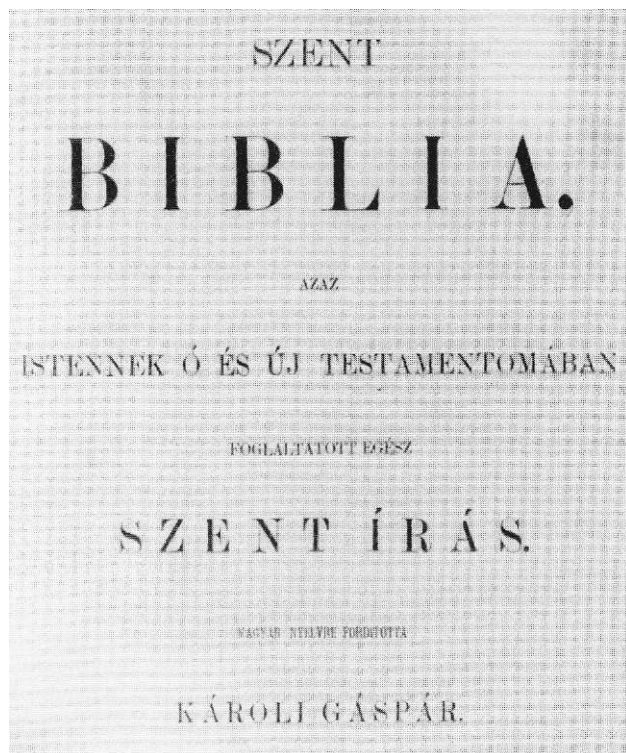
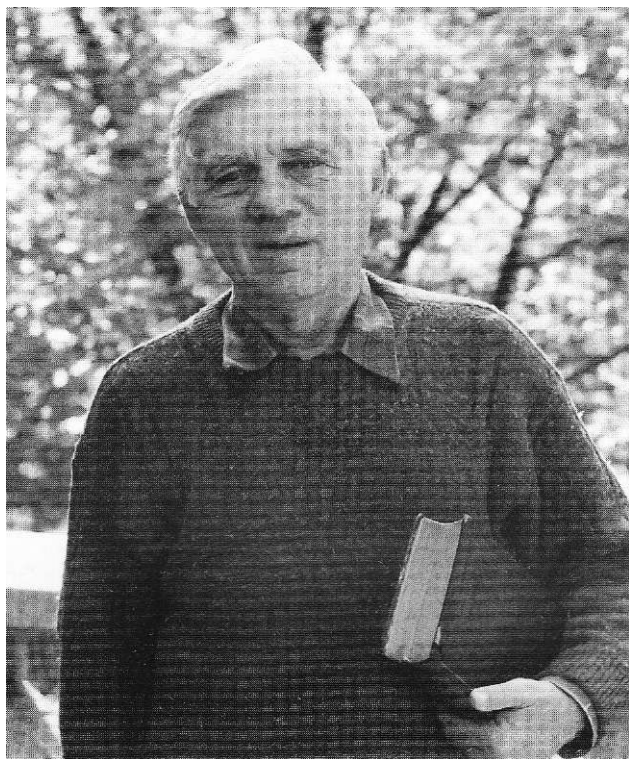
G. Á.: A 63-as amnesztia után három hónappal.

T. Á.: Tehát nem az amnesztiával.

G. Á.: Nem. Mi ketten, Regéczy Nagy Lászlóval, mi voltunk a „veszett fejsze nyele” - minket még bent tartottak.

T. Á.: Még talán egy-két börtönélménnyel tartozunk. Bibó István alakja a két vádlott-társ számára talán mint börtöntársé a lelegevenebb, a legtestközelibb.

R. N. L.: Bibónak és Göncznek nimbusza volt. Ha új helyre kerültem a börtön minitársadalmában - természetesen mindenki gyanús, akit nem ismernek -, elég volt elárulni magamról, hogy Bibónak és Göncznek vagyok a társa, és minden kar máris kiárult, és szerettek, feltétel nélkül be-

fogadtak. Egyébként hogy Bibó milyen volt embernek a börtönben, azt az egyik szállóigévé vált történet jellemzi. Vácott négyen szorongtunk egyetlen egyszemélyes zárkában, kiblivel, ágy nélkül. Beadták a vödört meg a kefét. Súrolás! Pista megragadta, majd ő. Fazekas Gyuri, újságíró barátom elkérte tőle: „Add ide nekem. Pista, én vagyok a fiatalabb.” „Nem. kérlek, ötszáz éves protestáns lelkiismeretem nem engedi, hogy átadjam.” „Na, és az én ötezer éves zsidó lelkiismeretem kotyá?”

„Kérdésfeltevése mindig halálosan pontos volt”

T. Á.: Eltelt jó néhány évtized azóta. és úgy érzem, kötelességünk a Bibó-örökségről beszélni. Vajon hogyan foglalható össze ez a sokágú és hosszú-hosszú időkre még sok munkát adó tevékenység, ami Bibó István politikai végrendelete?

G. Á.: Egyszer vannak a nagy tanulmányok. Az az érzésem, hogy ezek érvénye egyszer s mindenkorra szóló; aztán vannak a 45 utáni, publicisztikai jellegű írások, ezek értékeléseinek egyike-másika ma már nem helytálló. Nagyon könnyen összetévesztik ezt a kétféle típusú írást. Márpedig azért, mert mindkettőnek mérleg-szerkezete van: egyfelől áll ez az állítás, másfelől az az állítás, ezzel szemben az igazság

az... Gyakorlatilag egy efajta szerkezeti képletben lehet összefoglalni a Bibó-féle igazságtévesnek és válaszadásnak a lényegét. Ami abszolút érték, egyszer s mindenkorra szóló abszolút érték ezekben a művekben, méghozzá mindkét típusban, az az, hogy Bibó kérdésfeltevése mindig halálosan pontos volt, és biztos. Na most, jól feltett kérdésre egyértelműen fogalmazott, helyes választ lehet adni. Ennek következtében a nagy tanulmányok - a zsidókérdésről, a kelet-európai kisállamok nyomorúságáról, a német hisztériáról - meg más, alapvetően fontos munkák is egyszer s mindenkorra érvényesek, kérdéseikben, mondanivalójukban egyaránt. A politikai iratok, amelyek 1956-ban születtek, a forradalom után, történelmi dokumentumok. Olyan történelmi dokumentumok, amelyek egy *akkor reálisnak tetsző* lehetőséghez igazodtak. Ezeket - a követeléseik tápanyagát tekintve - a kor meghaladta, de a szellemüket tekintve nem haladta meg. És ezzel jutunk el a bibói örökség színterem legfontosabb eleméhez: a magatartáshoz. Ez egyszer és mindenkorra szólóan modellértékű.

T. Á.: Regéczy Nagy László hogyan látja?

R. N. L.: Annak idején a párt komolyan vette Bibót, és *ideológiai nagygyúttal* tüzelt rá. Révai József válaszolt neki, meg Lukács György. Kádárék egyáltalán nem vitakoztak vele, talán nem is volt kit szembeállí-

tani vele. Különben is igen kínos lett volna nekik Bibó téziseit „ízekre szedni”, hiszen az ilyen kísérlet valószínűleg visszaütött volna. Válaszuk tehát az volt: Bibónak nem volt joga miniszterként nyilatkozni. A vádirat érvelése szerint ugyanis november 4-én Dobi István mint az Elnöki Tanács elnöke megvonta bizalmát a Nagy Imre-kormánytól, és azt behelyezte a Kádár-kormányba. Igaz, hogy az a kormány csak 7-én jött föl Szolnokról, és akkor tette le a hivatali esküt, de formailag mindenáron azt akarták bizonyítani, hogy Bibónak már az első nyilatkozata partizánakció volt. Tulajdonképpen a hatalmon kívüli ember próbálkozása a hatalomba való beleszólásra. Ők az egész igazságot így kerülték meg.

T. Á.: Visszatérve a mához: 1990. április végén járunk, és néhány nap múlva - szabad választás után - végre szabad parlament ül össze Magyarországon. A képviselők padsorában ott lesz Göncz Árpád is.

G. Á.: Igen. Kérdéssel arra utalsz, hogy nem lesz ott Bibó István. Ezt kénytelen vagyok kapásból megcáfolni. mert Bibó István ott lesz. Ott lesz minden gondolata, ott lesz a hatása, ott lesz modellként. Az a benyomásom, hogy aki felelősségei kíván szolgálatot teljesíteni a parlamentben, az egyszerűen nem nélkülözheti Bibó példájának követését, erre legalábbis törekedni fog. Gondolom, én magam is részben annak köszönhetem, hogy

ott leszek a parlamentben, hogy valaha Bibóval megismerkedtem és vele együtt voltam.

T. Á.: A ma negyvennyolc éves Bibó István, a fiú, hogyan emlékezik édesapja letartóztatására?

Ifj. Bibó István: Tizenöt éves voltam akkor. Csak arra emlékszem, hogy fölébresztettek, támolyogtam egy kicsit, és elköszöntem apámtól, aztán visszataszigáltak a gyerekszobába.

„Jézusa kezében kész a kegyelem”

T. Á.: És 1956 napjaira hogyan emlékszik?

B. I.: Emlékszem, hogy apám az első időkben otthon volt. Lázasan gondolkodott, néha írt is valamit. Ezek egy része töredékben megmaradt. Emlékszem, hogy aztán tavasszal én nem éreztem meg apámon, hogy várja a letartóztatást, noha biztos, hogy várta. Emlékszem viszont édesanyám szűköléseire, amikor november-decemberben apám későn jött haza vagy nem mindig aludt otthon. Akkor érezni lehetett, számít rá, hogy keresni fogják. Januárban már voltak kivégzések - úgy tudom, a csepeli munkástanács fiataljait végezték ki. Mástól hallottam azt a történetet, hogy talán májusban; amikor apám már biztos volt abban, hogy ő is sorra fog kerülni, megbeszélte Kardos Jánossal, a család által jól ismert idősebb, kitűnő ügyvéddel, ő fogja védeni. Nem tudta, hogy nem lesz szabad ügyvédválasztási joga. Amikor ez már mind meg volt beszélve, Kardos János elküldte hozzá egy fiatal közös barátjukat azzal az üzenettel, kiegészítve a megbeszéléndőket: ha halálra ítélnék, feltétlenül kérjen kegyelmet. Mert ez ad egy kis időt arra, hogy a nemzetközi visszhang segítségét lehessen megmozdítani az ügyében. Ekkor apám Arany János szavaival azt mondta barátunknak: „*Mondd meg János bátyáknak, hogy Jézusa kezében kész a kegyelem...*” Ami azt jelentette, hogy ő nem szándékozik kegyelmet kérni a maga számára.

T. Á.: Amikor édesapja a 63-as amnesztiával kiszabadult, mi történt?

B. I.: Kiszabadult néhány ismert író és más ismertebb ember. Groteszk mellézköngéje volt a dolognak, hogy az édesapámat kiengedték, de a perében elítélt Göncz Árpádot és Regéczy Nagy Lászlót nem, azon a jogcímen, hogy az amnesztia a konszolidáció deklarált napjáig, tehát 1957. május 1-

27. Miért mondd Jákób, és miért szól szőlész Izrael: Eltitkoltatott * *úgy mondd*, az én útam az Úrtól, és az én ügyem elmúlt az én Istenem előtt? * rész 27. 8. 9. 49. 14-16.

28. Nem tudod-e? nem hallottad-e, hogy az örökké * való Isten, az Úr, ki teremtette a földnek határait, nem fárad és nem lankad meg? az ő * bölcseségének nem mehet senki végére. * Zsolt. 90. 2. * Róm. 11. 33.

29. A megfáradottnak erőt ad, és a ki nek nincs ereje, erejét megsokasítja.

30. Meglankadnak és megfáradnak a gyermekek, és az ifjak elesvén elesnek.

31. De a kik az Úrban bíznak, azoknak erejek megújul, és szárnyokkal magasságra repülnek mint a saskeselyűk: futnak, és nem fáradnak el; járnak, és nem lankadnak meg.

XL. RÉSZ.

Krisztus eljövetele a testben. Istennek kiabrázálása. Isteni oltalom.

VIGASZTALJÁTOK, vigasztaljátok az én népemet, azt mondja a ti Istenetek.

2. Szóljátok Jerúsálemnek kedve szerint valókat, és hirdessétek neki, hogy eltölt az ő elrendelt * ideje, hogy megbocsáttatott az ő bűne: hogy kétképen való *jutalmat is* elvett az Úr kezéből minden ő bűneiért. * rész 4. 3-5. 27. 9-13.

3. Kialtószó* a pusztában: Tisztítsátok az Úrnak útát, egyengessétek meg a pusztában a mi Istenünknek útát! * Máté 3. s.

jéig elkövetett bűnöket oldotta fel, a később elkövetettek nem. És az indoklás az volt, hogy ők a szervezkedést folyamatosan, letartóztatásukig, május 23-ig folytatták, tehát május 1. után is elkövették a vétket. Tehát az elsőrendű vádlottat kiengedték, és az általa vezetett szervezkedésből a kisebbeket nem. Apám rögtön írt egy levelet Vida Ferencnek, akivel pedig minden oka meglelt volna, hogy ne álljon szóba, bár valami harmincas évekbeli ismeretség talán összekötötte őket.

T. Á.: Az illegális mozgalomban ő volt Tunisz.

B. I.: Igen, a levélben van is erre valami halvány utalás. Akkor apám kapott egy olyan választ, hogy az ítélet tényállásához ő - mármint Vida - kötvén van, ezért csak egyéni kegyelemre terjesztheti föl őket, illetve végül a feleségek kérelmét adták tovább. Két hónappal később jöttek ki, egyéni elbírálás alapján. Ez is arra utal, hogy az ismert nevek kijönnek, a diák, a munkás bennmarad. Emlékszem rá, hogy 65-ben, április 4. előtt, a 20. évforduló alkalmából apám kegyelmi kérvényt szerkesztett három, általa is-

mert, nagyon pregnáns esetre. Kettővel én mentem le a Duna-Tisza-közé- re, az egyikkel Kiskőrösre egy húsz- éves fiú édesanyjához, aki részt vett egy miskolci tüntetésen, 56-ban. Meg kellett keresnem az édesanyját. Pici volt, vékony, elgyötört, tőpörödött. Addigra a fiú huszonöt éves volt, a néni biztos volt vagy hatvan. Elsírta magát a kérvényen, aztán nem akarta aláírni, hogy mennyibe fog az kerülni. Mondom: „Néni, semmibe.” Hogy- hogy nem? Ő már adott egy ügyvéd- nek háromezer forintot, írtak is kegyelmi kérvényt, aztán nem történt semmi. A fia a beszélőn azt mondta: édesanyám, ne írjon maga alá senki- nek semmit. Végül valami rokon rá- beszélte, és a néni nagy nehezen aláír- ta az általam odavitt kegyelmi kér- vényt. Apám ezt odaadta, talán Erdei Ferencnek vagy kinek, az eljutott va- lahová, nem jött ki a fiú. Pár évvel ké- sőbb a nagy októberi forradalom év- fordulója közelgett, vagy talán 69-ben a tanácsköztársaságé, már nem tudom, milyen alkalommal, megint megyek ugyanoda. A néni ugyanúgy, de akkor már ágyban feküdt. Ő nem ír alá sem- mit! Akkor én előcibáltam valami szomszédot, rokont, hogy tessenek már rábeszélni, voltam itt már négy éve, baj nem lesz belőle, de fizetni nem kellett akkor sem. Mondom, néz- zék meg a személyi igazolványomat. Akkor kislabizálták a nevet. S akkor a néninek elkezdett derengeni: ja, a fi- am azt mondta, hogy Bibó Istvánnak bármit aláírhatok. Akkor megint aláír- ta, de a fiú megint nem jött ki. Azt hi- szem, leülte 72-ig a tizenöt évét. De apám egyre csak próbálkozott. Az ő ügyében is, másokéban is. Hát ilyene- ket tett ő mindig, nagyobb arányban is megpróbálta.

T. Á.: Befejezésül azt kérdezném meg, vajon mi volt a legkedvesebb könyve, ami mindig ott volt az ágya mellett?

B. I.: Amikor a bőrdobbe egy ked- vezés vagy kivétel folytán két vagy három könyvet beadhattunk neki, ak- kor a Bibliát kérte, és görögül az Ili- ász, illetve az Odüsszeiát - azt hi- szem, mindkettőt - és a hozzájuk való szótárt. Azt hiszem, a börtönben ol- vasta el talán harmadszor az Odüsszei- át. Ez a szótár és az Odüsszeia most is megvan, benne - börtönpecséttel beleütve - az „Ellenőrizve”. A Bibli- ája valahogy elkallódott. Ő utólag reklamálta, és akkor azt a választ kap- ta: „A Biblia nevű imakönyv nem sze- repel a nyilvántartásban.” Úgyhogy ezt mi már nem őrizhetjük meg.

Lánczi András

A VILÁG SZERETETE

Hannah Arendt a magyar 56-ról

„Mihelyt bekövetkezik egy olyan esemény, mint a spontán magyar felkelés, felülvizsgálatra szorul mindenfajta politika, elmélet és a jövő lehetőségeinek előrejelzése.” A tanulmány, melyből e sorok valók, 1958-ban jelent meg egy amerikai politikatudományi folyóiratban; szerzője az a Hannah Arendt, aki egyébként is minden művében megszokott és kényelmessé vált fogalmaink felülvizsgálatát sürgette. Nem azért, hogy szakítson a hagyománnyal, hanem hogy visszaszerezze azt a modern kor embere számára. A klasszikus republikanizmus értelmében vett politikai cselekvés és politikai közösség elvesztésében kereste a század történelmi szörnyűségeinek és a modern ember kiüresedésének

alapját. Egyik interjújában azt mondta magáról, hogy ő nem filozófus, hanem a politika teoretikusa. Bárminek is tekintette önmagát, kétségtelen, hogy a XX. századi politikai filozófia egyik kiemelkedő szerzője, akinek 1990 óta több művét is kiadták magyarul (*A totalitarizmus gyökerei; A forradalom; Múlt és jövő között*).

Arendt 1906-ban született egy viszonylag jómódú zsidó családban. Gyermekéveit Königsbergben töltötte, majd 1924 és 1928 között filozófiát, teológiát és klasszika-filológiát tanult Marburgban, Freiburgban és Heidelbergben. Tanítványa volt Martin Heideggernek és Karl Jaspersnek. Az utób-

bival való kapcsolata életre szóló barátsággá fejlődött, amit évtizedeken át tartó levelezésük bizonyít. Heideggerrel való viszonya zaklattabb történet: tanár és tanítvány között gyengédebb szálak is szövődtek. Hitler hatalomra jutása után Arendtnek menekülnie kellett Németországból, Heidegger pedig, bár rövid időre, közszereplést vállalt a nemzetiszocialisták oldalán. Arendt mindvégig tartózkodott attól, hogy Heideggerről nyilvánosan ítéletet mondjon, de kapcsolatuk ezzel megszakadt - legalábbis ami a személyes vonatkozásokat illeti, mert gondolati sikon kétségtelenek az érintkezések. Arendt először Franciaországba menekül, majd 1941-ben a háború elől az Egyesült Államokba emigrál. Kezdetben lap-

és könyvszerkesztőként dolgozik, majd 1953-tól több amerikai egyetemen ad elő. 1975-ben hunyt el.

Nevét az 1951-ben megjelent *A totalitarizmus gyökerei* című könyve tette ismertté. A művet sokan bírálták, elsősorban azért, mert egyenlőségelet tett a totalitarizmus két formája, a fasizmus és a kommunizmus között. A sok bírálat dacára a mű nagy hatást gyakorolt a politikai gondolkodásra.

A könyv 1958-as második kiadásába epilógusként fölvette az 1956-os magyar forradalomról írt tanulmányát. Arendt lenyűgözte a magyar forradalom *politikai* tartalma, az, hogy nem - ahogy ő nevezte - társadalmi célokért robbant ki, hanem a forradalom résztvevői valódi politikai *cselekvéssel*, közös összefogással valami eredetien újat hoztak létre. Mindenekelőtt a forradalmi tanácsok és munkástanácsok spontán és tömeges létrehozásában látta a magyar forradalom eredeti és kreatív teljesítményét.

Ahhoz, hogy megértsük Arendt forradalomfogalmát, röviden ki kell térni politikai filozófiájának alapelemeire, melyek a modernség jellegzetességeit tartalmazzák. Arendt a modernség kezdetét a módszeres kételkedés karteziánus hagyományáig vezette vissza, aminek a „világ elidegenedése” lett a következménye. Ez az arendti fogalom azt fejezi ki, hogy a közös tapasztalatokon nyugvó egységes világkép széttöredezett, és helyébe a befelé forduló, önmagával törődő magánvilág lépett. Az elszigetelt szubjektum tapasztalatai töltik ki a modernség világát, a valóság pedig teljességgel magánüggé vált. A valóság elveszti közvetlenségét, elveszti azt az adottságát, hogy a pusztán érzékszervi adatok alapján megérthessük, ezért a valóságba vetett bizalom is elvész. A „világ elvesztése” terminus azt fejezi ki, hogy a modernségben a közélet

szférája teljesen leszűkül, vagy el is tűnik. A modern tömegtársadalom az *animal laborans* győzelmét hozta a *homo faber* fölött. A pre-modern állam vagy politikai közösség „társadalommá” alakul át, melynek középpontjában a gazdagság fölhalmozására irányuló gazdasági tevékenységek állnak.

A múlt széttöredezése és a jelen eljelentéktelenedése miatt a múlt és a jövő között szakadék keletkezett. A hagyomány lerombolása következtében a modernség minden egyes nemzedéke mindent előiról kezd: eligazító példák és tekintélyek híján a modern ember állandóan csak tapogatózik, nincs semmilyen kapaszkodója. E diagnózis alapján Arendt arra tett kísérletet, hogy a múlt visszaszerzése révén az ember értelmet adjon az életének. A múlt visszaszerzését Arendt a gyöngyhalászok munkájához hasonlította. A gyöngyhalász sem azért merül le a víz színe alá, hogy a tenger fenekét föltárja: csupán a gyöngyök és a korallok érdeklik, csak ezeket hozza fel a mélységből.

Arendtnek a modern korra vonatkozó nézeteit leginkább a *The Human Condition* (Az emberi állapot) című művéből ismerhetjük meg. A két részesre tervezett műnek az első része készült el, a *cselekvő életéről* szóló; a szellem életéről írt második rész elkészült darbjait halála után adták ki. A *vita activa* fogalmai: létfenntartó munka (*labor*), előállítás (*work*) és cselekvés (*action*). A tér, amelyben ezek a tevékenységek végbemennek, a magánélet és a közélet szférája. Az emberi állapot itt felsorolt különböző oldalai szorosan összefonódnak egymással. Arendt fölelevenítette a görög *oikos* (háztartás) és *polis* közötti megkülönböztetést, hogy érzékeltesse a pre-modern élet magán- és közösségi szférájának a meghatározó szerepét. Végigvezeti azt a folyamatot, minek következtében a magánéletből kialakult a közösségi élet, a politika eredeti világa, melynek fontos célja volt a halhatatlanság biztosítása dicsőséges tettek és szavak által.

Königsberg 1900-ban

Hannah Arendt fiatal korában

Arendt fölfogása szerint a közösségi szféra, a nyilvános cselekvés világa azt a teret jelenti, melyben minden megjelenik, minden láthatóvá és hallhatóvá válik. Ily módon ez a szféra mindent megvilágít, láthatóvá válnak a tettek és a szavak. Vannak azonban olyan idők, amikor beáll a sötétség, a szó és a beszéd nem föltár, hanem mindent elfed, az igazság pedig jelentés nélküli trivialitássá válik. Ez jellemzi a totalitárius rendszereket, de például az amerikaiak vietnami háborújának időszakát is. Azok a különleges pillanatok a történelemben, amikor a közös cselekvés révén egy új közösségi szféra kelet-

kezik, melyben a szavak és tettek összhangban vannak, egyben az igazságon alapuló politika visszatérését jelzik. A klasszikus amerikai forradalom és az 56-os magyar forradalom látszott kielégíteni Arendt elvárásait.

Arendt valamennyi munkáját áthatotta a felelősség és a politikai bűnösség kérdésköre. A totalitarizmus mint politikai jelenség azért foglalkoztatta erőteljesen, mert a modernség összes ellentmondását kifejezte: az *Eichmann in Jerusalem* című könyve arra kereste a választ, hogy miképpen lehetséges bűnöket elkövetni úgy, hogy az ember észre sem veszi, miként süllyed egyre mélyebbre. Ezért dolgozta fel Eichmann Jeruzsálemben lefolytatott perét, bemutatva a gyökértelen, önálló gondolkodásra képtelen modern ember kiszolgáltatottságát a gonosz politikai szándékokkal szemben. Életrajzírója, Elisabeth Young-Bruehl szerint Arendt életművét a világ szeretete, az *amor mundi* fogja egységbe, ami azt jelenti, hogy Arendt a politika közösséget erősítő eszközeit kereste, tanulmányozta úgy, hogy tudomásul vette a világ sokféleségét és a modernség ellentmondósságát. ■

Hannah Arendt

GONDOLATOK A MAGYAR FORRADALOMRÓL

Amikor ezeket a sorokat írom, több mint egy év telt el azóta, hogy a magyar forradalom lángjai tizenkét hosszú napon át megvilágították a háború utáni totalitarizmus roppant tájait. Igazi esemény volt ez, amelynek történelmi helye nem függ győzelemtől vagy vereségtől; nagyságáról a rá következő tragédia kezeskedik. Mert ki feledhetné el a gyászruhás asszonyok felvonulását Budapest utcáin, akik a forradalom utolsó politikai tetteként, nyilvánosan gyászolták meg halottaikat? És ki kételkedhetne az emlékek szilárdságában, ha egy évvel a forradalom után a legyőzött és megfélemlített népnek maradt még annyi cselekvőképessége, hogy

spontán módon és egyöntetűen kerülve minden nyilvános szórakozóhelyet, színházat, mozit, kávéházat és éttermet, még egyszer nyilvánosan megemlékezék szabadsága haláláról?

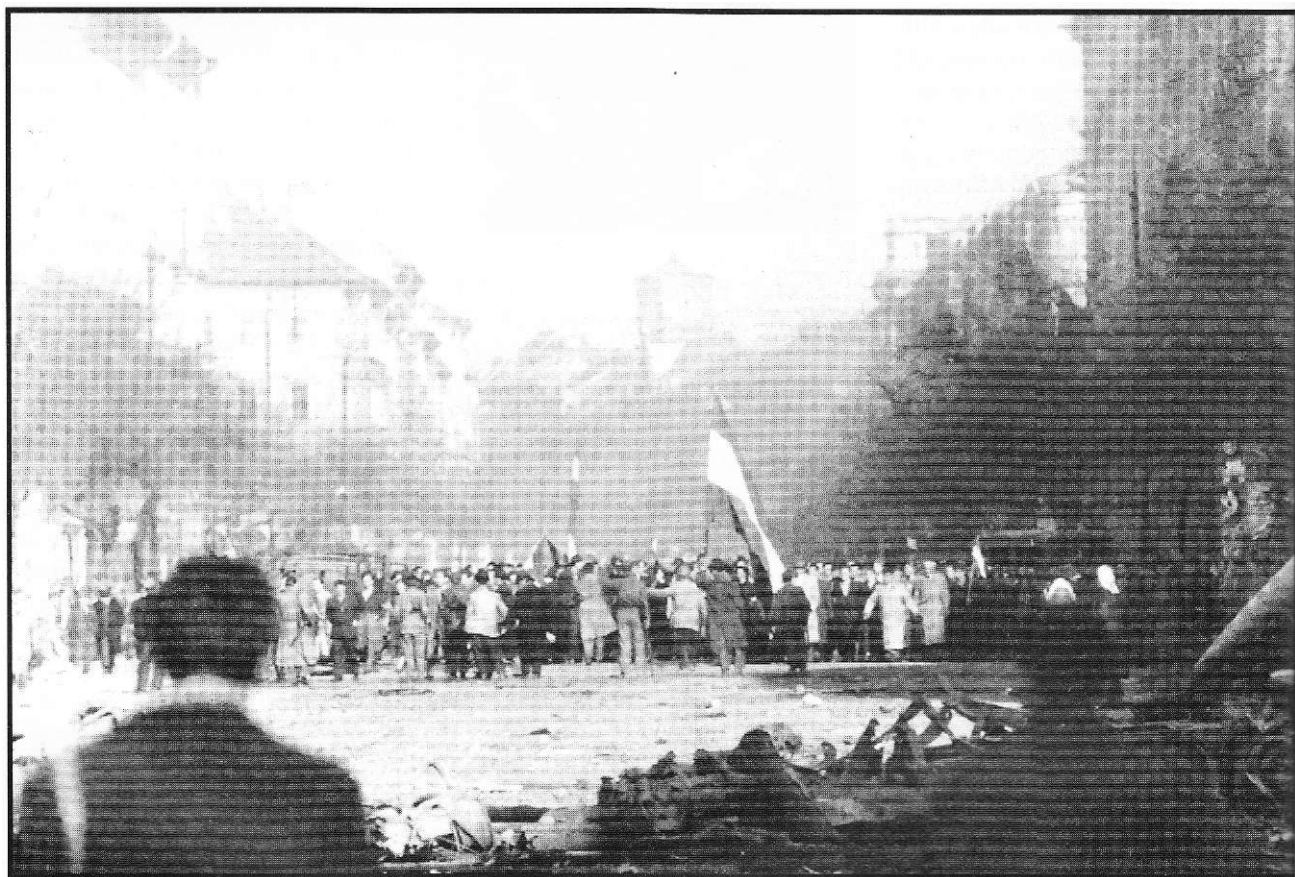
Rendkívül jelentősek azok a körülmények, amelyek nyomán a forradalom bekövetkezett, mégsem voltak annyira kényszerítőek, hogy felszabadítsák azon automatikus folyamatok egyikét, amelyek szinte mindig mintegy magukba zárják a történelmet, valójában azonban még csak nem is történelmi - ha történelmin bármi olyasmit értünk, amire érdemes emlékezni. Ami Magyarországon történt, az sehol másutt nem következett be, és a forradalom tizenkét napjában több volt a történelem, mint a megelőző tizenkét évben, amióta a Vörös Hadsereg „fel-

szabadította” az országot a náci uralom alól.

Tizenkét éven át minden a várokozásoknak megfelelően történt - a család és a megszegett ígéret, a sorjázó remények és a végső kiábrándulás hosszú, komor története: kezdve a népfronttaktikával és az álpármentari rendszerrel, az egypárti diktatúra nyílt megteremtéséig, amely gyorsan likvidálta a korábban megtűrt pártok vezetőit és tagjait, egészen a végső fázisig, amikor a honi kommunista vezetőket, akikben Moszkva joggal-jogtalanul nem bízott, nem kevésbé brutálisan megvádolták és megalázták nyilvános tárgyalásokon, megkínózták és meg-

Részletek *A totalitarizmus gyökerei* című könyv „Epilógus”-ából. (Európa Könyvkiadó, 1992. Berényi Gábor fordítása)

Tüntető a szétlőtt Nagykörúton, 1956 októberében

**A becsapódó lövedékektől ki-
gyulladt Bókay János Gyer-
mekkórházból tűzoltók mentik
a csecsemőket, 1956. október
26-án**

ölték, miközben a pártban lévő legmegvetendőbb és legkorruptabb elemek - nem is kommunisták, hanem Moszkva ügynökei - uralkodtak az országban. Mindez és még sokkal több is megjósolható volt; nem azért, mintha bármely társadalmi vagy történelmi erő ebbe az irányba húzott volna, hanem azért, mert ez volt az orosz fennhatóság automatikus következménye. Mintha csak az orosz vezetők siettek volna megismételni az októberi forradalom valamennyi szakaszát, egészen a totalitárius diktatúra létrejöttéig. Bármily kimondhatatlanul borzalmas is ezért

a történet, önmagában nem túl érdekes és változatos: ami az egyik csatlós országban történt, az szinte ugyanabban a pillanatban következett be valamennyiben, a Balti-tengertől az Adriáig. (...)

A magyar forradalom éppen akkor szakította meg ezeket az automatizmusokat és tudatos vagy tudatlan ismétléseket, amikor a totalitarizmus kutatója már megszokta őket, a közvélemény pedig apatikussá vált irántuk. A lengyel események semmiképpen sem tekinthetők e fejlemény előkészítésének. Az tökéletesen váratlan volt és mindenkit meglepett - azokat is, akik benne éltek a rendszerben és szenvedtek tőle, meg azokat is, akik dühödtt tehetetlenséggel kívülről szemlélték, vagy azokat, akik Moszkvában arra készültek, hogy mint valami idegen területet foglalják el és igázzák le az országot.

Mert ami itt történt, abban már senki sem hitt, ha egyáltalán hitt valaha - sem a kommunisták, sem az anti-kommunisták, és legkevésbé mindazok, akik, akár nem tudva az árról, amelyet más embereknek kellene megfizetniük, akár nem törődve vele, a totalitarizmus elleni népi lázadás lehetőségéről és kötelességéről beszéltek. Ha létezett valaha Rosa Luxemburg „spontán forradalma” - egy elnyomott nép hirtelen fölkelése a szabadságért és semmi másért, amelyben nem játszott szerepet megelőző katonai vereség demoralizáló hatása, államcsínykísérletek, szervezők és konspirátorok szoros szervezetei, egy forradalmi párt fellazító propagandája, vagyis olyasmi, amit konzervatívok és liberálisok, radikálisok és forradalmárok egyaránt szép álomként vetettek el - nos, akkor abban a megtiszteltetésben van részünk, hogy most tanúi lehetünk ennek. Talán igaza volt a magyar professzornak, amikor ezt mondta az Egyesült Nemzetek vizsgálóbizottsága előtt: „Egyedülálló volt a történelemben, hogy a magyar forradalomnak nem voltak vezetői. Nem volt megszervezve, nem volt központilag irányítva. Mindennek, ami történt, a szabadság akarása volt a mozgatóereje.”

A politikatudomány művelőinek egyetlen valódi megbízható tanító-mestere van, és a politika szereplőinek egyetlen megbízható információforrása: a múlt- és jövőbeli események - nem pedig társadalmi erők vagy történelmi tendenciák, kérdőívek vagy motivációkutatások, a politikai tudományok fegyvertárának megannyi játékszere. Mihelyt bekövetkezik egy olyan esemény, mint a spontán magyar felkelés, felülvizsgálatra szorul mindenfajta politika, elmélet és a jövő lehetőségeinek előrejelzése. Egy ilyen esemény fényénél ellenőriznünk és bővítenünk kell a totalitárius kormányforma, valamint az imperializmus totalitárius változata természetének értelmezését.

(...) Több hónap telt el, amíg a titkos pártkongresszusi beszéd a *New York Times* révén eljutott először a nyugati világba, majd a kommunista uralom alatt álló országokba. Közvetlen következménye eladig elképzelhetetlen esemény volt:

Torlászépítés a Mórca Zsigmond körtérnél, 1956. október 25. körül

nyílt lázadás tölt ki Lengyelországban és Magyarországon, aminek nyoma sem látszott a megelőző években, amikor Sztálint csendben és igen hatásosan fokozták le, egész sor sztálinistát, köztük Magyarországon Rákosit, eltávolítottak a hatalomból és lazult az ellenőrzés is, de nem következett be akkor sem, amikor, már a titkos beszéd nyilvánosságra kerülése előtt, az ellenőrzést fokozatosan ismét szigorítani kezdték, és rehabilitáltak egyes sztálinistákat. A lényeg az, hogy az embereket a nyílt beszéd rázta fel tepedségükből, és nem a színpalak mögötti manőverek, bármily sokat ígérők voltak is az utóbbiak a totalitárius országok megfigyelői számára; bármennyire rosszhiszeműség húzódtott is meg e szavak mögött - és ez a rosszhiszeműség távolról sem maradt hatástalan -, ez mit sem változtatott gyújtó hatásukon. Nem a tetteknek, hanem a „puszta szavaknak” sikerült, nagyrészt szán-

Kilőtt szovjet T-34-es a József körúton, 1956 októberében

déktalanul megtörniük a tehetetlen apátia halálos szorítását, amellyel a totalitárius terror és ideológia az emberek tudatát fogva tartotta (...)

Bármilyen meggyőződések és reményeket tápláljunk is az emberi

természettel kapcsolatban, a totalitárius rendszerekre vonatkozó minden tapasztalat azt bizonyítja, hogy mi-helyt ezek a rendszerek szilárdan berendezkedtek, a tények igazsága nagyobb veszélyt jelent számukra, mint az emberrel született szabadságvágy. Ezt abból a sztálini intézkedésből is tudhatjuk, hogy az orosz megszálló hadsereg hazatérő kato-

náit tömegesen küldte koncentrációs táborba, mert bizonyára hatott rájuk a valóság; de abból a tényből is, hogy Hitler halála és fiktív világának ezt követő automatikus megsemmisülése után azonnal elenyészett a náci indoktrináció hatása. A tények valóságának hatása, mint bármely más emberi tapasztalat, csak a beszéd segítségével élheti túl magának a tapasztalásnak a pillanatát, másokkal való beszélgetésre és érintkezésre van szüksége ahhoz, hogy megmaradjon önmagában való bizonyossága. A totális uralom akkor jár sikerrel, ha meg tud szakítani minden kommunikációs csatornát, a magánélet négy fala között zajló személyes kommunikációt éppúgy, mint a nyilvánosát, amelyet demokráciákban a szólás- és véleményszabadság garantál. Nehéz megmondani, hogy a magánzárka és a kínzás szélsőséges helyzetektől eltekintve, sikerrel jár-e ez a folyamat, amelynek során mindenkit elhallgattatnak, mindenestre időt igényel, és nyilvánvaló, hogy a folyamat a csatlós országokban távolról sem befejezett. Amíg a terrort nem egészíti ki a belülről jövő ideológiai kényszer, amely oly irtóztatóan nyilvánult meg a koncepciók perek önleplezéseiben, addig sértetlen marad az emberek képessége arra, hogy az elemi tényekben különbséget tegyenek igazság és hazugság között; az elnyomást ezért annak érzik, ami, és követelik a szabadságot.

A magyar emberek, ifjak és öregek egyaránt, tudták, hogy „hazugságban élnek”, és egyhangúan, minden kiáltványukban valami olyasmit követelnek, amiről az orosz értelmiség minden jel szerint már álmodni is elfelejtett: a gondolat szabadságát. Ebből az egyhangúságból valószínűleg téves lenne arra következtetni, hogy a gondolatszabadság követelése, amely az értelmiségiek lázadását kiváltotta, egyszersmind az egész nép forradalmává, futótűzként terjedő felkeléssé is változtatta a lázadást, amíg csak mindenkit magával nem ragadt, a politikai rendőrség tagjai - a rendszer megvédésére kész egyetlen magyar csoport - kivételével. Abból a tényből, hogy a kezdeményezés a kommunista párt tagjaitól indult ki, hasonlóképpen tévedés volna arra következtetni, hogy a for-

radalom elsősorban párton belüli ügy volt, az „igazi kommunizmussal szemben. A tények egészen mást mutatnak. De mik a tények?

Egy néhány ezres fegyvertelen és lényegében ártalmatlan diáktüntetés hirtelen és spontán módon óriási tömegdemonstrációvá vált, amely megvalósította a diákok egyik követelését: ledöntötte a Budapest egyik közterén lévő Sztálin-szobrot. Később néhány diák a Rádió épülete elé ment, hogy rábeszélje az adót tizenhat pontból álló kiáltványuk sugárzására. Szinte a semmiből rögtön nagy tömeg gyűlt össze, és amikor az épületet őrző ÁVH-egység néhány lövéssel megpróbálta szétoszlatni a tömeget, kitört a forradalom. A tömeg megtámadta a rendőrséget, és így jutott első fegyvereihez. A helyzetről értesülve, a munkások otthagyták a gyárakat, és csatlakoztak a tömeghez. A rendszer megvédésére és a rendőrség támogatására behívott hadsereg átállt a forradalom oldalára, és felfegyverezte az embereket. Ami diáktüntetésnek indult, az nem egészen huszonegy óra leforgása alatt fegyveres felkeléssé vált.

Ettől a pillanattól fogva nem játszott már szerepet semmiféle program, kiáltvány vagy követelés; a forradalmat az egész nép együttes cselekvésének pusztá lendülete hajtotta előre. A nép követelése annyira nyilvánvalóak voltak, hogy aligha szorultak részletes kidolgozásra: az orosz csapatok hagyják el az ország területét, szabad választások alapján álljon fel az új kormány. A kérdés már nem az volt, mekkora cselekvési, szólás- és gondolatszabadságot kell engedélyezni, hanem az, hogy hogyan rendezzék be egy már létező szabadság intézményeit. Mert ha az először az országban tartózkodó, majd az Oroszországból teljes harc-készültségben érkező csapatok külső beavatkozását figyelmen kívül hagyjuk, joggal mondhatjuk el, hogy nem volt még forradalom, amely ilyen gyorsan, ennyire teljesen és ilyen kevés veszteséggel valósította volna meg céljait. A magyar forradalomban az a meglepő, hogy nem került sor a polgárháborúra. A magyar hadsereg ugyanis órák alatt felbomlott, és a diktatúrát néhány nap alatt megfosztották minden hatalmától. Nem volt a nemzet-

nek egyetlen csoportja vagy osztálya sem, amely szembeszállt volna a nép akaratával, mihelyt az ismertté vált és az utcákon nyilvánosan megfogalmazódott. (...)

A totális imperializmus kudarcait legalább olyan komolyan kell venni, mint a szovjet technikusok és mérnökök sikereit. De sem 1956 kudarcai, sem 1957 sikerei nem jelölnek belülről fakadó új fejleményt ebben a kormányzati formában, sem a felvilágosult zsarnokság, sem valamilyen másfajta diktatúra irányában. Ha a magyar forradalom drámai eseményei bármit bizonyítottak, az legjobb esetben az volt, hogy milyen veszélyek rejlenek a rendszer legsajátabb dinamikájából fakadó törvénytelen-ségben és formátlanságban, amely az utódlási probléma tökéletes megoldhatatlanságában tűnt elő napnál is világosabban. Jelenleg ez a veszély elmúlt; Hruscov mindazon módszerek gondos átvételével ragadta magához a hatalmat, amelyeket hatalomra kerülése idején Sztálin használt fel. Ma még nem tudhatjuk, vajon a viszonylag vértelen húszas éveknek ezt a megismétlődését nem követi-e ismét ugyanaz a terror, amely a harmincas években tombolt teljes erővel. Ami ennél is fontosabb: még azt sem tudjuk megmondani, vajon az utódlási válság nemcsak a csatlós országok megléte és a totalitarizmusban szerzett elégtelen gyakorlata miatt vált-e ilyen veszélyessé. Gyanítható, hogy csak az utódlási válság és az újabb terjeszkedés egybeesése idézett elő tényleges veszélyt a rendszerre nézve.

A veszély jelei 1956-ban mégis elég valóságosak voltak és bár ma 1957 sikerei és az, hogy a rendszer képes volt fennmaradni, elhalványítják őket, nem volna bölcs dolog megfedkezni róluk. Ha egyáltalán ígérnek valamit, az sokkal inkább az egész rendszer hirtelen és drámai összeomlása, mint fokozatos normalizálódása. Az ilyen katasztrófából - ez a magyar forradalom tanúsága - nem szükségképpen kánoszületik, jóllehet negyvenévnnyi zsarnokság és harminc év totalitarizmus után nem várhatjuk az orosz néptől ugyanazt a szellemet és termékeny politikai képzelőerőt, amelyet legdicsőbb óráiban a magyar nép tanúsított. ■

A JÖVENDŐ HÁZ TITKA

Beszélgetés

Finta József építésszel

Azt hiszem, nem kell téged bemutatni, ki vagy, mit gondolsz a munkádról és a környezetedről; remélem, kiderül a beszélgetés során. Egyik írásodban olvastam, hogy kora gyermekkorod óta rajzolsz, és különösnek találtam egyik emlékedet: a lovakat mindig a hátsó patájuknál kezdted el ábrázolni. Ebben te már valamilyen építész hajlamot, vonzalmat sejtessz. Induljunk el akkor mi is a „hátsó patától”, beszélj az alapokról, az eredetről.

- Nem hinném, hogy az „építész hajlamot” szüleimtől örököltem volna. Származásom: apai ágon kisparaszti-nemesi-földbirtokos család, nagyapám sokáig Kalotaszeg református esperese volt. Az előzmények aligha predesztináltak műszaki-művészi pályára. Kolozsváron születtem, édesapám a kolozsvári kollégium magyar-latin szakos tanára volt, édesanyám a kollégium igazgatójának a titkárnője. A családban voltak művész elődök: űnagyapám. Siko Miklós Erdély tehetséges és megbecsült arcképfestője volt. Apámra, mint érdekes, kétarcú emberre emlékszem: az iskolán kívüli, ugymond privát élete, a kolozsvári rendkívül eleven társasági élet, s ő

Áprily Lajos, Berde Mária barátjaként - ennek a tevékeny, termékeny közösségnek a közepében élt. Virtuóz társalgó, kiváló humorú ember, aki azonban elmodhatatlanul precíz, már-már pedáns, minden részletre figyelő, otthonában szigorú férfi volt. A részletek iránti figyelmet, a pontosság igényét talán tőle tanultam, örököltem; az építészetben ez nélkülözhetetlen. Én is indulatos leszek, ha valaki nem figyel a látszólag jelentéktelen „apróságokra”. De korai tanulmányaim inkább humán indíttatásúak voltak; tömördek díjat nyertem vers-, novellapályázatokon, szavalóversenyeken. Mellesleg, ezek voltak legfőbb zsebpénzforrá-

saim. Később Nagyváradra költöztünk, de Kolozsvárról magammal hoztam a kolozsvári hársfák illatát, s valahányszor hársfaillatot érzek, az számomra Kolozsvár, a szülőföld. Visszatérnek gyermekkorom érzései. Nagyváradról kilenc évesen költöztünk át Budapestre - vagy inkább talán menekültünk. Apám Erdélyben gyönyörű mintaiskolát teremtett, diákjai egymás után nyerték a nemzetközi versenyeket: de az átköltözésbe szinte belerokkant. Az iskola volt életének fő műve. Magam máig sem tudom Erdélyt elfelejteni: évente egyszer-kétszer visszatérek. Pesten hét évig jártam a Lónyai utcai református gimnáziumba - az egy fantasztikus iskola volt. Olyan szabad szellem uralkodott, hogyha valaki nem akart hittanra járni, mert materialista, akkor nem kellett hittanra járnia. Ma már úgy érzem, hogy ez a gimnázium volt az én igazi egyetemem. Mellesleg, az oktatás színvonala már-már egyetemi szintű volt. Az osztályomban 18 kitűnő tanuló járt. Mindezt az iskola különlegesen kreatív szellemének köszönhetjük. Itt még a jeles sem volt elegendő: valami többletet mindig kellett nyújtani. Talán nem tartják dicsekvésnek; harmadikos koromban, az iskola megszűnése előtti évben például megnyertem az iskola vers- és novellapályázatát, egy szavalóversenyt, továbbá egy rajz- és gyorsírókörü pályázatot.

- *Hogyan folytattad tanulmányaidat?*

- Én mindig sokat rajzoltam - még ma is -, és két egyetemre adtam be felvételi kérelmet: a Képzőművészeti Főiskolára és a Műszaki Egyetemre. Úgy történt, hogy a műegyetemre hívtak be, így kerültem erre a pályára. Szerencsémre ez éppen a Nagy Imre-év volt - 1953 -, a liberalizáció korszaka; és hát bizony az én felmenőimmel, „káderlapommal” nem lett volna könnyű bekerülni az egyetemre. Gondold meg, református papi család, anyai ágon nemesi ősök. Ráadásul a kitűnő

érettségimmal nem kellett felvételeznem, csak rajzból, ami nekem könnyen ment.

- *Ha netán felvesznek a Képzőművészeti főiskolára lennél?*

- Azért nem valószínű, mert apám nagyon élénken buzdított, hogy valami „rendes pályát” válasszak. Én bizony tétováztam: fogalmam sem volt róla, mi az az építészet, mivelhogy a családban egyetlen műszaki ember sem volt. Rajzoltam, a matematikát is szerettem, gondoltam, ez nem árthat az építészetnek.

- *Ismerem rajzaidat, láttam hajdan első rajzkiállításodat. Vonalaiddról könnyű leolvasni, hogy alapjában lírai alkat vagy. Miként jelenhet meg a tiszta érzelmi töltet az építészet megkerülhetetlen racionális követelményei mellett?*

- Bizonyára nem olyankor, amikor költségvetéseket kell készíteni és a házaim technikai feltételeiről vitatkozom. Talán kezdeném a legegyszerűbbel; rettenetesen szeretem a zenét, hegedülni is tanultam, ám amikor két évi gyakorlat után eljutottam a svéd népdalig, édesapám azt tanácsolta: azonnal hagyjam abba! Tovább már nem bírta. De feleségemmel együtt a zene úgyszólván az egyetlen kikapcsolódásunk. A rajzot soha nem hagytam abba, de tulajdonképpen a versírást sem. Minden esztendőben írok egy-két verset, noha kizárólag a fiókomnak.

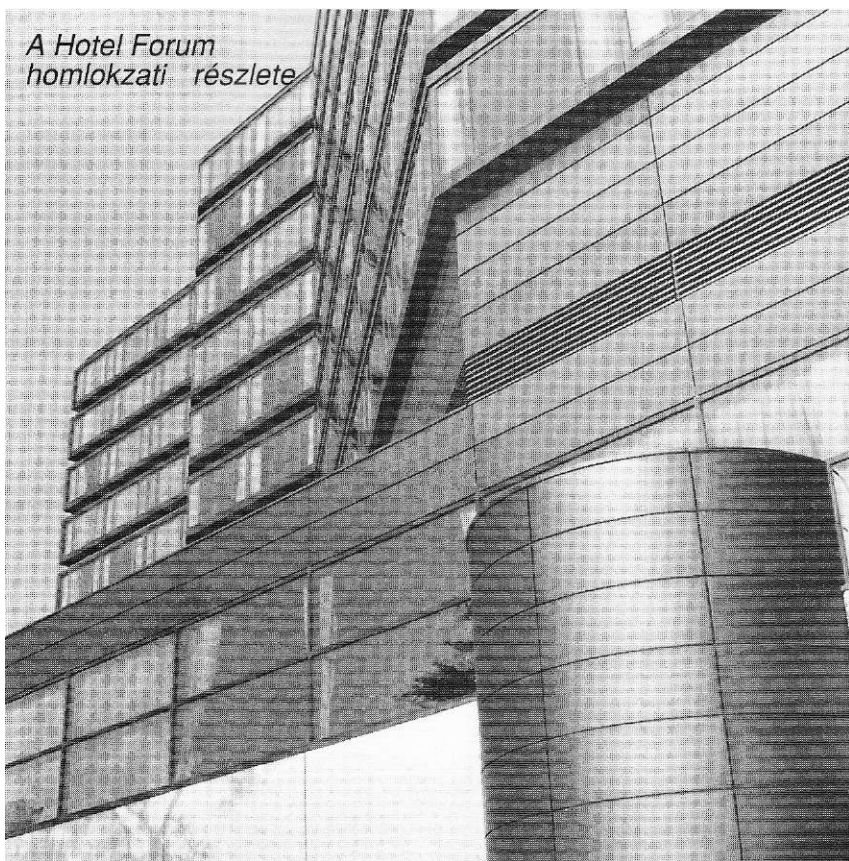
- *Csak a fióknak? Nem lehet kiválasztani egy-egy közölhető írást?*

- Talán, egyszer... Az a szomorúság történt, hogy amikor ebbe a lakásba költöztünk, elveszett a dosszié valamennyi írással. Szerencsére a diktafon megőrzött néhányat.

- *Prózákat nem írsz?*

- Azt nem! Szerencsére rengeteg szakmai szöveget írok, de azokban cseppnyi líra sem található. Bevalom, a szakmai nyelvem meglehetősen cirkalmas. Kissé bonyolultan fogalmazok, de azért igyekszem a szikkadt mérnöki nyelvet elkerülni.

A Hotel Forum
homlokzati részlete

- Kettéválik benned a szakmai és az irodalmi nyelv? Talán a gondolkodásban is? A tervezésnél nem keveredik ez a kettő? Mert az épületekben én ezt a kétfajta gondolkodásmódot vélem felfedezni. Mintha házaidnak lenne egy lírai sugallata, másrészt... Miként illeszkedik a tiszta lírai hajlam a racionalitás rideg parancsaihoz?

- Amikor elgondolkodom ezen, az jut eszembe, hogy talán valamilyen genetikai oka lehet ennek a kettősségnek. Lehet, hogy apám görcsös precizitása egyesült anyám líraiságával. Édesanyám gyönyörűen énekelt, jó humora volt, amellet - a családi ügyeket illetően - felettébb racionálisan gondolkodott. Egyetemi tanulmányait is azért hagyta abba, mert apja igen nehezen tudta el tartani nyolctagú családját, s így haza kellett utaznia Pestről, hogy rendbe szedje s igazgassa a család pénzügyeit. Apám precizitásából azt örökölköttem, hogy rendkívül irritál, ha valaki nem figyel az aprónak tűnő részletekre, például, merre kell nyílnia egy szobaajtónak. Figyelmetlenségével egy család életét ronthatja el. Az építészetben tulajdonképpen

minden apróságra oda kell figyelni. Az építész igazi feladata az, hogy a használat soha ne szenvedjen csorbát. Ez szerintem az építészet lényege. Ez a mesterség mindenk felett - szolgálat! Utána jöhet a líra, az érzelem. E kettősség nyilván benne van a házaimban. Borzasztóan szeretek játszani. Alig várom, hogy kibontakozzék egy épület titka, amint az első vonaltól formálódik tovább-tovább a ház. Szívesen korrigálom a saját tévedéseimet, és nagyon izgalmas játéknak tartom, amikor az építészet egyfajta játékos kedvvel párosul. Ahogy egy épületben a terek, a fények, a formák, az emberek mozgásának iránya, mindez egyúttal játék az érzelmekkel, a látvány, és hogy összehangzó eggyé formálódik az a tömeg, amelyik egy vonzó, érdekes épületté válik.

- Ha már a formánál tartunk, mi a véleményed, van-e valami jellegzetessége, mondjuk stílusa a „Finta-műnek”?

- Hát aztán én vagyok a legkevésbé alkalmas arra, hogy ezt elmondjam. Talán a legutóbbi nyolctíz év termése - mondhatnám, későn érő típus vagyok -, a Bajcsy-Zsi-

linszky úti sarki épület, a Kempinski, a Szabadság téri, frissen avatott Bankcenter, a Liget-szálló, a rendőrség most épülő új, központi székháza, a műegyetem informatikai épületének készülő egysége: nos, ezek a házak egyértelműen bizonyítják - minden ellenkező híresztelés dacára -, hogy számomra az egyik legfontosabb tényező az, hogy az épület harmonizáljon, testvériesüljön a befogadó környezettel.

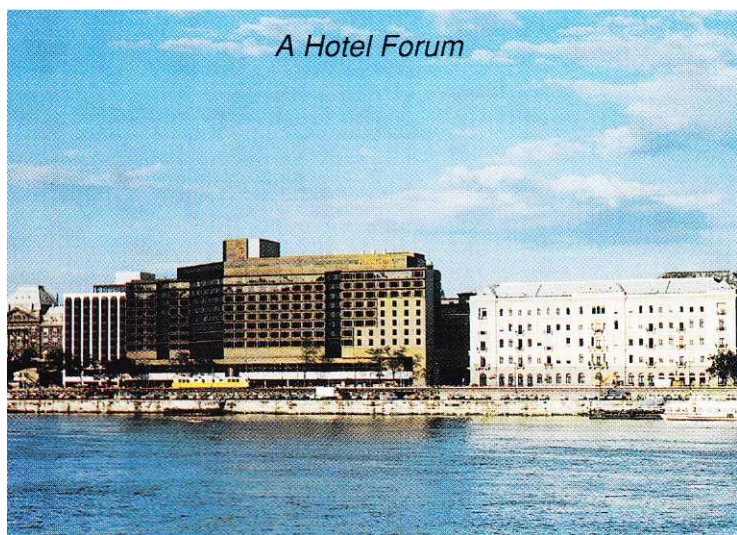
- Ez lenne az, amit te egyik írásodban „párbeszédnek” nevezel?

- Ez az a bizonyos párbeszéd. Mit jelent ez? Mindenekelőtt annyira nem szeretnék megalázkodni a befogadó környezet előtt, hogy saját mondanivaló nélkül idomuljak hozzá. Egyenrangú félként se maradjak testvéri kapcsolatban a környezettel. Jó értelemben mondom: kissé irritálni szeretném a környezetet, olyan új mozgásokat, anyagokat, formákat igyekszem alkalmazni, amelyek többet, újabbat, maibb szelleműt nyújtanak, mint a befogadó környezet. Új értéket szeretnék létrehozni. Ezt a jogomat nagyon sokan vitatják: műemlékesek, városvédők stb., akik érinthetetlennek tekintik Budapestet. Rengeteget vitatkozom velük, de az a szilárd meggyőződésem, hogy a város organikus lény; él, fejlődik, változik, pusztul, újjáéled. És ebbe bizony beletartozik az a gondolkodásmód is, amelyet én képviselek. De hogy visszatérjek az úgynevezett „stílusomra”; ez a látás és a kemény formákkal történő játékos-ság, játék, amit ma már nem kevesen utánoznak is - többnyire rosszul. Napjainkban már alig épül Pesten olyan irodaház, amelynek ne hullámoznának a dudorai és a homorulatái. Ezt tényleg én kezdtem el a Tavernával és a szemközti irodaházzal. Azt hiszem, ezek már felismerhető stílusjegyeket viselnek. Meggyőződésem, hogy a modernizmus egyetlen, folyamatos fejlődés egyik állomása: a késő szecesszió, az avantgárd, a klasszikus modern és a Bauhaus szerves, folyamatos fejlődés, összefüggő lépcsősor, amelyben lehetnek kisebb-nagyobb kitérők, mint például a posztmodern vagy jelenleg a dekonstruktivizmus. Egyenes ez az út F. L. Wrighttól napjainkig. Ötven-száz év múlva - meggyőződésem - sokkal egysége-

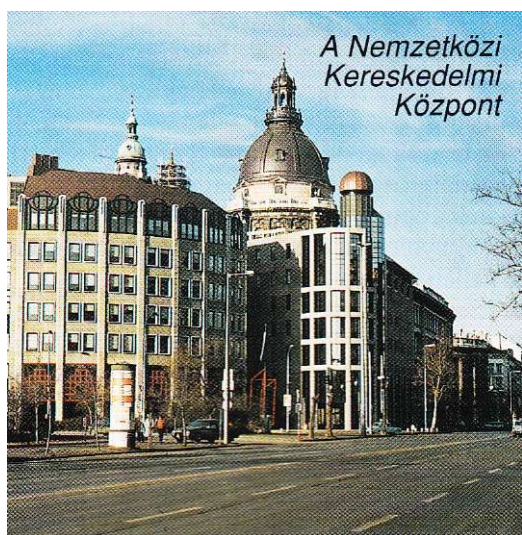
A Nemzetközi
Kereskedelmi Központ
homlokzati részlete

A Hotel Forum

A Nemzetközi
Kereskedelmi
Központ

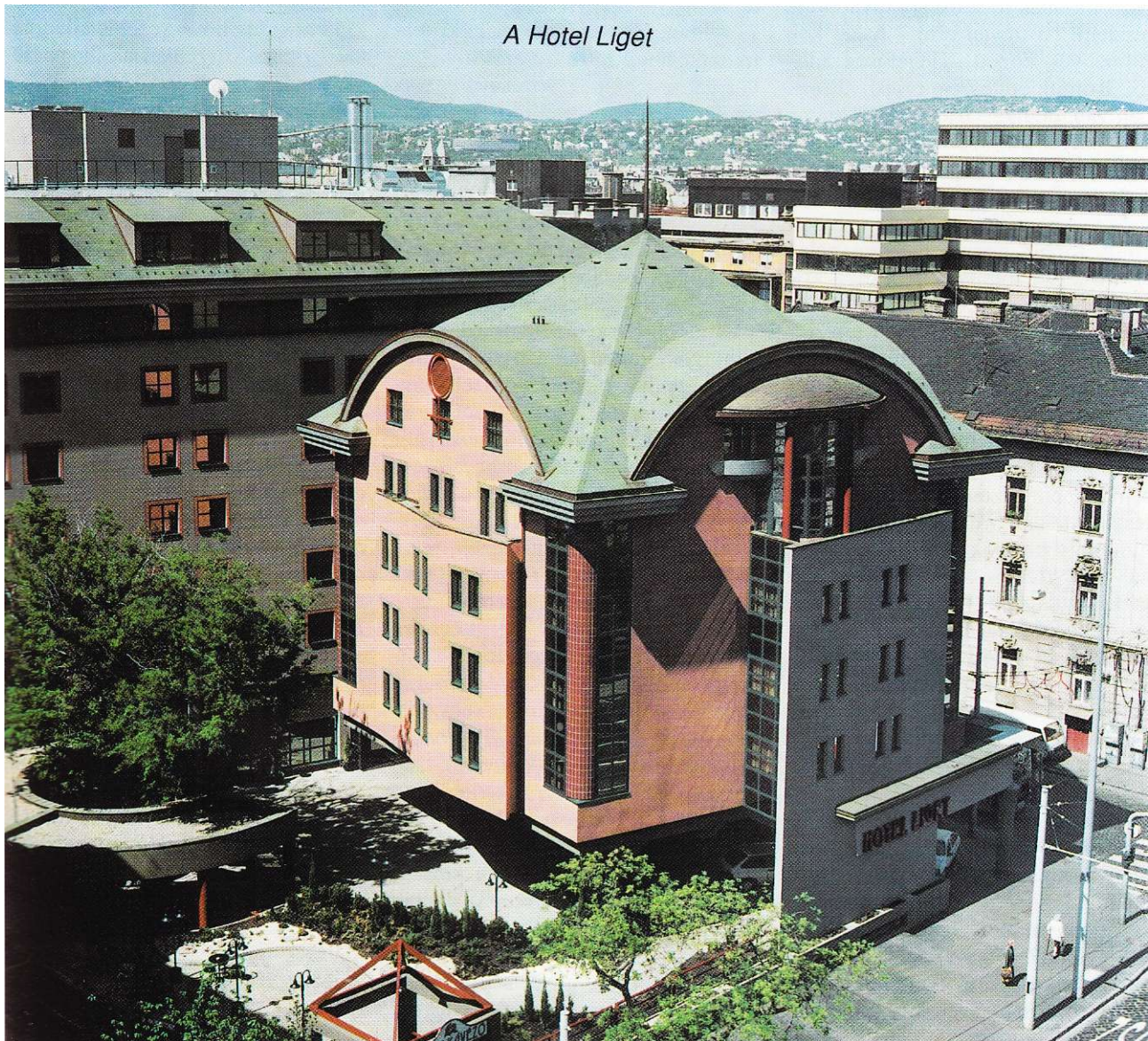

A Nógrád megyei könyvtár
Salgótarjánban

Átriumrészlet
a Szabadság téri
Bankcenterben

A Hotel Liget

sebbnek látják majd e korszak stílusfejlődését, mint kortársaink. Manapság nem kevesen szétszórtnak, gyakran bőbeszédűnek vélik. Nekem egyre szilárdabb hitem, hogy egy adott kort csakis a saját nyelvén lehet kifejezni, a kor által adott legfejlettebb technikával. Azokkal a technikai eszközökkel valósulhat meg a maga „épület-anyagában”, mint - többek között - az üveg, a rozsdamentes acél stb.; a klimatizálás minden eddiginél tágabb lehetőséget biztosít a terek mozgásának. Korunkban már könnyedén építhetünk olyasmit, amit elődeink - a megfelelő technikai eszközök híján - képtelenek voltak megvalósítani. Mindez voltaképpen a tér vertikális felszabadítása, a tér gazdag sokrétűsége. Én pedig szeretném a tér felszabadításának, a technika és a tér párosításának lehetőségét továbbfejleszteni, ha ugyan erre - hazai körülmények között - lehetőség adatik. Korunk építészete óriási válságban van, de hát - filozófiai értelemben - egész korunk hasonló válságot él át. Miért lenne éppen az építészet a kivételezett? Úgy látom, hogy ez a fajta kvázi gyalogépítészet - amiben élünk - még nem volt képes választolni a kor totálisan gépesített követelményeire. Az autók végül is felzabálták a városokat. Ezt tetézi a kommunikációk forradalma, az informatikai forradalom, amely teljesen átformálja az emberek közötti kapcsolatokat. Ismétlem, az építészet minderre még nem választott, és semmi nem bizonyítja, hogy képes lesz hiteles választ fogalmazni, minthogy a robogva fejlődő technikai eszközök - egy alapfilozófia nélküli világban - rendkívül közösgromboló hatásúak.

-Milyen vonatkozásban?

- Az informatika rosszul használt, manipulált, meg nem emésztett csúcstechnikájára gondolok.

- Mennyiben jelentkezik ez az építészetben?

- Feltétlenül megjelenik az építészetben, mivelhogy alig lesz igény-szükség közösségi terekre. Ha majd mindenki otthon ücsörög a számítógépe előtt, nem lesznek körülötte emberek, a világgal is a gépen keresztül fog kommunikálni. Bevallom, nem szeretnék abban a világban dolgozni, de hát az építé-

szetnek válaszolnia kell a kor kihívásaira. Hogy miként, nem tudom.

- Visszatérve saját fejlődésedre, becsempészek itt egy kissé gonosz-kodó kérdést: Mennyire vállalod ma a Hotel Intercontinentalt, és ha újra kellene tervezned, hogyan csinálnád?

- Erre azt tudnám mondani: amikor Salgótarjánban megterveztem a város nyugati részét, volt ott egy megyei tanácselnök, később megyei párttitkár. A kivitelezésre már nemigen akadt pénz. Így azután évről évre újra terveztem a városrészt, úgyszólván pusztá szórakozásból. Néhány - jóindulatúnak nem mondható - kolléga bevádolt az illetékes úrnál, hogy én minden alkalommal új meg új megoldásról próbálok meggyőzni.

- Szóval, Kőműves Kelemenked-tél?

- Igen, igen, és már-már ott tartottunk, hogy kitilt a városból. Akkor azt mondtam neki: Azt tiltsa ki az elvtárs a városból, aki egy éven belül kétszer ugyanazt a megoldást hozza magának, mert akkor az az építész nem gondolkodott tovább. Nyilvánvaló, ha az Intert most kellene megterveznem, s ha 61 éves fejjel éppúgy csinálnám, mint 29 éves koromban, el kellene búcsúznom a szakmától. Ez nem jelenti azt, hogy nem vállalom minden hibájával, csakhogy ma már az egészet másként tervezném.

- Azt hiszem, az építészeket komolyan foglalkoztatja az a kérdés: létezik, létezhet-e úgynevezett magyar stílus az építészetben?

- Magyar építészet létezett, létezik, és én nagyon remélem: létezni fog! Magyar stílus azonban — nem! Ez soha nem volt; Lechner Ödön sem volt magyaros. Noha pontosan tudjuk, mi volt, ez semmit nem von le az értékeiből. Nem volt magyaros Kós Károly, Toroczkai Wiegand sem. A hajdani népi szecesszió W. Morrístól, Ruskintól indult, majd különböző áttételeken érkezett Magyarországra. Kós Károlyék óriási érdeme, hogy a kornak megfelelő, és csodálatos európai építészetet csináltak. Gyönyörű a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum, nagyon szép a Vas utcai iskola. Nem magyaros a magyar parasztpépítészet sem, hanem magyar!

- Ha jól értettem, vezérlő elved mindenekfelett az épület használhatósága -funkciója -, a forma alkalmazkodása a környezethez. Ezt nevezted az imént párbeszédnek. Továbbá a legkorszerűbb anyagok és technika alkalmazása, a külső és a belső terek harmóniája. Valóban ezt vállalod?

- Természetesen, és nem is tudnék mást, érdemlegeset hozzátenni. Az építészet mindenekelőtt szolgálat, szolgáltatás. Saját esztétikai igényemet soha nem helyezhetem a megrendelő és a rendeltetés fölé. Mindezek figyelembevételével elköteleztem magam századunk modern építészete mellett, miközben hangsúlyozni szeretném az épületek helyi kötődését, magyar-budapesti szellemét. De nem szeretnék egy - bármilyen tetszetős - kitalált stílus kötöttségeiben szorongani. Az önkreatúra stílus következetes alkalmazása azzal a veszéllyel jár, hogy eleve - már a terv kezdetének pillanatában - meghatározza a létrehozandó formát. Pedig a jövő háza *titka* az, amiért érdemes eljátszani ezt a *játékot*. Ez a titok számomra is rejtett, miközben a magva, a *lényege* már a megbízásban benne csirázik, s a héjak, a takaró burkok - mint a hagyma héjai - folyamatosan hámolnak le a tervezés munkálatai közben. Ámde ha előre tudnám, mi lesz a „hántolás” vége, miért folytatnám a *játékot*?

- Felsorolom épületeid java részét: Hotel Intercontinental (nem említtem a pozsonyi, brünni szállodákat), a Forum, a Novotel, a Penta, a Budapesti Kongresszusi Központ, a Nemzetközi Kereskedelmi Központ, a Taverna, ORFK, BRFK, TOP központ épülete, a Kempinski, a Szabadság-téri Bankcenter... nem ismerek más építészeti, aki annyira hatott volna a város képére, mint te. A modern építészet legfeltűnőbb munkái a te kezdeből vagy a müheledből kerültek ki. Milyennek képezed sokat szidott és magasztalt fővárosunk jövőjét? Milyen városképet szeretnél, amit még a lehetőségek megengednek?

- Ketté kell választani - te is ketté választottad a kérdést. A város jövője?... csupa kérdőjel. Kétségtelen, hogy városunkra a múlt századi eklektika, a historizmus nyomta rá a

bélyegét. Hozzá kell tennem, hogy ez a sokat magasztalt historizmus voltaképpen szinte eltörölte a klasszicista Pestet, amelynek tagadhatatlan európai értékei voltak. A historizmus - minden gyönyörűsége mellett - maga is egy kemény telekspekuláció következménye. Belvárosunk alaposan megszenvedte a második világháborút és a későbbi lakásprivatizációt. Az új tulajdonosok - pénz hiányában - soha nem fogják házaikat tataroztatni. A belvárosi historizmus haldoklik. Teljesen egyetértek a városvédőkkel, így Ráday Mihállyal, hogy óriási értékek pusztulnak el. Ha lesz rá pénz, akkor még megmenthető, ha nem, húsz év múlva fájó emlék lesz csupán. Másrészt viszont ez a város-szerkezet nem maradhat érintetlen. A pusztuló-fejlődő-alakuló város követelményeit meg kellene érteniük azoknak - így magamnak is -, akik a százszentendős városhangulat szerelmesei. Ez a szerelem azonban - bármennyire érthető - kissé anakronisztikus, minthogy városunkat amúgy is felfalja a motorizáció.

- *Nem szívesen szakítalak félbe: a várost megfojtja a közlekedés. Mi a teendő ebben a helyzetben? Hiszen a jövő még fenyegetőbb.*

- Hát nyilván az, ami már elkezdődött: így például a Körúton igyekeznek csökkenteni a mozgásokat. Ehhez azonban óriási parkolókat, mélygarázsokat kellene építeni, hogy hová, azt nem tudom, ámbár ez is csak ideiglenes megoldás. Ha most kitalánák az autókát a városból, de képtelenek lennének azokat elhelyezni, ez maga volna a csőd - s nem feledhető, hogy még az átmeneti megoldásokra sincs pénzünk.

- *Akkor pedig mi a teendő az adott gazdasági helyzetben, a jelen szükségleteinek megfelelően?*

- Az adott gazdasági helyzetben, szerintem semmi. Legyünk optimisták: mondjuk, Magyarország tíz év múlva eléri a húsz évvel korábbi osztrák színvonalat. Ezt elérhetjük, ha közben nem történik valami disznóság. Ehhez van az országnak elegendő energiatartaléka. Remélem, mondjuk húsz év múlva sikerül elérnünk az egy főre eső 15 ezer dolláros nemzeti jövedelmet, és akkor megépíthetik a kor követelményeinek megfelelő Budapestet. Megváv-

sárolhatják a szükséges telkeket, kijelölhetik az „új” Andrássy út és az „új” körutak vonalát. De azt semmiképp nem láthatjuk előre, milyen lesz a magyar társadalom tíz-húsz év múlva - milyen szellemi és anyagi energiákkal fog rendelkezni.

- *Mit gondolsz, milyen szereped lehet a jövő Budapest felépítésében?*

- Abban... nekem semmi!

- *De hát neked gyönyörű terveid voltak, vannak erről. Olvastam, láttam az akadémiai székfoglalóban.*

- Ezek lényegében játékok.

- *De komoly játékok!*

- Igen, komoly játékok; ha Isten adja, és még élek tíz-húsz év múlva, reszketeg akadémikusként talán újra elmondhatom, leírhatom a terveimet. De megvalósításukban nekem már nem lesz szerepem. A magyar építészet fájdalmas problémája, hogy nemzedékek pocskolódnak el ebben a recesszióban. A mai ötvenéveseket - érthető módon - rendkívül irritálja az én működésem. Nem mintha ez beárnyékolná személyes kapcsolatainkat, barátságunkat. Egy ötvenéves igen kiváló építész - és van egynéhány - ma nem képes megépíteni a maga nagy művét. És őket követik az újabb nemzedékek, a negyven-harmincévesek, akik magától értetődően egyre keményebbek és türelmetlenebbek. Nyelveket tudnak, megtanulták, hogyan kell tárgyalni a külföldi megrendelőkkel. Ezek a feltörekvő fiatalok alaposan megnehezítik az ötvenesztendős építésszek sorsát, hiszen nem könnyű feladat ötvenévesen, előgyakorlat nélkül nagy házakat építeni. Nekem szerencsém volt, 36 évig dolgoztam a Lakóterv-nél, és már egészen fiatalon, 25 esztendősen olyan megbízásokat kaptam, amelyek „tréningben” tartottak. Az egyre növekvő, mind bonyolultabb feladatok készítettek fel arra, hogy ne riadjak meg egy húsz-ötvenezer négyzetméteres építvány megtervezésétől. Ma már van elegendő gyakorlatom, és a feladat pillanatában tudom, hogy megoldom a problémát.

- *Arra gondolsz, hogy nagy a generációs nyomás?*

- Természetesen arra is. Ráadásul az ötvenévesek érvényesülési lehetősége egybeesik napjaink gazdasági válságával, ezzel a nyomorúságos

pénzügyi helyzettel. Előbb-utóbb kénytelenek lesznek kivándorolni. Ráadásul a harmad-negyedosztályú külföldi tervezőirodák offenzívája sem könnyíti meg a helyzetüket. A hazánkba áramló külföldi tőke alaposan meggondol minden fillérfnyi költséget. Az én újabb épületeim, így a Szabadság téri épület korszerű, ámde drága anyagokkal készült, magas technikai színvonalon. Ez nem mindig jó referencia azoknak, akik minél olcsóbban akarnak építkezni. A Hotel Intercontinental óta minden munkámért keservesen megküzdöttem.

- *Érzel-e ma is elég erőt, hogy folytasd ezt a küzdelmet?*

- Soha nem tagadtam, és ma is tudom, hogy épületeim minősége, látványa egyenetlen. Az Inter tervezésekor még hanrmincéves sem voltam, a feladatok tömege azóta is óriási súllyal nehezedik rám. Egészségi állapotom sem kifogástalan, meglehet, hogy a feladatok terhei vezettek súlyos szív-műtétemig. Voltak munkám, amelyekkel talán meg lehetnék elégedve. A Forumot a világ bármelyik városában megnéztem volna. Merőben más dolog, hogy Duna-parti kísérleteim befejezetlenül, felemássá sikerültek. Mind az Intercontinental, mind pedig a Forum tervezésekor elkészítettem a teljes Duna-parti szakasz építési tervét az Erzsébet-híd és a Lánchíd közötti részen. A folyó fölé nyúló teraszok és a rakparti sétányok megváltoztatták volna a környék életét, minőségét. Nem én tehetek róla, hogy a pénzhiány és a kisstílusú gondolkodás miatt mindkét szállodám foghíjépítkezéssé degradálódott. És itt nem csupán a pénz, hanem a „jövőbelátás” is hiányzott. Nemkülönböztetve a „totális Budapest” víziója.

- *Utolsó kérdésem: milyen munkákon dolgozol most, milyen körülmények között, és mik a terveid?*

- Évtizedes tervezések után végre épül az úgynevezett Vasudvar - a „százéves” étterem mögötti telken (kereskedelmi központ, szálloda, irodaház - s mindez egy igen érdekes műemlék-visszaépítéssel együtt). Dolgozom a Műegyetem további építkezésén - s ki tudja, milyen munkákat hoz még a közeli és távolabbi jövő... ■

A bécsi Central Wechsel
und Creditbank portálja

A Nemzetközi
Kereskedelmi Központ
a Váci utcában

A Hotel Kempinski
Erzsébet téri homlokzata

A Kempinski
első emeleti
galériája

A Műegyetem - ELTE - Informatikai épület terve

Szegő Iván Miklós

A MEGÚJULT DOHÁNY UTCAI ZSINAGÓGA

A millicentenárius évében hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy az 1996-os esztendő, a honfoglalás 1100. évfordulóját eredetileg világhiállításra ünnepeltük volna. Miután a nagyberuházásokból a legtöbb el sem készült, mostanában elsősorban a kulturális programok, múzeumi tárlatok, koncertek, fesztiválok vagy éppen ezek elmaradása foglalkoztatja a közvéleményt. Talán éppen ezért kapott a vártnál is nagyobb nyilvánosságot a Dohány utcai zsinagóga újraváratása.

A Budapest zsidó főtemplomaként is emlegetett épület felújítás utáni, 1996-os átadását - az állami támogatásért cserében - még az expo előkészítése idején ígérték meg a hitközség vezetői az Antall-kormánynak. Azóta persze lemondták a világhiállítás megrendezését, de az építetők számára nem változott a helyzet: a magyarországi zsidóság anyagi ereje és a külföldi támogatások önmagukban nem lettek volna elegendők a kivitelezés befejezéséhez. Valószínűleg ezért született a gondolat, hogy a millicentenáriumi ünnepségsorozathoz kapcsolódva avatják fel a zsinagógát.

A felújítás költségeinek negyötödét állami pénzből fedezték. A magyar köztársaság kormányaihoz - az Antall-, a Boross- és a Horn-kabinetnél van szó -, illetve a többi adományozóhoz címzett köszönetnyilvánítást emléktábla örökíti meg az épület falán. Az adakozó magánemberek közül a legnagyobb támogatást egyébként egy magát megnevezni nem kívánó Sao Paoló-i illetőségű személy adta, aki százezer dollárral segítette az építést.

Az ünneplés egyetlen szépséghibája az volt, hogy a zsinagóga felújítása a szeptember 5-i avatáskor még nem fejeződött be. A további munkálatokhoz az eddigi 1,25 milliárd forinton kívül még 200-250 millió kellene. Ezt a pénzt ugyancsak a magyar államtól várja a hitközség. A női karzat lépcsőfeljáróját még rendbe kellene hozni, a padlót kicserélni.

Minderről a napisajtó is beszámolt.

A híradásokban elhangzott, hogy a Dohány utcai zsinagóga Európában a maga nemében a legnagyobb, s a világon is mindössze egyetlen New York-i zsidó templom előzi meg - ha a méreteket tekintjük. Érdeklenség, hogy ami a befogadóképességet illeti, a Dohány utcai a leghatalmasabb zsinagóga a Földön: 3500 ülőhellyel rendelkezik, de ünnepekkor 8-8,5 ezer ember is elfér az épületben. Ez az írás éppen arra próbál magyarázatot találni, hogy miért épült ilyen grandiózus mű a XIX. század közepén Pesten.

Az úgynevezett pesti zsidó háromszöget - a kifejezést *A zsidó Budapest* című kötetből kölcsönöztem - a Kazinczy utcai (ortodox), a Rumbach Sebestyén utcai (egykor konzervatív), valamint a Dohány utcai (neológ) zsinagóga fogja közre a Belső-Erzsébetvárosban. A zárójelben szereplő meghatározásokból kiderül, hogy vallási szempontból a legmodernebb, legkevésbé szigorú irányzatot a Dohány utcai templom képviselte. Ma is jellemző, hogy a földszinten, a keresztény templomokhoz hasonlatos fő- és mellékhajó(k)ban - különösen ünnepek idején - a nők a férfiak közé vegyülnek, jóllehet sok-sok férőhely van a számukra kijelölt karzatokon.

A Dohány utcai zsinagóga főtemplommá válása semmiképpen sem magyarázható tehát a szigorú vallási előírások betartásával, s mégcsak arról sincs szó, hogy a méretei indokolnák meghatározó szerepét a zsidóság életében. (Jóllehet ez utóbbi kétségkívül hozzájárult jelentőségéhez.) Sokkal inkább a magyarországi zsidóság történelmében gyökerezik a Förster Lajos által mór stílusban tervezett zsinagóga fontossága.

Anélkül, hogy történelmi részletekbe bonyolódnánk, annyit érdemes leszögezni, hogy a XIX. században megerősödtek a zsidók asszimilációs (társadalomba való beilleszkedési) törekvései. Ezzel együtt hangzottak fel a század elejétől, sőt a francia forradalom óta egyre csak szaporodó emancipációs (egyenjóságú) felvetések. Az

asszimiláció - amely Magyarországon végül rendkívül nagy arányú lett - furcsa kettősséget tükrözött: a vidéki, falusi izraeliták magyarosodtak, míg nagyvárosi társaik elsősorban az elnémetesedés felé hajlottak. A városi polgárság magyarosodásával azonban az „urbánus zsidók” újabb alkalmazkodásra kényszerültek. Ez látszólag könnyen is ment, a többség a század végére elsajátította a magyar nyelvet, s éppen a Dohány utcai zsinagógában lépett fel 1866-tól az első magyarul beszélő hitszónok, Kohn Sámuel főrabbi. Az ortodox irányzat nyelve azonban - a pár évvel ezutáni szakadást követően is - a germán és héber alapokon nyugvó jiddis maradt.

Az ellentmondásoktól sem mentes asszimilációs folyamatot jól illusztrálja, hogy a pesti hitközség a bécsi tempelgassei zsinagóga tervezőjét, Ludwig Förstert kérte fel a Dohány utcában lévő telek beépítésére. Akkoriban egész Európában a mór stílus uralkodott el a zsinagógaépítésben. Ennek magyarázatát abban látják a művészettörténészek, hogy a hispániai zsidó aranykorra előszeretettel emlékeztek vissza az építetők. A befejezést, a belsőépítészeti munkákat viszont - a Försterrel megromlott kapcsolat miatt - már a magyar romantika legkiválóbb képviselőjére, Feszi Frigyesre bízzák. Vannak vélemények, amelyek szerint a Vigadó után Feszi egyik legkiemelkedőbb építészeti teljesítménye a Dohány utcai templom frigyszekrényje. A kupolás, monumentális hatású Tóra-szekrény ugyanis akár önálló építészeti alkotásként is megállja a helyét.

A Dohány utcai templom újdonságai közé tartozik, hogy a keresztény templomokhoz hasonlóan orgona és szószék is helyet kapott itt. Az orgonát az ortodoxia a szombati munkavégzés tilalma miatt veti el: szerintük a billentyűk mozgása is tiltott ilyenkor. A zsinagógákban való orgonaépítés egyébként elsősorban a Habsburgmonarchia, később a dualisztikus rendszer területén terjedt el, nem kis

EGÉSZSÉGES FEJLŐDÉS

Van a betegsadalomnak egy kiszolgáltatottságában szinte egyedülálló csoportja. Rádadásul ez a csoport meglehetősen nagy, a vesebetegekről van szó, akiknek életrendjét megköti, életritmusát hosszú évekre, akár évtizedekre meghatározza betegségük. Nekik ugyanis heti három alkalommal négyórás kezeléssel kell résztvenniük. Az utazás és a várakozás idejét is beszámítva, hetente három teljes napot „vesz el” tőlük betegségük.

A nyolcvanas évek elején készített statisztikai felmérések nem rajzoltak túl jó képet hazánkról. A nemzetközi összehasonlításban huszonhat európai állam rangsorában Magyarország alulról a negyedik helyezést érte el. Az évtized végén azonban komoly, nagyszabású változások kezdődtek, melyek eredményeként ma már vannak olyan állomások, amelyek semmiben nem különböznek bármely nyugati intézménytől.

Műveseállomás ma az ország 45 pontján működik. A 45 állomásból tízet az EuroCare Részvénytársaság működtet. Lehet, hogy a név talán idegenül cseng, ha azonban hozzátesszük, hogy az EuroCare a Rolicare társaságból alakult tavaly decemberben, a szakmában jártasak már tudják, melyik cégről van szó. A társaság

Egyesült Államokból és az akkori NSZK-ból hozták. Ekkor jelent meg az országban először zárt rendszerű regeneráló berendezés, az állomáson történő koncentráció elállítást, és valamennyi készülék bikarbonátos opcióval lett ellátva. Az állomás hat hónap alatt készült el, de csak a következő évben kezdhetette meg gyógyító tevékenységét.

- Politikai okai voltak a késleltetésnek?

Fabók József: Forgalmazzunk úgy, hogy az akkori egészségügyi vezetés nem nézte jó szemmel a Rolitron törekvéseit. Nem is „kaptunk” beteget jó ideig. Csakhogy az ország műveseállomásai kapacitás-gondokkal küszködtek, sokáig nem lehetett megengedni, hogy egy évi nyolcezer kezelést lehetővé tevő, nyugati színvonalú új állomás üresen álljon, bárki legyen is a gazdája. A Pest Megyei Tanács „adott” azután beteget...

- És kiderült, hogy a „nem állami” szférában is ugyanolyan jó kezelést kapnak a betegek...

Horn Péter: Az orvosetikai kódex tiltja az effajta minősítést, tehát nem mondhatjuk, hogy jobb vagy rosszabb kezelést kaptak. Megfelelő kezelést kaptak bikarbonátos eljárással. Aki érintett az ügyben, tudja hogyan kell ezt értékelni.

Fabók József: A második év végére a kapacitás évi 8000 kezelést volt, ma ugyanez 12 000. Ez egyébként az állomás kapacitásának felső határa.

- Ezzel a hőskorszak lezárult.

Fabók József: Eredményeink és a cég nemzetközi kapcsolatai felvetették egy műveseállomás-hálózat kiépítésének gondolatát. 1990-ben 10-13 állomásból álló hálózat létesítéséről határozott a cég vezetése. A következő lépésben tárgyalásokat kezdünk a megvásárlásra kiválasztott állomások fenntartóival.

Horn Péter: 1991-ben már 7 állomás csatlakozott a hálózathoz. Ekkor alakult meg a Rolicare Részvénytársaság. Ennek magyar tulajdonában lévő részvényeit vásárolta meg tavaly decemberben a multinacionális B. Braun konszern, amely korábban a cég 60%-os részvényese volt, és ekkor változott a cég neve EuroCare Magyarország Egészségügyi Szolgáltató Rt.-re.

- És milyen feltételekkel vásárolták meg az állami műveseállomásokat?

Fabók József: Először is kifizettük azt az árat, amit a kórház, a megyei önkormányzat megszabott, függetlenül az átvevő készülékek állapotától, hogy azokat tudtuk-e használni vagy sem. Azonnal

hozzákezdünk az állomások orvostechonológiájának lecsereléséhez, állomásonként átlagosan 50-60 millió forint értékben. Ezentúl még kötelezettséget vállaltunk az eszközök ötvenkénti cseréjére is - felvállalva 1990-re a gyógyítási kötelezettséget.

Átvettük a személyzetet, s szerződésben vállaltuk, hogy amennyiben a régi állomás kezeléseinek száma indokolja, másik új műveseállomást építünk. Ezt Nyíregyháza és Veszprémben már meg is tettük.

Horn Péter: A hálózati fejlesztésre eddig 1,8 milliárd forintot költöttünk.

- Maguk állítják elő az állomásra telepített berendezéseket?

Fabók József: A vesegép és a műveseszék magyar fejlesztés, bár magyarországi gyártása ebben az évben leáll. A B. Braun vállalatcsoport és cégünk fejlesztőmérnökei elkészítették az újgenerációs művesekészülékeket, melynek németországi sorozatgyártása már beindult, és ezeket a gépeket hálózatonk alkalmazni fogja. Ugyanakkor az egyszerűhasználatos termékek jelentős részének - kivéve a dializátorokat - a gyártása itt marad Magyarországon, lévén hogy a cég „hőskorában” Gyöngyösön egy három és félezer négyzetméteres tisztatér technológiájú termelői egységet létesített.

A nyíregyházi műveseállomás épülete

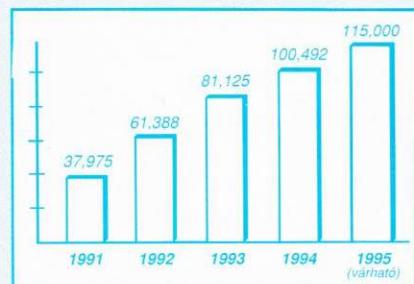
A veszprémi műveseállomás kezelőtere

két vezetőjével, Fabók József igazgatóval és Horn Péter ágazati menedzserrel műveseállomás-hálózatuk terjeszkedéséről, s többek között a társaság magyarországi terveiéről beszélgettünk.

Előjáróban annyit azért még le kell szögeznünk, hogy bár a társaság csupán a hazánkban létrehozott műveseállomások negyedével rendelkezik, az országban elvégzett kezelések több mint negyven százalékát ők végzik.

Fabók József: A történet kezdete tizenöt évvel ezelőttre nyúlik vissza. A Rolitron néven ismert vállalat akkor kezdte meg a művesegépek gyártását. A kutatások fő iránya az volt, hogyan lehetne nyugati alkatrészek felhasználásával teljesen új és kizárólag magyar konstrukciójú modern, jó gépet előállítani. A rendszer alapjait Rózsahegy László alkotta meg. A gép sikertermék lett, a szakma érdeklődését külföldön is felkeltette. Magyarországon százhusz darabot adtak el belőle. Ezzel együtt egy új stratégiát dolgoztunk ki. 1988-at írtunk, amikor a cég önerőből egy teljesen új, privát műveseállomást épített Budapesten a Tétényi úton. Az ott beépített orvostechonológiai eszközöket az

A dialízis kezelések száma az EuroCare Nephrológiai Hálózatban

- Hogyan vélekedtek a német szakemberek az önök műveseállomás-hálózatáról?

Fabók József: Azt mondták, elérni a nyugati színvonalát. Mielőtt decemberben megvásárolták volna a Rolicare magyar kézben lévő részvényeit négytagú bizottságuk végigjárta az összes állomást. Az ekkor szerzett tapasztalatok alapján döntöttek a magyar részvények felvásárlásáról.

Horn Péter: Állomásaink szolgáltatására egyetlen nyugati vendég sem panaszkodott. A vesebetegeknek ugyanis meghatározott időközönként részt kell venniük a kezelésben, ezt semmiképpen nem halaszthatják el. Aki tehát utazni akar, meg kell szerveznie, hogy heti három alkalommal másik országban is részt vehessen a kezelésben. A Magyarországra érkező nyugati betegek pedig - mi legalábbis úgy tudjuk - az esetek döntő többségében a mi hálózatunkban részesülnek kezelésben. A cég elismerését jelzi, hogy a külföldi betegbiztosító teljes körű szolgáltatásunkat ismeri el az EuroCare által nyújtott betegellátást, s e szerint téríti is a kezelési költségeit.

Azt hiszem, ezt nem kell kommentálni.

részben a Dohány utcai példának köszönhetően.

Az itt alkalmazott újítások jelentős része Bécsből származik. A monarchia központjában 1826-ban felavatott „Cultustempel” istentiszteleti rendjét követve 1828-ban már Pesten is meghonosították a kórust, egyes régi imákat kihagytak a liturgiából, viszont

dókat érintő iparüzési és letelepülési korlátozások közül sokat feloldanak. Mindez azt eredményezi, hogy egyre nagyobb számban költöznek be az addig számukra csak nagy nehézségek árán lakható településekre, többek között Debrecenbe, Kisvárdára. Pesten is sokáig tiltották az izraeliták letelepülését; 1840 körül ugyan itt már töb-

1854-ben azonban még kevés jele mutatkozik a liberalizmusnak, mégis, a Magyarország történetével foglalkozó könyvsorozatban a következőket olvashatjuk: „A hazai nagypolgárság élére a nagykereskedők, pontosabban a termény-nagykereskedők csoportja került. Tagjai jórészt a hazai zsidóságnak abból a rétegből emelkedtek ki.

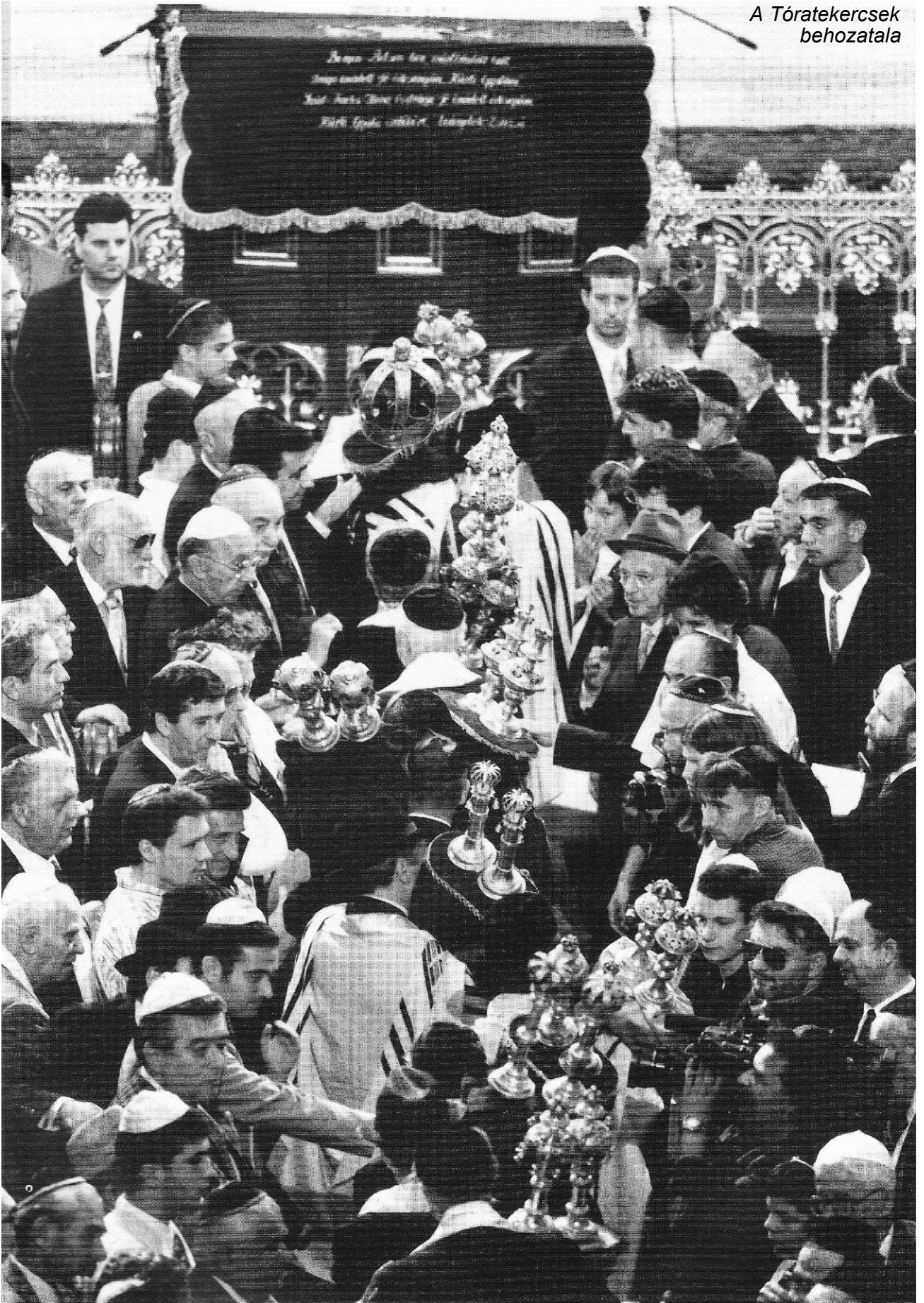
nagyobb ünnepélyességre törekedtek. A pesti „Cultus-templom”, amelyet a Cheszed Neurim Egylet alapított meg nálunk, 1830-ban költözött az Orczy-házba (ebben a később lebontott épületkomplexumban működött több zsidó imaház és az igen híres Orczy-kávéház is), ahol 1850-ig funkcionált. Ekkor került végleges helyére, az újonnan felavatott Dohány utcai templomba.

A megnyitásakor a világ legnagyobb zsinagógáját nem lehetett volna felépíteni a zsidóság gazdasági megerősödése nélkül. Az 1840-es esztendő fordulópontot jelent, miután a zsi-

ben voltak, mint a keleti országrész nagyvárosaiban, a negyvenes években azonban Pesten is gyorsan nőtt a létszámuk.

Időleges megtorpanás csak 1848-49-es forradalom és szabadságharc után következett be, hiszen a zsidók Magyarországon 1849-ben kimondott teljes jogegyenlősítését az osztrák önkényuralom nem ismerte el. Lakhatási és iparüzési jogukat átmenetileg ismét korlátozták. 1860 után, az iparszabadság meghirdetésével és a földvásárlási tilalom feloldásával, majd az 1867-es politikai emancipációval teljeseedik ki végül az egyenjogúsítás.

amelyeket a földszerzés tilalma, az ipar és a városi kereskedelem gyarkorlásában eléje szabott korlátok egykor céhen kívüli iparüzésre, regálék bérletére, pénzületi tevékenységre, és aminek a jelentősége még nagyobbá vált, a gyapjú, a nyersbőr, a toll és a gabona gyűjtőkereskedelmének a területére szorították (...) Egyes kereskedőcsaládok már korábban a mezőgazdasági termékek felvásárlásának, gyűjtésének és piacra juttatásának olyan szervezeteit alakították ki, amelyek az 1850-es és 1860-as évekre néhány tucat nagykereskedő kezében összpontosították a hatalmassá növe-

kedett belső és külső terményforgalom zömét. Ez a nagykereskedő réteg Pesten tömörült, ez lett kereskedelmi tevékenységének központja.”

Jól látható tehát az a bázis, amelyre alapozva a pesti hitközség hozzáfogott a világ akkori legnagyobb zsinagógájának építéséhez. Mindez persze csak elméletben volt így, a valóság azt mutatta, hogy a kivitelezés során gyakran kompromisszumokra kényszerültek: a belső falak díszítésével például kifejezetten spórolniuk kellett. Nem tudni pontosan, hogy a takarékosági láz vagy pedig tervezői hiba vezetett-e ahhoz, hogy az 1859-beli (első) átadás után öt évvel megrepedtek az épület boltozatai, ezért vastartókkal kellett megerősíteni azokat.

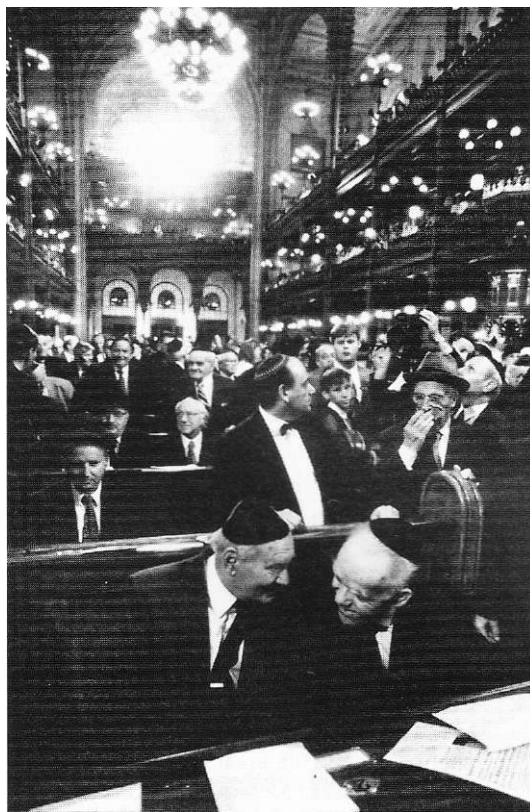
A zsinagóga ezután jó ideig háborítatlanul működhetett. Méreteit indokolta, hogy nem sokkal később már Pest számította a világ legnagyobb zsidó hitközségének, körülbelül 57 ezer adófizető taggal. Ez utóbbi adat - akárcsak a hitközség lélekszámát jelző 250 ezres becslés - már 1929-ből, a Magyar Zsidó Lexikonból származik.

Budapest zsidó vallású lakosainak száma az összeírások és a népszámlálások adatai szerint sohasem érték el a negyedmilliót. A 216 ezer fős csúcspontot 1920-ban regisztrálták, ami a főváros lakosságának 23 százalékát jelentette. A negyedmillió adat azonban még egyszer előfordul, méghozzá a zsidóság számára legszörnyűbb időszakot előkészítő 1941-es esztendőben: a zsidó vallásúak 184 ezres és a zsidótörvények értelmében annak minősülő személyek 62 ezres létszámát összegezve csaknem 250 ezer főről szól a statisztika.

A zsidóság múlt század végi létszámgyarapodásával kinötte a meglévő zsinagógákat. (Számuk 1892-ben tizenegy volt. 1895-ben pedig összesen kilencven imahelyet tartottak nyilván Budapesten.) Előbb az állandó ülőhelyeket egészítették ki, majd pótimahelyeket létesítettek a századfordulón, elsősorban a VII. kerületben. A Dohány utcai zsinagóga udvarán még az is előfordult, hogy az összegyűlt sokaság számára sátrat kellett felállítani.

A zsinagóga elnevezés görög ere-

detű. Jelentése gyülekezés, illetve értelemszerűen: a gyülekezés háza. (Héberül bét-hákneszet, amelyben felismerhető a knesszet, Izrael állam mai parlamentjének elnevezése is.) A gyülekezés háza aggasztó jelentést nyert 1944-ben: ekkor már nem sátrat vertek a Dohány utcai zsinagógában, hanem október 17-én a nyilasok az

Az előtérben Göncz Árpád és Jichak Samír (Teknős Miklós felvételei)

Ügetőn őrizetben tartott zsidókat hozták a Dohány utcai és a Rumbach Sebestyén utcai zsinagógák épületébe. A két főtemplomban az egyik forrás szerint „koncentrációs” lágert hoztak létre, volt idő, hogy hatezer embert tartottak bennük fogva. A zsinagógákban csak a gettó felállítását után, december közepén kezdődhettek meg az istentiszteletek. (A harmadik nevezetes templomot, a Kazinczy utcai ortodox zsinagógát a németek bezárták.)

A gettónak hetvenezer lakója volt 1945 januárjában. Körülbelül ennyien menekültek meg a deportálástól. A szovjet csapatok január 18-án szabadították fel a gettót, amelynek emlékét a Hősök temetőjének árkádjain, a Wesselényi utcában őrzi tábla.

A Hősök kertje rendkívüli hely egy

zsinagóga közvetlen közelében: temetőt, pontosabban tömegsír általában nem helyeznek el templom mellett mégis a gettó fennállása idején életét vesztő több mint kétezer embert itt helyezték örök nyugalomra. A kert így két zsinagógát - a Dohány utcait és az 1931-ben épült Hősök templomát - köti össze. Ez utóbbi az első világháború zsidó áldozatainak állít emléket.

A második világegés után helyreállították a Dohány utcai zsinagógát. A főtemplomot 27 nagyobb bombatalálat érte, de néhány károsodás kijavítása a néhány évvel ezelőtt kezdődött felújítás kivitelezőire maradt. A legmegdöbbentőbb azonban az volt a tatarozást végzők számára, hogy a női karzat - nem tudni mióta - a rekonstrukció idejére szinte a „levegőben lógott”. Valóban a csodával volt határos, hogy emiatt nem következett be szerencsétlenség.

A zsinagóga és a zsidóság háború utáni történetéről meglepően kevés az adat. A holocaust pusztítása és a kivándorlás miatt töredékére csökkent a hazai zsidóság létszáma. Kelet-Európában azonban még így is jelentős közösség maradt Budapesten. A fővárosban élő zsidók lélekszámáról ma nincsenek pontos adatok. Egyes becslések hatvan-, mások százezerre teszik a számukat.

A Dohány utcai főtemplom az utóbbi hetekben újra a hitközség életének központja lett. A zsidóság 5757. esztendejének beköszöntését, a felújított épület átadását hatalmas tömeg ünnepelte.

Az elmúlt napokban újból a Dohány utcában jártam: nyomát sem lehet érzékelni annak a szorongásnak, ami a nyolcvanas években fogott el valamennyiünket, akik a szinte üres, felújítása előtt omladozó zsinagógába beléptünk. Két, Izraelből érkezett látogatót kalauzoltam akkoriban Budapesten. A két vendég türelmesen, ám különösebb ámulat nélkül hallgatta magyarázataimat, amikor azonban a Dohány utcai templomot mutattam meg, elsírták magukat. A hatvan-hetven éves, évtizedek óta Izraelben élő zsidók ugyanis még nem láttak ilyen hatalmas és ürességtől ennyire szomorú zsinagógát. A legutóbbi, újévi istentiszteleten viszont már sokezeres tömeg gyűlt össze a Dohány utcában. ■

Antal László

AMIT A MAGYAR GAZDASÁGPOLITIKA VITATOTT KÉRDÉSEIRŐL TUDNI ÉRDEMES

Aligha van olyan kérdés, amely annyira közvetlenül és érzékenyen érinti az állampolgárokat, mint a gazdaságpolitika alakulása. A politikusok és szakemberek között folyó viták a vélemények éles megosztottságáról tanúskodnak, és arról, hogy az érvek (gyakran csupán deklarációk) nem egymásra válaszolnak. Dialógus helyett monológok hangzavara nehezíti az eligazodást. Mint ahogyan az ilyenkor szokásos, előtör a demagógia is: a restriktív vagy monetarista jelzők - bár van jól definiált tartalmuk - ma aligha jelentenek mást, mint egykor az antimarxista fogalom. Eredeti jelentésüket rég elfeledve egyszerűen a boszorkányüldözés szinonimájává váltak.

A közvélemény számára nem kézzelfoghatók azok a kritériumok, amelyek alapján a gazdaság teljesítménye (siker vagy kudarc) minősíthető. A nemzetközi fizetési mérleg alakulása, a költségvetési egyenleg változása, esetleg az állampapírok kamatának (avagy hozamának) alakulása - voltaképpen ezek lennének a stabilizációs politika sikerkritériumai - távol állnak azoktól a fogalmaktól, amelyekben egy magánháztartás vezetője gondolkodik. Ha kevesebbet fogyasztok, mert többet akarok megtakarítani, ak-

kor a döntést magam hozom, és az eredmény is nálam realizálódik. De az, hogy például többet kell fizetni az egészségügyi szolgáltatásért, vagy csökken a tankönyvek dotációja, de ehelyett kisebb hiánnyal zár a költségvetés, más eset. Az áldozatvállalás és annak haszna között nem látszik kapcsolat. Sőt, az alkudozó érdekcsoportok, nem is aaptalanul, úgy érzik, hogy ha nem eléggé határozottan lépnek fel, kevesebbet hasítanak ki a tortából. Más kérdés, hogy az ilyen típusú alkudozások végeredménye elkerülhetetlenül nagyobb infláció, nagyobb költségvetési deficit és persze nagyobb eladósodás lesz a nagyobb reálértékű juttatások vagy a magasabb reálbérszint helyett.

Az állampolgárok, közülük mindegyiknek a vállalkozók gondolkodásmódját mindemellett sajátos kettősség jellemzi. Egyrészt az állam be nem avatkozását igénylik, mondván, piacgazdaság van, és illik, hogy a politika vállalkozásbarát legyen, másrészt az állam segítségét, támogatását igénylik szinte korlátlanul. Ez persze így képzelenség, mégis széles körben jellemző, alapot adva megvalósíthatatlan javaslatoknak.

A továbbiakban csak arra teszek kísérletet, hogy a gazdaságpolitika né-

hány alapösszefüggését és néhány dilemmáját felvázoljam, az olvasóra bízva az értéktétele kialakítását.

1. A gazdaságpolitika korlátai

A jövedelemelosztási folyamatoknak három szereplője van: a vállalkozások, a háztartások, végül az állam. Az állam nem azonos a központi költségvetéssel. Az állam részét képezik a helyi önkormányzatok, a társadalombiztosítási pénztárak, a speciális pénzalapok (például útalap vagy gazdaságfejlesztési alap). Röviden, az állam egy szerteágazó gazdasági rendszert alkot. Az állam kezén megy keresztül az összes éves jövedelem 55 százaléka (miközben országunkban a magántulajdon részaránya már eléri a 70 százalékot). Ebből következik, az állam önmagában nagyobb kereslettel van jelen a piacon, mint a többiek. Az állam pontosabban a központi költségvetés -

¹ A jegybank nem tartozik ebbe a szereplőgárdába, holott a makrogazdasági döntésekre érdemben képes befolyásolni. Jövedelme csak az előbb említett három szereplőnek van. A jegybank felelőssége - mint mindenütt a világon - az, hogy védje a nemzeti valutát, akadályozza az infláció elhatalmasodását, akkor is, ha ez a kormány pillanatnyi érdekével ütközne.

a legnagyobb adós. A költségvetés bruttó adóssága 1990 és 1995 között három és félszeresére, több mint 4,7 milliárd forintra emelkedett, s ma már az éves nemzeti termék 80 százalékát meghaladja, noha 1995-ben ez a szomorú arány már csökkeni látszik. (Csak emlékeztetőül: az Európai Unió belépési kritériuma 60 százalék, bár igaz, a nyugat-európai országok közül sem mindegyik képes teljesíteni a szigorú küszöbértéket.) Ismert, hogy a költségvetés és a társadalombiztosítás súlyos deficittel küszködött és még ma is küszködik. Az is tény viszont, hogy az államháztartásnak az éves össztermék 8,3 százalékát kitevő hiányát (1994-es adat) 1996-ra nagy erőfeszítésekkel sikerült 4 százalékra leszorítani, annak ellenére, hogy a költségvetés kamatterhei az elmúlt években viharosan növekedtek.

Némi leegyszerűsítéssel azt lehet állítani, hogy amíg a tervgazdaságban az állam várakozásai dominálják a gazdasági folyamatokat, addig a magántulajdon túlsúlyán alapuló piacgazdaságban a vállalkozók várakozásai a meghatározók. Ez persze nem azt jelenti, mintha a tervgazdálkodás során megvalósultak volna a központi tervek. Ez távolról sem így történt, de az igaz, hogy a tervezők arról álmodoztak, hogy ebben az országban a piac logikájával szöges ellentétben a kohászat és acélipar fejlődjön (egy olyan országban, ahol se nyersanyag, se szén, sem pedig olcsó szállítási lehetőség nincs), vagy a nyugati kereskedelmi kapcsolatok egycsapásra rendeződjenek át kelet felé, és ezek a vágyálmok bizony megvalósultak. Ha a tervezők a beruházások gyorsítását írták elő (és nem pusztán feltételezték!), akkor többnyire ez is megvalósult, mert a vállalatvezetők persze ki akarták használni a nagyobb (vagy nagyobbban vélt) beruházási lehetőségeket, és később, ha már egy beruházási hullám megkezdődött, az állam futott a pénz után (a beruházások menet közben csak nagy veszteséggel állíthatók le). Így sajátos gazdasági ciklus alakult ki, fellendülő és egyensúlyjavító (takarékoskodó) periódusok váltogatták egymást. Ugyancsak állami elhatározások alakították az árakat is. (Ezzel szemben az áraknak ma már körülbelül 80 százaléka piaci, vagyis az állam által nem befolyásolható ár.)

A piacgazdaságban viszont - amihez ma közelebb állunk - inkább a vállalkozások várakozásai határozzák

meg akár a beruházásokat, akár az árakat, általában a gazdasági konjunktúra alakulását. Ha arra számítanak például, hogy a közeljövőben magas infláció lesz, akkor ehhez igazítják saját árpolitikájukat, így kötik a szerződéseket - és ha ezt teszik, valóban magasabb lesz az áremelkedés. A bérek is ezekhez a várakozásokhoz igazodnak, ami természetesen növeli a költségeket és ezáltal az árakat is. Mindez nem jelenti persze azt, hogy az inflációhoz nem járulnak hozzá hatósági árintézkedések vagy még inkább az állami túlköltekezés, de tévedés lenne azt hinni, hogy kizárólag, vagy akárcsak döntően az állam alakítja az árakat. Sőt, a folyamat fordítva is működik: az erőteljesebb piaci ármozgások kikényszeríthetik a nagyobb mértékű valutaleértékelést.

Folytatni lehetne a példák sorát, amelyek illusztrálják, hogy a vállalkozók várakozásai befolyásolják a beruházásokat, a termelők megrendeléseit, sőt, áttételesen még a kamatok alakulását is. Kétségtelen, hogy az összefüggés itt is kétirányú. Az, hogy a vál-

lalkozó mikor és mennyit ruház be, függ az adóktól, kamatterhektől, de legelsősorban attól, hogy az előállítandó terméknek reálisan lesz-e piaca, mekkora a bizonytalanság - és csak akkor, ha ezekre a kérdésekre pozitív a válasz, fog a költségek és adóterhek gondos kalkulálásához.

Mindebből egyszerűen az következik, hogy a gazdaságpolitika korántsem rendelkezik azzal az autonómiával, amelyet sokan hajlamosak tulajdonítani neki. Az utóbbi időben a gazdaság liberalizálásával, a konvertibilitás meghirdetésével, vagy az előre bejelentett, ezért kiszámítható csúszó leértékelés bevezetésével tovább zsugorodott a gazdaságpolitika autonómiája, és ez az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészületeivel a jövőben még inkább így lesz. Ha túlságosan magas a belföldi kamatszint, akkor a hazai vállalatok (különösen a vegyes vállalatok és a kereskedelmi bankok) inkább az olcsóbb devizahitel veszik igénybe, ha túl alacsony a kamatláb, akkor viszont apadnak a megtakarítások (ráadásul a betéti és

hitelkamatok között kell egy olyan különbségnek lennie, amely rentabilitás teszi az üzleti bankok működését).² Ha a kormány vagy a pénzmennyiség és kamatok alakulásáért, az árfolyam szabályozásért felelős jegybank politikája hazárd, akkor egyik napról a másikra kivonulhat az országból a külföldi tőkének egy jelentős része - ez az úgynevezett forró pénz, amely nem hosszú távú beruházásokban teljesül, hanem a devizakamatoknál kedvezőbb magyar kamatok, állampapírhozámok reményében áramlott be az országba (mértékét pontosan nem tudni) - ami igen súlyos zavarokat okozhat. Iyemi történt nem is olyan régen Mexikóban - drámai következményekkel.

Ezzel a veszéllyel a kormányzat és a jegybank egyaránt tisztában vannak. Azzal is, hogy időről időre a tüzzel játszanak.

2. A pénzügyminisztérium, a jegybank és a többiek

A már említett jövedelemtulajdonosok (állam, vállalkozók, háztartások) mellett a gazdasági döntések kulcsszereplője a nem jövedelemtulajdonos, „csak” pénzteremtő központi bank is.

Az egyes szereplők viselkedése, motivációja gyökeresen eltérő. Ez nyilvánvaló, de mégsem árt tudatosítani. A háztartás nem profitorientált - szemben a vállalkozásokkal a költségvetés szintén nem profitorientált, de abban is különbözik a vállalkozásoktól, hogy nincs üzemgazdasági korlátja a hitelfelvételnek. (Nem mérhető, illetve nem értelmezhető, hogy az állam üzletileg hitelképes lenne-e, ráadásul nem is lenne sok értelme, mert az állam a legbiztosabb hitelfelvevő: vállalkozások csődje gyakori jelenség, az államacső azonban még történelmi léptékekkel is kivételes.) A jegybank - egyfelől a bankok, másfelől az állam bankja - természetesen szintén nem üzleti érdekek által vezérelt. Feladata *kizárólag* a pénz (a forint) értékének védelme. Ezt a feladatát többnyire „elenszélben” látja el, részleges sikerrel. A nyereség - ellentétben az üzleti bankokkal - számára nem sikerkritérium. (Mellesleg a jegybank a nyereségét - a

működéséhez szükséges minimumtól eltekintve - *automatikus*an befizeti a költségvetésnek és fordítva, az esetleges veszteséget *automatikus*an köteles megtéríteni a költségvetés.) Szó sincs itt tehát profitérdekeltségről, mi több, a profitja akkor lenne több, ha több pénzt bocsátana ki „bankoprés” révén a forgalomba, ezzel növelve az inflációs rátát és szétzilálva a gazdasági egyensúlyt. (Éppen az ilyen összefüggések miatt kell megerősíteni és növelni a jegybank függetlenségét.)

Ezzel jutottunk a leglényegesebb különbséghez. *Kizárólag* a jegybank és a költségvetés azok az intézmények, amelyek a pénzügyi korlátokat ismerik, és annak kikényszerítésében érdekeltek is. Az ágazati minisztériumok saját szükségleteikre koncentrálnak és ez is a dögük. Az agrárszféra, az ipari minisztérium vagy a környezetvédelem (de lehetne tovább folytatni a felsorolást) a saját *szükségeit* ismeri, és azt, hogy annak ki nem elégítése milyen sok veszteséget okozhat majd. Azzal viszont nincs tisztában, hogy a követelések kielégítése milyen károkat okozhat másoknak (akiknek a rovására ez történt), vagy milyen módon vonja el alattomosan - nagyobb infláció révén - másoktól a maga javára az erőforrásokat, esetleg növeli a külső eladósodást. A játszma résztvevői a költségvetés és a jegybanki szabályozásért felelős intézmény kivételével nem érzik, nem is érezhetik a következményeket.

Szintén közismert, de fontos jellemző, hogy a háztartások *csaknem mindig* megtakarítók, míg a vállalkozások, valamint a költségvetés *többnyire* hitelfelvevők. Ez a szereposztás persze nem törvényszerű - voltak olyan évek, amikor a magyar vállalati szektor megtakarító volt, s ennek nem kellett túlságosan örülni, továbbá a Cseh Köztársaság költségvetése több év óta pozitív egyenleget mutat -, de nagy átlagban *jellemző*. A háztartás ugyanis sokkal inkább rákényszerül, hogy jövőbeni kiadásaira előre takarékoskodjon, mint a vállalkozás. A számára rendelkezésre álló hitelforrások sokkal szűkebbek, ezen túl nem bocsáthatnak ki kötvényt, pláne részvényt. A jövőbeni szükségletekhez szükséges forrásokat, de a létbizonytalanságot (például betegséget) is nagyobb részt megtakarítással kell ellentételezni, pontosabban megelőlegezni. Az öregkorra való felkészülés szintén megtakarítást igényel, legalábbis a pi-

acgazdálkodás körülményei között. (A nyugdíjreform ezt a súlyos magartartásbeli változást vetíti előre.) A magánmegtakarítás tehát nélkülözhetetlen jellemzője a gazdaságnak, szerencsére, mert ez finanszírozza nemcsak a vállalkozásokat (a lakossági megtakarítások biztosítják a hitelforrást a vállalkozások hiteligényeinek kielégítéséhez), de a többnyire deficitcsökkentést is.

Ha a lakossági megtakarítások ehhez nem elégségesek, akkor elkerülhetetlenül nő a nemzetközi fizetési mérleghiány, vagyis a belföldi gazdaság működését (durvábban: a fogyasztást) valahol, bonyolult üzleti kapcsolatok végén külföldi pénzek finanszírozzák, és így nemcsak a megnövekedett adósság révén, de a többlethitelek kamatai útján is csökkennek az ország fogyasztási lehetőségei. Ez nem gazdasági törvény, csak egyszerű matematikai azonosság. De fontos, adott esetben meghatározó. A túlzott államháztartási hiány (ez az a mérték, amit senki nem tud pontosan) némi késleltetéssel a fizetési mérleg romlását vonja maga után, így nő az ország eladósodása.³

És itt kezdődnek a bonyolult, lezárhatatlan gazdasági és álfilozófiai viták, amelyek, úgy tűnik, kísérik lesznek a gazdasági átalakulás hosszú, előre nehezen látható és nem is nyilvánvaló útján.

A fizetési mérleghiány mint kritérium annyit jelent, hogy a Noszty család mintájára azt mondjuk: ma még jól akarunk élni és majd fizessen a következő generáció. Ez nem is jelent nagy erkölcsi nyomást a magyar értelmiségnek, amely nemcsak az elmúlt negyven évben, de a Horthy-rendszerben is ezzel a könnyed logikával élt. Az eladósodásnak azonban drasztikus korlátai vannak, s egy bizonyos ponton túl a nemzetközi pénzpiac, felmérve az ország teljesítőképességét és exportképességét, úgy véli, hogy aránytalanul gyorsan nő a hitelfelvétel a produktumhoz képest. (Ilyesmit jelzett 1994-ben az IMF tüntető távolmaradása, ami végül is nem abból a szempontból volt mérvadó, hogy az általuk nyújtott hitelkeret segítette volna a magyar gazdaságot, mert a Valutaalap minősítése megfellebbezhetetlen mérce a nemzetközi pénz- és tőkepiacon.)

³ Persze ez is elnagyolt. Ha külföldiek befektetnek (nem csak kölcsönadnak), akkor ez ellensúlyozhatja - persze csak időlegesen - a túlköltekezést.

² A túl magas, illetve túl alacsony fogalmát most nem definiáljuk, de az nyilvánvalóan elsősorban a jövőben várható infláció függvénye

Az eladósodásra épült gazdasági vonalvezetésnek (nem merném mondani stratégiának, mert többnyire nem volt végiggondolva) a lényege tehát nagyjából annyi, hogy

- fizet majd az utókor,
- felelősök nem mi vagyunk, hanem valaki más (talán a kormány, talán a pénzügyminiszter, talán az MNB elnöke).

Ez a logika azonban a közelmúltban megbukott. A külső nemzetközi megítélés törésszerűen megváltozott. Némi cinizmussal akár úgy is fogalmazhatnánk: az ország eladósodásának növelésére vonatkozó döntés eddig azt jelentette, hogy most meggátoljuk az életszínvonal romlását, legfeljebb a következő generáció majd fizet érte. 1993 után azonban az a meglepés ért bennünket, hogy elérkezett az idő, amikor az egyensúly romlásáért azonnal és nekünk kell fizetnünk. Ez egy csapásra felélesztette azoknak a társadalmi csoportoknak az etikai aggályait, amelyek a jövő generáció rovására történő költségekét még a közelmúltban sem tartották problematikusnak.

Ma éppen itt tartunk.

3. Növekedés, egyensúly és multiplikátor

Ezzel körülbelül eljutottunk a legélesebben vitatott kérdéshez. Durván megfogalmazva, a vita arról folyik, hogy a növekedés teremtené-e meg majd az egyensúlyt, avagy fordítva, a stabil, megbízható egyensúly jelentheti-e a növekedés szilárd bázisát. (Ez persze csak elméleti közgazdászok absztrakt megfogalmazása, a napi politikában a végeláthatatlan és újra kezdődő alkudozások során, vagyis a gyakorlatban mérőben másként jelenik meg.) A kérdésfelvetés persze nem illogikus: ha a hazai kereslet bővül, akkor jobban lehet kihasználni a kapacitásokat, talán nagyobb lesz a termelékenység növekedése, így a versenyképesség növekedése is. Fordítva, a keresletszűkítő gazdaságpolitika romboló lehet: pénzhianyot teremt, és ez ma szinte napi élményünk.

A közgazdasági elmélet is foglalkozik ezzel a kérdéssel, végeláthatatlanul hosszan. Az elméleti közgazdászok (és persze a gyakorlati gazdaságpolitikások) között nincs egyetértés abban, hogy a különféle állami beavatkozások milyen hatást váltanak ki. A makroökonómiai elmélet elsőszámú meg-

alkotója J. M. Keynes⁴ az 1929-33-as nagy válság tapasztalataiból okulva arra a következtetésre jutott, hogy a piaci automatizmusok nem feltétlenül teremtik meg a gazdaság optimális egyensúlyát, megeshet, hogy a piaci egyensúly az elégtelen kereslet miatt a kapacitások igen alacsony kihasználtsága és magas munkanélküliségi szint mellett alakul ki. Ezért értelmes lehet a költségvetési deficit növelésével pótlólagos keresletet teremteni. Felvetése szerint az ily módon a gazdaságba pumpált többletpénznek nem az árak emelkedése, hanem az eddig kihasználatlan kapacitások egy részének felhasználása. a foglalkoztatottság növekedése és a beruházások növelése lesz az eredménye, vagyis magasabb termelési szinten alakul ki a piaci egyensúly. A kereslet növekedése eközben a beruházások hatására megtöbbszörö-ződik, mivel az újonnan belépő kapacitások és az ott foglalkoztatott munkaerő is többletkeresletet támasztanak, ami ismét a termelés növekedését eredményezi és így tovább. Ez a *multiplikátor hatás*. (A feltétel, ne feledjük, a *parlagon heverő erőforrások megléte*.)

A dolgok logikája tehát az, hogy a költségvetés kiadásainak növelése képes jótékony hatást gyakorolni a gazdaság egészére, a felvállalt többlethiány egy része bizonyosan megtérül a gyorsabb fejlődésből képződő többleterőforrások révén. Lényegében ez a multiplikátor egységnyi kereslet tova-gyűrűző hatása révén újabb keresleteket teremt, igaz, lassan csökkenő mértékben, de végeredményben olyan hatást idézhet elő, hogy lényegesen nagyobbá válik a belföldi termelés, amit korábban éppen e kereslet hiányában nemigen lehetett volna realizálni. A multiplikátor tehát mozgásba lendíti, pestiesen fölpörgeti a gazdaságot. (Ha tudja.)

A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Az elméleti szakemberek egy része - sajnos sok gyakorlati tapasztalattal alátámasztva - súlyosan megkérdőjelezi ezt az egész okfejtést. Az elméleti megközelítést most mellőzve csak arra kell figyelmet fordítani, hogy a Keynes receptje akkor érvényesül, ha

- a gazdaság zárt, vagyis a külkereskedelem részaránya nem túlságosan magas, a termelési kapcsolatok zöme belföldi vállalatok között épül

4 Lásd J. M. Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* (KJK 1967).

ki, így a többletkereslet feltételezhetően hazai ki nem használt kapacitásoknál köt majd ki.

- léteznek olyan kapacitástartalékok, amelyek hatékonyak, akár versenyképesek lennének, csak az elégtelen kereslet (mai szóhasználattal: restriktció) miatt nem hasznosíthatóak, azaz önszántából fojtja meg a egyenbank és a konzervatív módon egyensúlyt teremtő pénzügyminisztérium.

- Viszonylag alacsony infláció, amikor nem minősül veszélyesnek a költségvetés által generált többletke-re-slet.

Tömören tehát zárt gazdaságra és versenyképes kapacitástartalékkal rendelkező gazdaságra vonatkozik a keynesi elmélet. Ha ezeket a kritériumokat áttekintjük, akkor annyit lehet mondani, hogy nálunk nincs se róka, se holló, sőt még sajt sincs. A gyógy-mód tehát nemigen alkalmazható. A közel- és a távolmúltban számos esetben már megpróbálták a belföldi kereslet bővítésével mozgásba lendíteni a gazdaságot, de ez - egyáltalán nem meglepően - inkább az importigényeket lendítette fel, ami nem meglepő, hiszen, ha az import olcsóbb, vagy könnyebben hozzáférhető, vagy garantáltabb minőségű stb., akkor miért ne az importkereslet növekedne a hazai rovására? Ez eddig így is történt. Illúzióink csak azért vannak, mert szeretnénk azt hinni, hogy miránk is érvényes Münchhausen báró kedves meséje, aki saját parókájánál fogva próbálta meg kihúzni magát a mocsárból, de ez persze most sem sikerülhetne neki. Ezt a keserű tanulságot kénytelenek voltunk már tiz-tizenöt évvel ezelőtt levonni, de kény-telenek vagyunk ma is levonni. A poli-tikai rendszer megváltozott, az utca-táblákat kicseréltük, a KRESZ-szabá-lyokat azonban nem lehet megváltoz-tatni. Az élenkítés szándéka persze érthető, hiszen így lenne mód a társa-dalmi feszültségek enyhítésére és a modernizációhoz szükséges beruhá-zásokra. Ezért a politikusok hajlottak és hajlanak ma is a jövőbeni növekedést megelőlegező kísérletekre, de sikerre sajnos csak az egyensúly megszilárdí-tása nyomán számíthatunk.

Eősze László

KODÁLY ZOLTÁN ÉS BUDAVÁRI TE DEUMA

„Művet megérteni lehet anélkül, hogy ismernénk szerzőjét, de embert művei nélkül nem, hiszen beléjük tette le énje jobbik részét.”

Kodály Zoltán

Hatvan esztendeje született az a kompozíció, amellyel a főváros Budavár töröktől való visszafoglalásának 250. évfordulóját ünnepelte. A bemutató színhelye a 750 éve befejezett és száz esztendeje újjáépített Nagybaldogasszony- (azaz Mátyás-) templom volt. Szinte egymásra torlódnak a jubileumok. Mégsem csupán ezért emlékezünk most erre az alkotásra. Remekmű, így örökké időszerű. De most, az egyesülni vágyó, ám nacionalista villongások szabdalta Európában különösen is az. Olyan mű ugyanis, amely horizontálisan és vertikálisan egyaránt távlatokat fog át. Horizontálisan egybeötvözi Keletet és Nyugatot - anélkül hogy eklektikussá válna. Vertikálisan pedig összeolvasztja az ősit az újjal - anélkül hogy antológiának hatna.

Ha elfogadjuk Kodály mottóként

idézett megállapítását, akkor minden bizonnyal ez a kompozíció az, amelyikbe „énje (leg)jobbik részét tette le”. Egy igaz ember - *vir justus* - mélyről fakadó vallomása, mely épp ezért többet árul el szerzőjéről, mint bármelyik más műve. Az igen koncentrált, sokrétű alkotásból rendkívüli egyéniség vonásai bontakoznak ki. Nem annyira a forradalmár-újító, mint inkább az összegező-megőrző alkotóé, kinek újdonsága kivételes szintetizáló erejében rejlik.

A mű részletei a szerző gazdag színtantáziájáról, biztos arány- és egyensúlyérzékéről tanúskodnak -

az egész pedig bámulatra méltó formateremtő képességéről vall. Nem meglepő ez a fölényes mesterségbeli tudás, hiszen a *Te Deum* a *Psalmus Hungaricus*, a *Háry János*, a *Székely fonó*, a *Galántai táncok* után, az első kinyomtatott vegyeskartól (*Este*, 1904), az utolsó befejezett műig (*Laudes organi*, 1966) ívelő pálya feleútján - s egyben talán tetőpontján keletkezett.

A motivikus anyag, a harmonizálásmód megválasztásában Kodály történelmi szemlélete, művészi hitelességre törekvése nyilvánul meg. S az ősi, dicsőítő és könyörgő szöve-

*A Budavári Te Deum
első külföldi diadala: Worcester,
1937. szeptember 9.
Vezényelt a szerző*

*Kodály és felesége
Bartókkal
Magyargyerőmonostoron
(1912)*

Eősze Lászlónak
köszönetet mondunk
a rendelkezésünkre
bocsátott fényképekért
(50-59. o.)

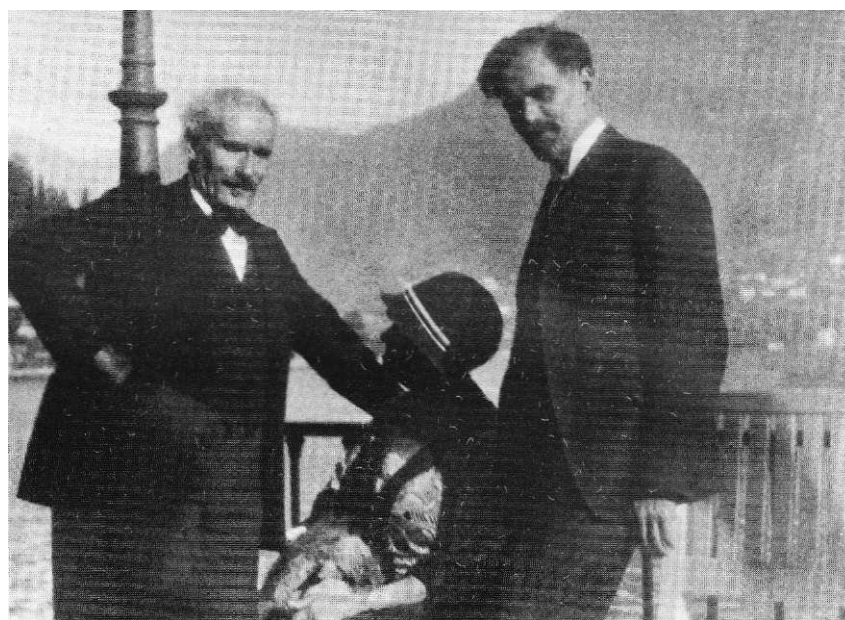
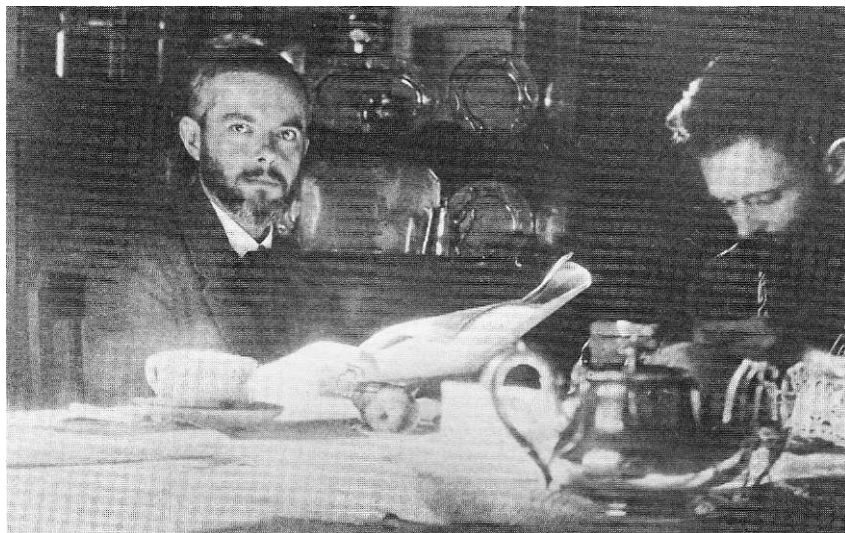

get, annak valahány, akár rejtett utalását is szinte vizuálisan megjelenítő zene minden üteme a szerző mélyszéges hitét sugározza.

Szokás a művet a *Psalmus* „testvérpárjának” nevezni. Ez azonban legfeljebb terjedelmére és előadói apparátusára vonatkozik. Hiszen különbözik már alapjuk is: a *Psalmus* XVI. századi magyar strófikus vers megzenésítése, a *Te Deum* viszont egy IV-V. századi latin prózáé. Ebből következik, hogy felépítésük, hangvételük is lényegesen eltér egymástól.

A Nicetas nevéhez fűződő zsoltár szövege 29 változó hosszúságú (7-26 szótagú) sorból áll. Három-négy „formulából” egybeszótt pár hangnyi recitáló dallama a közép-korban variánsokban élt, és százhajogomány útján a nép közt is elterjedt. Kodály maga is rábukkant a Zoborvidéken, egy Zserén gyűjtött sirató dallamában. Kompozíciójában mégis csupán egyetlen helyen idézi: az első főrészt a másodikkal - átvitt értelemben: az időbelit az időtlennel - összekötő átvezető szakaszban („*Venerandum*”). A zsoltár szövegét azonban hűen követi, és zenéje - a gregorián hagyományok szellemében - hajlékonyan igazodik hozzá, annak kifejezését szolgálja. Népdalidézet egyetlenegy sincs a műben. Mégis úgy érezzük, hogy a latin mondatok a dallamban magyar ritmusban kelnek életre. Ilyen megoldás, ha nem a prozódia legkiválóbb mesterétől származik, meglepetést, sőt akár megütközést is keltethetne. Kodálytól azonban természetesnek fogadjuk el, mert ő a törvénynek az elveit, s nem a betűjét alkalmazza.

A mű stílusát meghatározó másik tényező kétségtelenül az alkalom: a vár visszavételének évfordulója. Tudjuk, a *Te Deum* Szendy Károly polgármester felkérésére készült. Fővárosi megrendelésre tehát, mint tizenhárom évvel korábban a *Psalmus*. Akkor az egyesülést, most a törökök kiűzését kívánták Kodály-művel ünnepelni. Véletlen egyezés, hogy akár annak idején a vár ostroma (1686. jú-

Kodályék Toscaninival a Psalmus Hungaricus milánói bemutatója után (Como, 1928. október)

nius 18.-szeptember 2.), úgy a komponálás is (1936. április 20-25.-július 10.) két és fél hónapig tartott. (Amint véletlen az is, hogy a győzelem napja épp a török megszállás évfordulójára esett: 1541. szeptember 2-án tartotta I. Szulejmán szultán hálaadó istentiszteletét a csellel elfoglalt Budán, a három nap alatt dzsámi-vá átalakított Mátyás-templomban, és 145 évvel később e napon ért véget a török uralom.)

Az viszont már aligha véletlen, hogy Kodály a Berlioz Rákóczi indu-

lójára emlékeztető fanfarral, majd a hegedűk „kuruc” hangsorban felszikkasztó futamával indítja művét: Thököly vitézeinek emlékét idézi fel így, akik elsőként vetették meg lábukat a bástyákon. Bizonyára jól ismerte a történelmi tényeket, tudta, hogy a XI. Ince pápa által összekovácsolt Szent Szövetséget Lotharingiai Károly és Eszterházy Pál nádor vezette, mintegy 70-80 ezer fős seregében a Thökölytől elpártolt kurucok, hajdúk, huszárok körülbelül 15 ezer főnyi csapata harcolt az élen.

Végül stílusmeghatározó tényező a mű-környezet is. A keletkezés éve, 1936, a magyar kultúra valóságos csillagórája. A trianoni tragédia után ismét talpra álló nemzet megújulását hirdeti a művészek színe-java: a fes-

Kodály Zoltán mint a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas orvoscémikussal (1947. június)

négyszólamú kánonra komponálta meg. Ezeken kívül népdal-, ballada- és zsoltárfeldolgozás is gazdagította a termést.)

E kórusok szólamkezelése s némely dallamfordulata éppoly természetességgel hathatott a *Te Deum* alakulására, mint Knud Jeppesen ellentéppont-könyvének a komponálás idején alaposan tanulmányozott tézisei, vagy a XVII. századi mesterek - Mozart, Handel, Caldara - nagy figyelemmel forgatott partitúrái.

Ezzel elérkeztünk a mű minden részletében soha fel nem táruló keletkezéstörténetéhez. Talán örökre megválaszolatlanul marad a nagy kérdés: az „alkalom” ébresztette-e a gondolatokat oly erővel, hogy a huszonkét perces alkotás szinte egyetlen lendülettel elkészült - vagy léteztek-e már korábban bizonyos tervek, ötletek, melyek megvalósítására a felkérés mintegy ürügyet szolgáltatott. Kovács János 1992-es tanulmánya - „Kodály *Te Deum*-ának autográf kéziratai” amely teljessé teszi 1957-es kiváló műelemzését,² felderítette a szerző műhelyitkait, amennyire ez a hiányosan fennmaradt kéziratok alapján lehetséges volt. Mivel a vázlatok túlnyomó többsége egyetlen ötvenoldalas,³ csaknem végigírt hangjegyzületben található, valószínűnek látszik, hogy a komponálás gyorsan haladt: Kodálynak pár hét elég volt a bőven áradó ötletek latolgatására-rendezésére. Csupán a fugato szakaszok kidolgozása és a szerkezeti felépítés kívánt hosszabb megfontolást.

Munkamódszerére nézve egyelőre csak néhány óvatos következtetés vonható le. Elsőként nyilván a vokális részeket fogalmazta meg, hiszen a szöveg a mű meghatározó eleme.

In: *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok*. Szerk. Bónis Ferenc. Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence emlékezete. - Kecskemét, 1992. 161-184.1.

² Kodály Zoltán szimfonikus művei. *dományi Tanulmányok. Kodály Zoltán 75. születésnapjára*. Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. - Bpest., 1957. 43-104. I.

³ Egy lap (21-22. oldal) kitépve

tők - Aba Nováktól Bernáth Aurélon, Czóbel Bélán, Egri Józsefen, Márffyán át Szőnyi Istvánig és Vaszary Jánosig a szobrászok - Beck Ö. Fülöptől Borsos Miklóson, Ferenczy Béni, Medgyessy Ferencen, Pátzayn át Vedres Márkig és Vilt Tiborig. Forrt-pezsgett az irodalmi élet is: Babits, Illyés, József Attila, Kosztolányi, Móricz, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Veres Péter publikált. S nem maradt el a zene sem: a tehetséges fiatalok egész csapata munkálkodik, s a már beérkezett mesterek közt Dohnányi, Lajtha, Weiner, legelől pedig a két géniusz: Bartók és Kodály. És 1936 nyarán mindkettőjük műhelyében remekmű születik : a *Budavári Te Deum-mal* egy időben készül - Paul Sa-

Kodályék vendége Yehudi Menuhin, aki hegedűverseny írására kérte fel a komponistát (1958. szeptember)

cher felkérésére - Bartók csodálatos alkotása, a *Zene híros hangszerekre, ütőkre és celestára*.

Az 1923-as *Psalmus*-ban még benne jajong-lázad Trianon, a *Te Deum* már tud ujjongva ünnepelni. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ez az esztendő a Kodály-oeuvreben a kórusok éve, méghozzá a XIX. századi magyar költők verseire írt énekkaroké: Kölcsey *Huszt*-ját férfikarra, Vörösmarty *Liszt Ferenchez* című költeményét vegyeskarra. Berzsenyi *A magyarokhoz* című ódáját

Ennek első öt sora - a „*Sanctus*”-ig - egyvégtében készült el, s többé vissza sem tért rá. A továbbiakban azonban nem a zsolttár sorainak rendje szabta meg a komponálás menetét: hol kimaradnak sorok, hol meg ismétlődnek - az ébredő zenei gondolatok logikája szerint. A homofon írások többnyire csak egyszer, az imitatív szakaszok háromszor-négyszer, a fugátok (különösen pedig az utolsó rész kettős kontrapunktja) hétszer-nyolcszor fordulnak elő a füzetben. Egyedül a 12. szövegsorra nincs még utalás sem: ez ugyanis a gregorián dallamidézet.

A befejezés megoldása már a komponálás kezdetén felmerült, s a munka során egyre csiszolódott. A kettősfuga kidolgozására Kodály rendkívüli gondot fordított: még ki is másolt az utolsó lapokra hasonló rövid szakaszokat Mozart és Caldara *Te Deum*-ából, illetve Händel *Messiás*-ából. Az éteri tisztaságú, szárnyaló szoprán szólóra azonban, mely a kettősfuga után lezárja a művet, nincs példa a zeneirodalomban.

A hangszerelés még ennyire sem követhető nyomon. A fennmaradt, hatvan lapos autográf nagypartitúra (az első 44 ütem egy svájckürtös kezeírása) bizonyára egy közbülső fázist rögzít. A többnyire ceruzával dolgozó szerző a zenekari szólamokat néhol particellaszerűen írta be, másutt üresen hagyta. A végleges tisztázat, a „*Druckvorlage*” egyelőre nem került elő.

A mű Sugár Viktor vezényelte templomi bemutatója inkább történelmi, mint zenei esemény volt. Igazi értékeit a későbbi előadások tárták fel, elsősorban a szerző vezényelte fesztiválbemutatók: Gloucesterben 1937. szeptember 9-én és Szegeden, a Szabadtéri Játékokon 1938. augusztus 2-án.

A kompozíció távlatokat egybeölelő gesztusa már az első ütemekből kitűnik: a trombita-szignál után unisono felhangzó kórus első hangközlépése a Kelet népzenejére jellemző kvart, az első kibomló akkordsora viszont a Nyugat műzenéjében otthonos mellékszექtimek ingamozgása. A folytatás hangszeres figurációi a magyar jelleget hangsúlyozzák: a „*Tibi omnes angeli*” egyéni hangzású kórusa viszont az

európai reneszánsz motették plagális harmóniafűzését idézi. A „*Sanctus*” triolás megoldása a barokk szószimbolikát újítja fel, a rákövetkező fugato pedig („*Pleni sunt*”) - a gregorián és a régi paraszttzene közös gyökerére utaló pentaton témával - a barokk kóruspolifónia szellemét sugározza. A zárórészben felépülő zengő „kvart-torony” ezt a szimbólumot emeli ki.

Nyugalmasabb szakaszhoz érkezőnk („*Te gloriosus*”), melynek epikus hangulatát a hegedűk tremolói s a trombita távoli, halk szignálja fátyolozza el. Hatásos kontrasztként dobbannak a zenekar súlyos kvartlépései („*Te per orbem terrarum*”), s nagy dinamikai fokozással jutunk el „a mérhetetlen nagy fölséget” (Sik Sándor fordítása) dicsőítő csúcspontig.

Mélységes csendben, kíséret nélkül, halkan szólal meg az átvezető gregorián idézet („*Venerandum*”) Kodály érzékeny harmonizálásában.

A lassú középrészben lépnek elő a szólisták. Áhitatos énekeket („*Tu rex gloriae Christe*”) a vonósok trochikus lejtésű akkordjai szinte „elringatják”. E pentaton jellegű témához kapcsolódik egy skála-dallam, melyben a *Forr a világ*-kánon egy sora csendül vissza („A föld lakóit vérbe mártott töre...”).

E lazán imitatív szakasz után ismét a kórus ragadja magához a szót, s hatalmas fokozással vezet a mű felező-és fordulópontjához, ahol - mintegy előrehozott „á”-reprízként - a „*Sanctus*”-téma ismétlődik meg, „*Tu ad dexteram*” szöveggel. Újabb fokozással jutunk el a teljes zenekar zengésében szinte az utolsó itélet látomását megidéző, unisono felharsanó csúcspontra („*Judex...*”). Az ezt követő lélegzetelállító csendben (ez egyébként az egyetlen generálpauza a műben!) halkan száll fel a férfikar szűkfekvésű akkordjainak mormoló, ostinato zsolozsmája fölött a női hangok recitáló könyörgése („*Te ergo quaesumus*”).

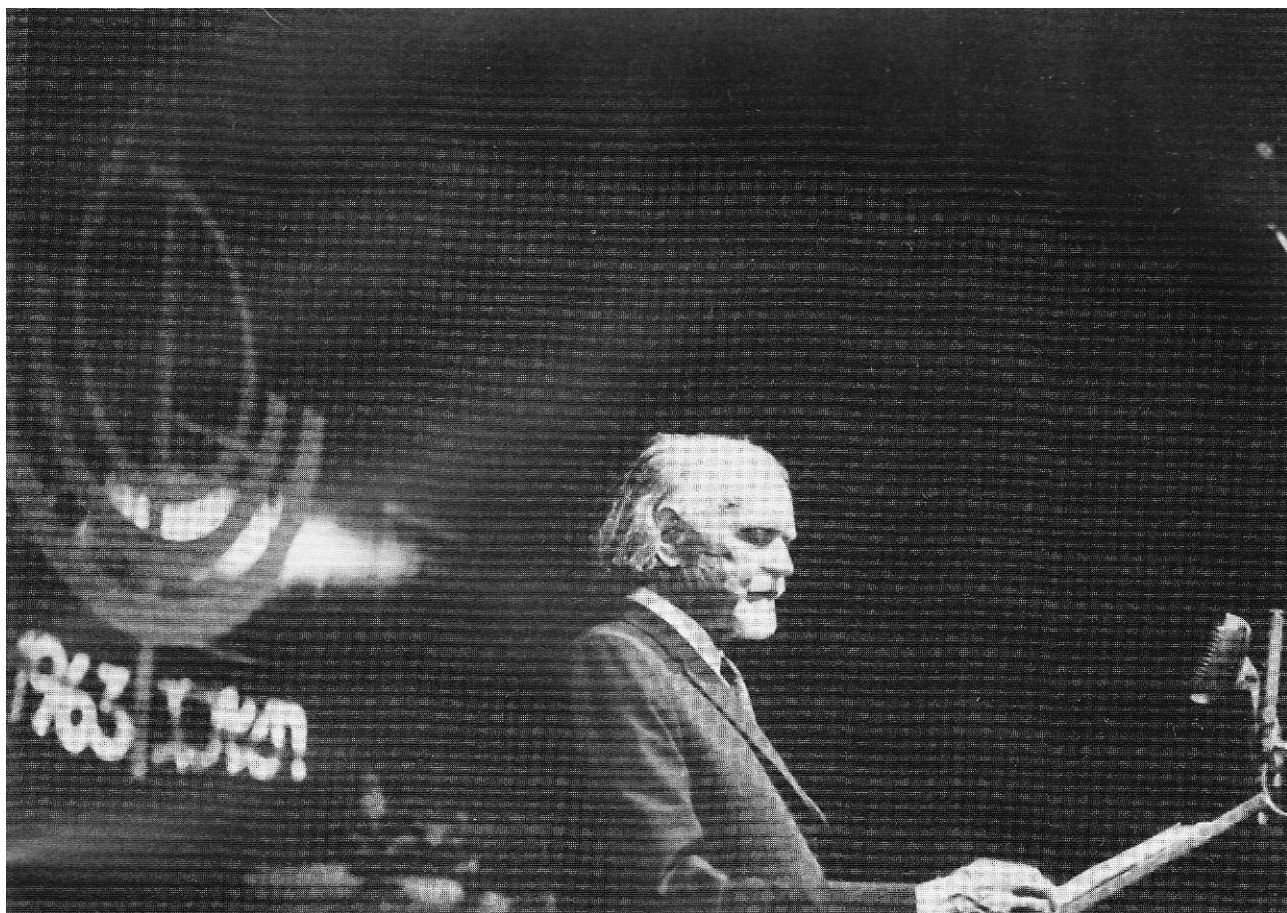
Imitatív technikával tér vissza az iméni skáladallam, majd új szöveggel az első főrész utolsó két témája, Így vezet át az „ál”-repríz az igazi reprízhez, amely a nyitó trombita fanfarral s a *Te Deum*-dallammal jelentkezik („*Per singulos dies*”).

Zeneileg váratlan, a szövegből azonban szükségszerűen következik, hogy ebben az utolsó főrészben is új témákkal találkozunk. Előbb a „*miserere*” szenvedélyes, pszalmódizáló könyörgését halljuk nyolc szólamban, majd gyorsabb tempójú bizakodó fohász emelkedik az ég felé („*In te Domine speravi*”). Az egyre mozgalmasabb imitációs szakaszban egymásra talál és bámulatos kettős kontrapunktban simul össze a fohász dallama s a mű elejéről ismert „*Pleni sunt*” fugato témája, itt „*Non confundar*” szöveggel. A diadalmas zengést koronázza meg a kvart-torony új, színesebb, dodekafon változata. (A tizenkétfokúság megjelenése nem kis meglepetés a túlnyomóan pentaton jellegű hangzásvilágban!) A kórus erőteljes unisonója ismétli a fugatémát, mely fölött szárnyra kel a szoprán örökkévalóságot idéző gyönyörű szólója, a mélyben pedig a fugatéma csellókon, nagybögőkön lágyan pengetett hangjai búcsúztatják a művet - pentaton szimbólumként, mintegy felfedve az oly sokrétű alkotás egységének a titkát.

Megpróbáltuk a lehetetlent: nyomába eredni Kodály munkamódszerének, és szavakba foglalni a csak hangokban kifejezhető.

A forma kialakulását talán valamivel könnyebb gondolati úton megközelíteni, hisz az tudatos szerkesztés eredménye. A *Budavári Te Deum*, összetett nagyforma lévén, többféleképpen értelmezhető. Logikus, hogy először a gregorián szöveg alapján kíséreljük meghatározni, hiszen Kodály szigorúan igazodott annak beosztásához. E szerint a mű három főrészből áll: a zoltár 1-11 sora s az átvezető 12-13. sor az első nagy egység - a Szentháromság dicsőítése -, Kodálnál az első 126 ütem a kapcsolódó 19 ütemes átvezető szakaszszal. A második rész, Krisztus dicsérete a hozzáfűzött kérőimával (14-23. sor) - Kodálnál a visszavezető „ál”-reprízzel együtt a 146-286. ütem. Végül a harmadik rész a zoltár utolsó hat sornyi dicsőítő-kérő formulája - Kodálnál az igazi repríz a mű végéig tart (287-433. ütem). A szöveg diktálta műforma tehát arányos és kiegyensúlyozott.

A zene azonban öntörvényű művészet, melyben az ismétlés, a változat-

lan vagy variált visszatérés a legfőbb formaalkotó tényező. Ebből a szemzőből vizsgálva a *Te Deum*-ot kitűnik, hogy témái közül öt tér vissza. Kíséreljük meg a nagyformát ezek elhelyezkedése alapján felismerni.

Ha az első főrészben jelentkező témákat *A B C D E* betűkkel jelöljük, visszatérésük sorrendje először különösnek tetszhet: *B D E A C*. Még különösebb, hogy a *B D E*-vel jelölt témák még az igazi, „szabályos” repríz előtt térnek vissza. Feltehető, hogy Kodály a komponálás kezdetén laza szonátaformában tervezte el a művet - az *A C* jelű témák ennek értelmében a „helyükre” kerültek. A szerzőt a szöveg belső összefüggései térítették el szándékától a modern zenei gondolkodásmódnak is jobban megfelelő hídforma irányába. Ennek két pillére a *C* téma és visszatérése (a két fugato-szakasz a „kvart-toronynyal”), a híd ívének tetőpontján pedig a *B* téma előrehozott ismétlése áll.

Merev szabályokba nem rögzíthető, egyéni - egyszeri - megoldás ez. Mesteri a kisebb szakaszok mind na-

Kodály a Nemzetközi Népzenei Tanács elnökeként a jeruzsálemi kongresszuson „Kelet és Nyugat a zenében” címmel tartott előadást (1963. augusztus)

gyobb egységekbe foglalása, mely a szerkezet szilárdságát biztosítja. Hozzájárul ehhez a kontraszthatások kiaknázása és a klasszikus rendhez egyáltalán nem ragaszkodó, merész hangnemi elrendezés is. A kezdet és a vég tonalitása egyaránt *A* (moll, illetve dúr), közben azonban érvényesül Kodály nagyszerű modulatív készsége: a legegyszerűbb módon képes a legtávolabbi hangnemre váltani. A *C* téma például az első alkalommal az alaphangnemtől szűkített kvart távolságra fekvő Desz-dúrban jelentkezik, másodsor pedig *E*-dúrban, s a szólambelépések sem követik a fűga szigorú előírásait. Az alkotói szabadság érvényesítése azonban nem káoszhoz vezetett, hanem egy újfajta, sosem volt rendet teremtett.

A *Budavári Te Deum*, e hatalmas zenei freskó egyetemes európai

összefogást hirdet. Teljesebbet, mint amilyenre az 1686-os Szent Szövetség képes volt: egységbe foglalja a gregoriánomot, Palestrinát, Lassust, Bachot, Händelt és némely harmóniafűzésében Schubertet, Debussyt is. És teszi mindezt félreismerhetetlen magyar nyelven, az ősi parasztdalok hangján. Mert több évtizedes gyűjtőmunkája révén Bartókkal együtt ő teljesítette be Kölcsey Ferenc óhaját: „A valódi nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.”

S a befejező nemesfényű szoprán szóló a harcokon, diadalon túli megbékélést hirdeti.

Mintha csak a majdani Egyesült Európa himnuszát akarta volna megírni a *Te Deum*-ban Kodály. Azét az Európáét, amelyben a nemzetek már nem - mint eddig mindig - valami ellen, hanem valamiért fognak össze.

Vajon megvalósul-e valaha Kölcsey és Kodály álma? Eljön-e egyszer öreg kontinensünkön az a kor, amidőn a senki ellen sem irányuló összefogás érvényesül majd? ■

BARTÓK A FELVIDÉKEN

A XX. századi magyar zeneművészet egyik legfontosabb felismeréséről, a Kárpát-medencei magyar és nem magyar népzenei anyagban felhalmozott értékek eredetiségéről és a zeneművészet megújításában betöltött szerepéről Bartók Béla egy 1921-ben készült önéletrajzában a következőket írta: „A paraszt zene megismerése azért volt rendkívül fontos számomra, mert lehetővé tette hogy az eddig egyeduralgó dűr- és moll-rendszer alól teljesen felszabaduljak. A gyűjtött dallamkincs túlnyomó része, s éppen az értékeesebbje a régi egyházi hangnemeken, ógörög, sőt még régebbi (pentaton) hangnemeken épül és tele van a legszabadabb és legváltozatosabb ritmusképlettel és ütemváltozással.” Bartók Béla és Kodály Zoltán 1906-ban kezdte rendszeres népdalgyűjtő tevékenységét, amely a századelőre az egész Monarchiában meginduló szociológiai feltárásokkal rokonítható. Ezek során néprajzosok és társadalomkutatók az ország periferiáinak, a népelet addig ritkán tanulmányozott területeinek vizsgálatával saját szaktudományuk módszereit és tartalmi célkitűzéseit is igyekeztek megújítani. Bartók 1928-ban a *Magyar népzene és új magyar zene* című tanulmányában így emlékezett vissza népdalgyűjtő útjainak kezdeteire: „Nehéz elképzelni, milyen rengeteg munkával, erőfeszítéssel járt ez a gyűjtés. Hogy a civilizációtól érintetlen zenei anyagot fellelhesük, olyan falvakat kellett felkeresnünk, melyek a lehető legtávolabb estek a civilizáció központjaitól és a közlekedési vonalaktól. Abban az időben még sok ilyen falu volt Magyarországon. Ha régebbi dalokat akartunk megszerezni, esetleg több évszázados dallamokat, öregemberekhez, főleg öregasszonyokhoz kellett fordulnunk: ezeket viszont nehéz volt rávenni az éneklésre. Szégyellték, hogy idegen urak előtt énekelnek, féltek attól, hogy a falubeliek kigúnyolják, kinevetik őket, féltek a fonográfól is (majdnem mindig fonográfal dolgoztunk). Egyszóval a legnyomorúságosabb falvakban, a

legprimitívebb viszonyok közt kellett élnünk, azon kellett igyekeznünk, hogy megnyerjük a parasztok barátságát és bizodalmát. Különösen ez utóbbi ment nehezen: régebbi időkben a nemesség annyira kihasználta a parasztot, hogy bizalmatlanná vált mindenki vel szemben, aki az úri osztályokhoz tartozónak látszott. Mégis elmondhatom, hogy ezen a téren kifejtett fáradságos munkánk nagyobb örömet szerzett minden másnál. Életem legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falvakban, parasztok közt töltöttem...”

A történeti Magyarország népzenei szempontból legérdekesebb vidékei közé tartozott a felső-magyarországi szlovák régió számos, néprajzi szempontok szerint is jól körülhatárolható tájegysége. Aligha véletlen, hogy a világhírű cseh zeneszerző, Leoš Janáček az első világháború előtti években szintén többször megfordult a korabeli magyarországi szlovák vidékeken, hogy a rendkívül gazdag szlovák dallamkincs összegyűjtése mellett saját műveihez is új zenei kifejezőeszközöket, új motívumokat fedezzen fel.

Bartók a közép- és délkelet-euró-

pai régió valamennyi karakterisztikus népzenei anyagával igyekezett személyesen is megismerkedni: 1905 és 1918 között hozzávetőleg 10 700 magyar, román, ukrán, délszláv, szlovák, bolgár és arab népdalt gyűjtött, több mint kétezer fonográfhengerre. Ezt a hatalmas anyagot azután a két világháború között elmélyült összehasonlító stúdiumok keretében vizsgálta, s ezek alapján írta meg egybekötött *A magyar népzene és szomszédos népek népzeneje* (1934) című alapvető munkáját.

Az összehasonlító szempont kezdettől fogva Bartók fontos módszertani felismerései közé tartozott: „A magyar paraszt, s éppígy a háború előtti Magyarország más paraszt népei, például a román és szlovák parasztság, hihetetlenül nagy zenei kincset őriz népi melódiáiban. Nagyszerű és gazdag anyag állott így rendelkezésünkre, szinte csak a kezünket kellett kinyújtanunk és felszednünk. Ezt az anyagot egyrészt felhasználhattuk rövid kompozíciókban, oly módon, hogy a dallamokat elláttuk kísérettel, másrészt eredeti inspirációt meríthettünk ugyanabból a forrásból.” A felvidéki szlovák gyűjtést összefoglaló, máig kiadatlan *Szlovák népdalok* című munka bevezetőjében Bartók így írt: „... alig kezdtem meg ezt a munkát, rögtön láttam, hogy semmiképpen sem elegendő tudományos vizsgálódásaimhoz, ha csak a magyar anyagot ismerem meg, hanem elengedhetetlen, hogy legalább még a környező népek anyagát is beláthatóan megismerjem. Ezért fogtam hozzá még 1906-ban a szlovák népzene gyűjtéséhez is, s azt - hosszabb megszakításokkal - egészen 1918-ig folytattam. Az ekkor bekövetkezett politikai és gazdasági változások azonban véget vetettek egész gyűjtőmunkámnak.”

Bartók Béla
az 1930-as években

Kodály és Bartók román barátjukkal, Ion Bușitiával Biharfüreden, 1918 augusztusában

Bartók 1904 májusától közel fél éven át a Gömör megyei Gerlicpusztán élt, s itt találkozott először a pusztai kastély székely szolgálojának dalai mellett a vidék szlovák népdalkincsével is. Két évvel később. 1906 augusztusában már a módszeres gyűjtés szándékával kereste föl a gömöri szlovák falvakat.

Ezután Bartók 1910-ig minden évben ellátogatott a Felvidékre - főleg Nyitra megyében gyűjtött, és javarészt szlovák népdalokat. Darázs községben 134 dalt, Tökésújfaluban és Felsőelefánton megközelítőleg 90 dalt sikerült összegyűjtenie. A Nyitra megyében végzett munka nemcsak eredményesnek, de élményekben is gazdagnak bizonyult. Darázs községből egy 1909. február 3-án kelt levelében a következőket írta: „A kedves, a naiv, az őseredeti nép! Itt mulatok velük immár másodnapja. ...Milyen kifogyhatatlanok nótáiban, 2 délután leadtak 60-at. Másfél évvel ezelőtt ugyanígy 50-et. Pedig egészen kis község ez, vagy 1000 lakóval. Itt lakom, itt gyűjtök egy parasztházban. Kedden ünnep volt, 4 óra felé már kezdtek hozzám bevonulni, rövidesen tele lett a szoba aprajával-nagyjával. És dőlt a nóta. Közben kedves epizódokfolytak le. ...Egy szép szál ember, mikor a kürt elé állítottam, megilletődve levette a kalapját. Nagy kacaj. Az egyik lány (aki nagyon csinos volt) szerelmi dalt énekelt Hanzikáról. Nem értettem jól ezt a nevet, hát a többiek elkezdtek kiabálni: Martinka, Martinka legyen a dalban, Martinka! A leány kedves zavarral tiltakozott ez ellen - kiderült, hogy szeretőjét Martinkának hívják, innen az egész incselkedés.”

A következő, 1910-es esztendő gyűjtőmunkája magyar népdalokat is betakarított, főleg a Csallóközben lévő Komárom megyéből (Nagygyer), valamint Hont megyéből (Ipolyság). Az 1910-es novemberi gyűjtőút valójában csupán pár napos volt, Bartók ugyanis gyors egymásutánban látogatta meg Nagymegyert. Szentest és Ipolyságot. Nővendékének, Freud Etelkának egy Szegeden 1910. november 11-i keltezéssel feladott képeslapon a következőket írta: „... Múlt vasárnap a Csallóközben, most itt, jövő vasárnap Ipolyságon dudások, kanászok társaságában, hej-haj ez ám az élet...”

A felvidéki gyűjtést követő évek-

Az orgonánál Kodály Zoltán, Kőrösfőn, 1912-ben

ben a román népzene kutatására vette magát. 1913-ban pedig Afrikában nomád arab törzsek zenéjét kutatta. A Felvidékre 1914-ben tért vissza. Munkáját Hont megyében kezdte. E megyéből külön említést érdemel az Egyházasmárót nevű kisközség, ahol Bartók mindössze három nap alatt mintegy 180 dallamot jegyzett le. 1915 tavaszán a népdalgyűjtést Zólyom környékén folytatta. Itt munkájában egy Gombossy nevezetű erdőmérnök volt nagy segítségére.

Bartók a világháború előtt román népdalokat is gyűjtött, de a háborús viszonyok a munka megszakítására kényszerítették. A munka viszont nagyon hiányzott Bartóknak, aki Buşitia János barátjához így írt: *Úgy vágyakozom valami kis román ének, vagy román beszéd után: vajjon nem lehetne-e nyáron néhány hétre valahová Biharba lemenni...*

Bár a gyűjtőmunkát kénytelen volt ezen a vidéken abbahagyni, a román népdalban fogant szerzeményei annál intenzívebben íródtak és készültek el sorjában. Ezért esik szó gyakran az 1915-ös évről mint Bartók „román évéről”. Ebben az évben készültek a következő román népzeneben fogant művek: a *Szonatina*, a *Román népi táncok*, a *Román kolinda dallamok*, a *Két román népdal*, a *Kilenc román népdal*.

De a népdalgyűjtő munkát sem szándékozott teljesen feladni, ezért megint a szlovák népzenehez fordult. Erről ismét romániai barátját-

nak, Busitia Jánosnak 1915. május 20-i levelében így számolt be: *Ugy-e el sem képzelné, hogy még ilyen időkben is lehet népdalt gyűjteni. Pedig lehet! Román vidékre nem merészkedtem el a hosszadalmas közlekedési mód miatt: tótoknál gyűjtöttem először is lakóhelyemen Rákoskeresztúron, azután húsvétkor egy hétig Zólyomban!...*

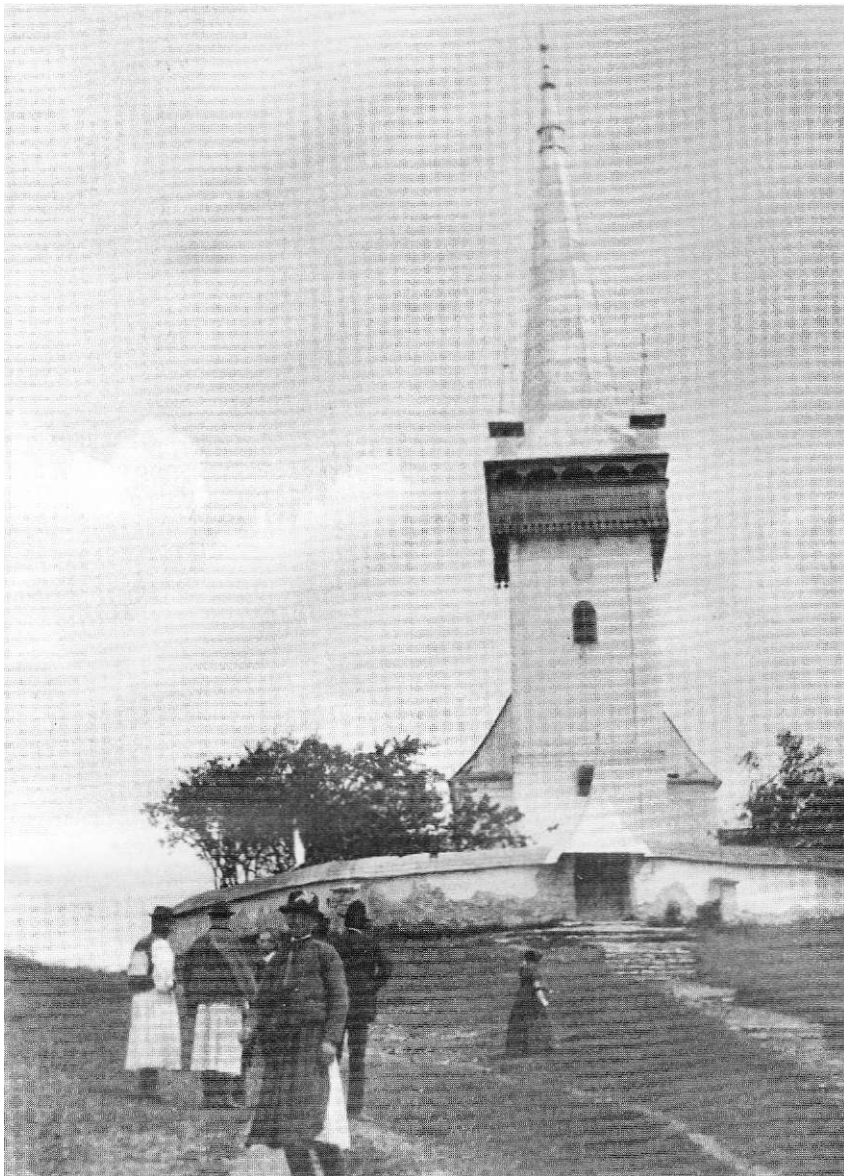
1915. augusztusában visszatért a Felvidékre, hogy munkáját folytassa. immár hosszabb ideig. Besztercebányáról indult el a Garam völgyének kis falvaiba: Kisgaram, Dobrócs, Karán, Benyas, Hédel, Padkóc, Medzibrod Ljubetová és Poniky voltak ennek a nyári gyűjtőútnak az állomásai, melynek több mint 400 szlovák népdal lett a gyümölcse.

Ezen az úton meglátogatta felesége, Ziegler Márta is Béla fiával. Egy Hédel nevű faluban az Alacsony-Tátra lábainál kaptak szállást, az ottani tanítónál. A körülményekről és a munkafolyamatról Bartók 1915. augusztus 2-i keltezésű levelében részletesen beszámolt édesanyjának:

„Besztercebánya, 1915. aug. 2.

Édes mama!

Bejöttem Mártiák elébe, akik 12-kor érkeznek ide és 1/2 2-kor indulnak velem együtt Héclelre. Nagyon örülök, hogy meg lehetett ezt így oldani, és hogy megmutathatom nekik - főleg a gyerekeknek, aki olyat még nem látott - a hegyi vidéket. Szeretnél bővebbet tudni a hédeli állapotokról, már t.i. a materiálisokról. Hát azok bizony elég primitívek és ti nem igen volnátok vele megelegedve. Amellett ha fizetek is, de ... quasi

Kodály és felesége Bartókkal a kőrösfői templom előtt 1912-ben

szívességből látnak el, nem nyereszkedéssel. Ez egyrészt jó, másrészt kényelmetlen, mert az embert mindig köti a hála, nem mozoghat ettől eléggé szabadon. No de ez sem olyan nagy baj, mert a tanítók nagyon kedves emberek. A koszt csakolyan egyszerű, mint otthon: hús nincs, ebédre 2 tál étel: viszont kenyér, vaj, tej, amennyi kell. Úgy látszik azonban, hogy ezt az egyszerűséget egyáltalán nem sínylem meg, mert - azt hiszem - híztam néhány kilót. Igaz, hogy vasárnaponként, mikor szomszéd falvakba megyek gyűjteni, a vendéglátó papok nagy traktákat

csapnak tiszteletemre, ahol hús, bor, kalács van bőven. (...)

A vidék kb. olyan, mint az ebersteini, tehát Ruprechtnél sokkal szebb! Gyönyörű fenyőerdők; sok szép utacska - köztük egészen kényelmesek is, szép számmal. Persze padok egyáltalán nincsenek. Én sokszor nem-úton járok, egyenesen nekivágva az irtásoknak, ahol rengeteg sok rovar találok. Ez a másik, szintén ugyancsak sok utómunkával járó gyűjtésem! (...)

A dalgyűjtés, hála a papnak, illetve papoknak - elég szépen halad. Roppantul imponálnak a népnek - ellentétben a tanítókkal - és csakis ennek köszönhető az eredmény, különben a nép nem nyitná száját énekre. És vonatkozásának lélektani oka ez: azt hiszi, hogy szegyet hoz magára, falujára azzal, hogy énekel

ilyen „országos gyászban!” Nem pedig mintha ő maga csakugyan olyan végtelenül gyászolna. De a papja kedvéért megteszi és meghozza a legvidámban, kacagva - Azt hiszem, már csak 2 hétig maradok Hédelen, aztán más faluba megyek...”

Két héttel később, augusztus 19-én ismét édesanyjának küldött Bartók egy képeslapot, melyen szlovák menyecskék jellegzetes népviseleti ruhába öltözve láthatók. „Még egy faluba rándulok azután haza; elég volt a gyűjtésből meg az esőből. Általában véve elég jól ment minden, csak kezdetben volt Hédelen baj a gyűjtés körül. Sok brinzát, ostyepkát, sztrapacsát csucsortietkát is ettem és vagy 400 dallamot jegyeztem le. Ez már csak elég!...”

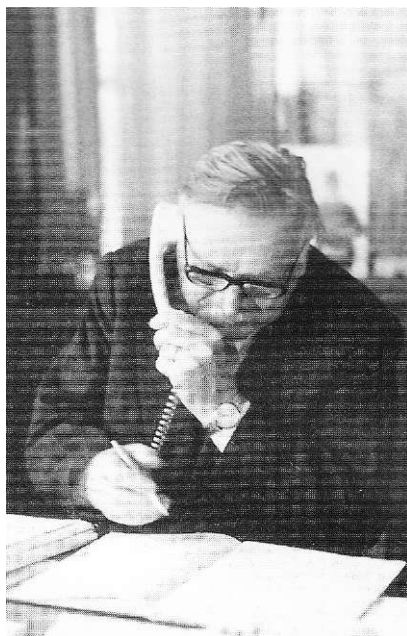
Annak ellenére, hogy Bartókot egyre több politikai indíttatású támadás érte román és szlovák népdalkutató tevékenysége miatt, 1916-ban folytatta a szlovák népdalgyűjtést. Míg kezdetben Bartók Szlovákia déli részén gyűjtött népzene, az 1915-18 közötti időszakban tovább haladt a közép-szlovákiai, majd a kelet-szlovákiai és az északnyugati vidékekre. 1916-ban a Garam északi folyása vidékén gyűjtött. Bartók itt fedezte fel a szlovák népzene egyik „legöregebb” és egyben legértékesebb és leggazdagabb rétegét, a „valach” ősi pásztorok emlékeit. Ezeket Bartók a szlovák népzene legrégebb rétegébe sorolta, és egyben a legjellemzőbb típusának is tartotta. Ezek között a „valach” elnevezésű dalok között mindenekelőtt pásztorok és betyárdalokat, továbbá lakodalmi, a szénagyűjtő és bölcsődalokat talált. A legnagyobb részüket Zólyom megyében, Gyetva faluban és annak környékén gyűjtötte, ezért gyetvai daloknak nevezte őket. Ezeket a dallamokat Bartók rendszerező és tudományos munkája során az ősi kárpáti pásztori kultúra népzenei hagyományaira vezette vissza.

Bartók szlovák népdalgyűjtésének eredménye 1906-tól 1918-ig 3409 szlovák népdal, megközelítőleg 4000 szöveggel. Az 1918-as évet követően viszont a végsőkig kiélezett politikai viszonyok, a nemzetiségi ellentétek következtében és vízum hiányában Bartók a Felvidéken, illetve az újonnan alakult csehszlovák államban kénytelen volt véget vetni népdalgyűjtő tevékenységének. ■

TUDOMÁNYUNK HÁRMAS MEGHATÁROZOTTSÁGÚ

- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltjáról, megalakulása körülményeiről, vállalt feladatairól kérdezlek. Milyen örökséget vall magának az EME?

- Ezt a két szót: Erdélyi Múzeum, egymás mellé először 1814-ben az Erdélybe vetődött dunántúli fiatal író, Döbrentei Gábor szedette ki a nyomdásszal; ő ezzel a címmel adott ki folyóiratot Kolozsvár városában. Négy évet élt folyóirata, ez az idő elég volt ahhoz, hogy olyan munkatársak száljanak meg benne, mint Kazinczy Ferenc, Berzsényi Dániel, és hogy olyan szellemi „gyüldét” szervezzen a magyar szellemi életben, amelynek meghatározó szerepe lett az elkövetkező évtizedekben. A reformkorban az erdélyi művelődésszervezési, intézményteremtési törekvések egy országos múzeum létrehozására irányultak. Ennek a legtudatosabb szószólója Bölöni Farkas Sándor volt: ő 1829-ben memorandumot nyújtott be az akkori erdélyi kancellárhoz, amelyben kifejtette, hogy az erdélyi művelődési javaknak a behordása és megmentése az enyészet, főleg az akkor is nagyon intenzíven dolgozó régiségkereskedők, antikváriusok buzgósága előtt csak egy új közintézményben, a felállítandó országos múzeumban képzelhető el. A terv egyelőre terv maradt. Majd 1842-ben az erdélyi országgyűlésnek a történetíró Kemény József és unokatestvére, Kemény Sámuel följajánlotta értékes történeti és természettudományi gyűjteményét a Kolozsvárott létesítendő erdélyi múzeum céljaira. Az országgyűlés határozatot hozott ez ügyben, de az nem kapta meg a legfelsőbb, a királyi szentesítést. Érdekes módon a kegyetlen időkben, az úgynevezett önkényuralmi „vasidőkben” terelődött ismét a figyelem egy ilyen intézmény létrehozására. Mikó Imre volt az a közéleti személyiség, aki 1848 előtt már Erdély kincstartója volt, és a körülmények folytán az ön-

Beszélgetés Benkő Samuval, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökével

kényuralmi években Bécsben elfogadható partnernek bizonyult, ugyanis 1848 őszén, amikor szakításra került sor a magyar nemzet és a Habsburg-ház között, éppen Bécsben tartózkodott. Így nem vett részt a forradalomban. Ő művelődési és gazdasági intézmények teremtésében látta a közéleti cselekvés lehetőségét. Maga köré gyűjtötte az akkori Erdély legjobb koponyáit. és velük élénk búvárkodó és szervező munkába kezdett.

Mikó Imre ezzel a szellemi háttérrel úgy döntött, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a megszervezése az az aktuális közéleti feladat és lehetőség, amellyel a magyar értelmiség Erdélyben alkotó szellemi életformát tud meghonosítani. 1859-ben végül is

Mikó megkapta az uralkodói jóváhagyást ahhoz, hogy az egyesületi munka meginduljon. Ő már a kezdet kezdetén eléggé részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy egy ilyen művelődési intézménynek Erdélyben mi lehet a feladata. Egészen röviden fogalmazva most azt mondom, hogy felismerése szerint mindazt vállalnia kellett, amit Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia, az országos nemzeti könyvtár, vagyis a Széchenyi Könyvtár, az Országos Levéltár és a Nemzeti Múzeum együttesen végez el. Tehát egyrészt a művelődés termelte javaknak a megőrzését - és ezek lehetnek tárgyi javak, de lehetnek olyan szellemi javak, mint a folklórörökségben lelt alkotások (jellemző egyébként a Múzeum-Egyesületre, hogy első nyilvános előadásában Gyulai Pál éppen az akkoriban felfedezett székely népballadákat mutatta be, megállapítva, hogy azok nagy esztétikai értékeket hordozó irodalmi kincsek). Másrészt a kutatás, a tudományos munkásság is a vállalt feladatok között volt. Az igazság feltárására összpontosító alkotómunka és a múzeumi megőrzés az a kettős feladat, amelyre az 1859-ben megszületett EME vállalkozott.

A fölített kérdésre tovább válaszolva megemlékezem arról a szimbolikusnak is tekinthető körülményről, hogy az alakuló ülésen a magyar tudományt, pontosabban a Magyar Tudományos Akadémiát Eötvös József képviselte. Üdvözlő beszédében ő a tudomány egyetemességére hívta fel a jelenlévők figyelmét. Mikó és Eötvös arra nézvést is egyezséget kötött, hogy az általuk vezetett intézmények az egész magyar műveltséget tartják szem előtt, nyelvi és, úgy mondjam, műfaji, ágazati tekintetben is.

- Mit jelent mindez a gyakorlatban?

- Az EME vállalt feladatát első

alapszabályában rögzítette. Eszerint 1. az Egyesület múzeumot állít fel és tart fenn; 2. gondoskodik a múzeumi anyag folyamatos gyűjtéséről, szakszerű tárolásáról és tudományos feldolgozásáról; 3. megfelelő keretet biztosít valamennyi tudománynak magyar nyelven való műveléséhez. Rendre megalakultak a szakosztályok, és tudományágak szerint elkülönülő gyűjteményekbe kerültek a muzeális értékek. A szakosztályok ezek: bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztály; természettudományi és matematikai szakosztály; orvostudományi szakosztály; közgazdaság- és társadalomtudományi szakosztály. Ezekhez a hagyományos elnevezésű szakosztályokhoz 1990-ben társul megszerveztük a műszaki tudományok szakosztályát is. Hiszen ez a korszak új hozadéka: tekintélyes létszámú mérnöki nemzedék nőtt fel, tagjai számára biztosítani akartuk a szakmai önszerveződés lehetőségét. Visszatérve a Múzeum-Egyesület első korszakának a jellemzésére, ez akkor zárul le, amikor a magyar kormányzat látván, hogy az akkori Magyarországnak szüksége van egy második tudományegyetemre a pesti mellett, a magyar városok hosszas vetélkedése után (vetélkedik a koronázó város, Pozsony, a kálvinista központ, Debrecen és Kolozsvár) Kolozsvár javára dönt a központi hatalom. Ennek egészen gyakorlati oka éppen az volt, hogy a Múzeum-Egyesület jelenlétével már olyan gyűjtemények voltak Kolozsváron, mint például a híres nagy magyar bibliográfus, Szabó Károly gondozta könyvtár vagy a Brassai Sámuel gondjaira bízott természettudományi gyűjtemény. Tehát az 1872-es egyetemalapítás olyan intézményi és személyi háttérrel talál Kolozsvár falai között, amely e város javára dönti el a vitát. Persze a pesti humor akkor is olyan volt, mint a mai, röhögtek azon, hogy íme, keleten füstölög egy nagy diplomagyár, és a füstje bekormozza az egész magyar világot. A viccgyártók rövidesen elhallgattak, mert látniuk kellett, hogy a fiatal pesti tudósok nagy kitüntetésnek vették azt, ha valamelyik kolozsvári tanszékre kinevezték professzornak. Szívesen jöttek (sajnos aztán szívesen távoztak a pesti egyetemre) - no de ez nem változtat azon, hogy ettől a pilla-

Gróf Mikó Imre

nattól kezdve természetes munkamegosztás alakult ki a két egyetem és a két egyetemi város között.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a két építményre - az EME-re és az új tudományegyetemre - helyezkedve működött az erdélyi magyar tudomány egészen 1918-ig. Akkor minden korábbi állami intézmény automatikusan magyar mivoltából kivetkezve, román nemzeti jellegű állami intézménnyé alakult át. Kísérletek történtek az EME bekebelezésére is, de a magántulajdon alapján berendezkedő román királyság (igaz nehezen, különböző egyezkedések árán) megtűri Egyesületünket. Majd csak 1950-ben a bolsevik nacionalista diktatúra szünteti meg, veszi el javait és szórja szét személyi állományát. Ezzel a magyarság kezéből jelentős vagyon kerül ki, de ennél is fájdalmasabb, hogy ezzel

megszűnik a tudományok művelésének intézményekben biztosított magyar nyelvűsége. Ez nagy veszteség!

Az 1989-es változás hozadéka az, hogy magyar nyelven lehet - egyesületi alapon - tudományt művelni. Ez valóság, csak hogy most már az anyagi háttérrel is biztosítani kellene. Vagyunk nincs, a magyar polgároktól is beszédett adóból állami támogatást nem kapunk. Kemény Zsigmond egykori szerelmétől. Wass Ottiliától örökölt házunkért is egyelőre sikertelenül pereskedünk a román állammal. A dilettáns szélhámosságokkal szemben, amelyekkel az abnormális helyzetet magyarázzák, egyszerű a válasz. Egy román nemzeti intézmény, egyesület, például az ASTRA rövidítésű művelődési társaság, amely ugyanolyan vállalkozás, mint az EME, a diktatúra idején ugyancsak az erőszakos államosítás áldozata lett. Csak az a különbség a kettő között, hogy az AST-

RA az államosítás után is megmaradt román jellegű intézménynek, viszont amikor államosították a Múzeum-Egyesület javait vagy a magyar egyházi iskolákat, illetőleg az Egyház tulajdonában lévő, olyan nagy múltú intézményeket, mint a híres Batthyány Könyvtár Gyulafehérváron vagy a Teleki Téka Marosvásárhelyen, ezek román nemzeti vagyonná alakultak át. Ez nagy különbség! Distinkciót kell tenni. Amikor ma úgynevezett kollektív jogokról esik szó, akkor ezekbe a kollektív jogokba implikálódnak az intézményi tulajdoni kérdések is. *Szerintem az erdélyi magyarság mai kérdéseinek a veleje a tulajdon, a tulajdon rendezésének kérdése.* A bolsevizálásnak az utóélete a nemzetállami keretben pontosan abban értékelhető, hogy mindazt, amit tőlünk elvettek, nem hajlandók visszaadni. Mert állítólag szeparatizmust gerjesztene.

- *Mi a jelenlegi helyzet? Hogy alakulnak a kolozsvári lehetőségek, kapcsolatok Magyarországal, esetleg romániai tudós szervezetekkel, intézményekkel és az európaiakkal?*

- Abban a pillanatban, amikor 1989 decemberében szabadon, cenzúrától függetlenül meg lehetett nyilatkozni, a kolozsvári magyar értelmiségből néhányan összeültünk, és Hívó szó címmel nyilatkozatot tettünk közzé az akkor megjelent *Szabadság* című lapban. Ebben többek között az erdélyi magyarság művelődéspolitikai igényeit is bejelentettük. Két intézményt neveztünk meg: a Bolyai Tudománygyezetemet és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, melyeknek jogaiba való visszaállítása hitelesítheti az átalakulás minőségét. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület megszüntetésekor fungált vezetőségéből akkor még ketten éltek: Jakó Zsigmond és Nagy Jenő professzorok. Összegyűltünk az akkor nagybeteg Jakó Zsigmond ágya köré néhányan, és kimondtuk, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesületet újjászervezzük: A régi tagok mellett jó néhányan voltunk olyanok, akik mint egyetemi hallgatók ismerkedtünk meg az Egyesülettel és táraival, a filozófusok a könyvtárával, a történészek a levéltárával, a természetbúvárok az ásványi gyűjteményével vagy a növény-tárával. Láthatóan a most csöndesen hetvenedik évük felé ballagóknak is

volt személyes élményük az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kapcsolatban. Még ismerték azokat a nagy erdélyi személyiségeket, akik, hogy úgy mondjam, testamentárisan ránk hagyták, hogy ezt az intézményt nem szabad veszendőbe menni. Kettőt nevezek meg: Kelemen Lajost, a történészt és Szabó T. Attilát, a nyelvészt, akikhez tanítványi vagy atyai-baráti kapcsolatok fűzték valamennyiünket. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy most néhány nappal ezelőtt adtuk át Jakó Zsigmondnak a 80. születésnapjára készült *Emlékkönyv-et* és abban ezeket a dolgokat papírra vetettük.

Gróf Wass Ottilia

1990-ben Jakó Zsigmond, felépülve betegségéből, vállalta Egyesületünkben az elnöki tisztséget. Az első négyéves ciklust végigregnálta, és ez alatt újrászerveztük az Egyesületet. 1500 körüli a rendes tagok száma, több mint tízezer pártoló tagunk van. A tőlük befolyó tagsági díjak és az alapító tagok nagyobb befizetett összegei biztosítják anyagi hátterünket. Alapszabályunk szerint a világon bárhol élő ember pártoló tagja lehet az Egyesületünknek, és ők a maguk „szegény asszony két fillérjével” vagy ha van: három fillérrel járulnak hozzá a költségvetésünkhöz. Ezenkívül különböző támogatásokat kapunk alapítványoktól, külföldi barátainktól. Nagyon szeretjük, hogy ha olyan céltámogatást kapunk, amely például így hangzik: adok pénzt arra, hogy publikálják Gyulafehérvár város fejedelmkori jegyzőkönyveit. Mi meg hálánk jeléül

fölírjuk a címlap versójára, hogy kinek a támogatásával jelent meg a szóban forgó könyv. A tudományművelést igyekszünk úgy irányítani, hogy lehetőleg kiemeljük a magánszférából ezt a kérdést, intézményesítsük. Ma már a modern szellemi világban nem lehet elvárni, hogy valaki csupa lelkesedésből és önzetlenségből művelje a tudományt. Ma már csak teljes energiabedobással lehet tudományt művelni, és ehhez a minimum az, hogy a szerencsétlen tudományt művelő ember a maga biológiai állományát naponta újratermelje. Kell ennie, innia, öltözködnie, mert ugye, szörzetünk már nincsen, tehát valamilyen ruha csak kell, alváskor be kell takarózni és így tovább. Anyagi háttér nélkül nincs eredményes tudományművelés.

- *Sőt, infrastruktúra kell a működéshez...*

- Meg is indítottunk Egyesületünk keretében egy tudományos intézményt, szerényen nevezve egy kutatócsoport munkáját. Egyelőre a csoportnak három tagja van. Közbevetőleg mondom, hogy az erdélyi magyar tudományosság intézményi hálózatának kiépülésében óriási jelentősége van annak az 1940-es, Teleki Pál személyéhez kötődő kezdeményezésnek, melynek nyomán létrejött akkor az Erdélyi Tudományos Intézet. Itt elkészült az erdélyi tudományos tematikának a katasztere. Óriási lendületű munka vette kezdetét az erdélyi népnyelv-kutatásban, a helytörténetírásban, az erdélyi forráskiadásban, az orvostudományban. Olyan fontos munka jelent meg, mint Balogh Jolánnak az erdélyi reneszánszról írt monográfiája. Terv készült egy százkötetes könyvsorozat kiadására. Mert sok a kiadni való. Mellékesen jegyzem meg, nincs olyan erdélyi fejedelem, akinek ki lenne adva a teljes levelezése. A negyvenes évek végén félbeszakított munkát újra kell kezdeni, és ezt, rossz szóval, csak profi módon, intézményben, magunk által fizetett kutatókkal végezhetjük el. Néhány szóval meg kell emlékeznem arról is, hogy magánműhelyek csendjében a nehéz évek idején fontos munkák születtek. Ezek közül különös figyelmet érdemel Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár-a*. Az ő életében négy kötet jelent meg belőle. Folyta-

tása becsületbevigó feladata Egyesületünknek.

- *Kik a vezetői most?*

- Rosszul állunk, mert képzeld el, én vagyok az elnök, hát akkor most mit mondjak még egyebet? Amikor megválasztottak, és én olyan személyiségek örökébe léptem, mint Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, akiknek tudományos munkássága mellett az enyém igazán eltörpül, azt mondtam, hogy megpróbálom legalább a hűségükben követni őket. Mai magyar pénzben nyolcezer forintnak megfelelő összeg a nyugdíjam, én tudományos főmunkatársként mentem a román akadémia alkalmazottjaként nyugdíjba, ebből élek. És így tesznek többi nyugdíjas korú társaim is választmányunkban. Valamikor a reformkorban Vörösmarty és társai vitatkoztak jómódú, tudománnyal és irodalommal foglalkozó nemes urakkal, akiknek vagyonuk volt, és akik kötelességből, a jó értelemben vett művelődésből - mert kedvelték a műveket, és örömeiket lelték a művek létrehozásában - foglalkoztak betűvetéssel. Vörösmartyék joggal igényelték, hogy az értelmiségi alkotó munkából meg lehessen élni. Ebből számunkra, az idősebb erdélyi évfjárt számára az a tanulság, hogy magunkkal már nem szabad sokat törődnünk, de a fiatal nemzedékek számára anyagi életfeltételeket kell biztosítanunk. Az ugyanis nagy önfeláldozás, szellemiakkal foglalkozni. A kutatóintézetek dolgozója nem versenyezhet azoknak a javadalmával, akik, hogy úgy mondjam, piaciorientált foglalkozást választottak. Mifelénk a tudományos kutatás egyértelműen nem piaciorientált, viszont a tudománnyal foglalkozó embernek nálunk is a piacról kell megélnie, mert csak ott szerezheti be maga és családja számára a falat kenyeret és az egyéb szükségességeket.

- *Térjünk át a kapcsolatokra!*

- Amikor a Magyar Tudományos Akadémia megalakult, akkor, ha jól emlékszem, mindjárt az elején nyolc vagy tíz erdélyi tagja volt. Volt erdélyi tagja a Magyar Tudományos Akadémiának a két világháború között is, de aztán jött az ibseni drámákra jellemző „nagy vakáció” ebben a témakörben is. Most nem akarom elmondani, hogy milyen különböző hátsó

Jakó Zsigmond

bejáratokat kellett megtalálni ahhoz, hogy például a Kádár-korszakban vagy még jellemzőbben megnevezve: az Aczél-korszakban végül is a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti taggá válasszon olyan erdélyi tudóskat, mint Szabó T. Attila vagy Jakó Zsigmond. Viszont az 1990-es közgyűlés jó néhányunkat kitüntetett azaz, hogy külső taggá választott. Én akkor barátainak is, az erdélyi magyar közvéleménynek is azt mondtam - magamról beszéltem -, hogy nem az én teljesítményemnek, mint inkább magatartásomnak szólt a megtiszteltetés. Éveken keresztül csöndes vitában állok abban a tekintetben, hogy az Akadémiának és a határokon kívül élő tagjainak milyen kell hogy legyen a kapcsolata. Mik a kölcsönös igények és azok miképpen elégíthetők ki? El-

ismeréssel szólhatok arról, hogy Kosáry Domokos, Juhász Gyula, Köpeczi Béla részéről milyen sok megértéssel találkoztam. Elnökként Kosáry Domokos 1990 óta évenként öt-öt ösztöndíjat biztosított olyan általunk javasolt, egyetemet végzett, posztgraduális képzésre méltott fiatalnak, akiknek magyarországi továbbtanulásával igyekeztünk a tudósutánpótlás hátterét biztosítani. Fiataljaink egy évig a legjobb professzorok mellett, a legjobb intézetekben komolyan foglalkozhattak saját szakmájukkal, és a korábbi elzártságához mérten kitekintést nyerhettek arra, hogy a szakmájukban hol tart a nagyvilág.

Most azt is el kell mondanom, hogy viszonyaink elemzésekor milyen fogékonyságot tapasztaltam Glatz Ferencnél. Ő már jóval azelőtt, hogy az Akadémia elnöke lett volna, úgy is, mint a Történettudományi Intézet igazgatója és az Akadémia második osztályának az elnöke, megpróbálta

szervezett keretekbe illeszteni a külső tagok munkáját. Azzal, hogy akadémiai elnökként egyik első intézkedésével erre a feladatra az elnökség mellett működő bizottságot hozott létre, és a munkához megfelelő költségvetési háttérrel igyekszik biztosítani, említett korábbi vitáink - úgy látom - lezárultak. A magyar tudomány - az egész magyar tudomány - ápolásának a kérdéséről van szó. Ami azt jelenti, hogy a most életre hozott akadémiai bizottság be akarja vonni ebbe a hálózatba mindazokat, akik a magyar tudománnyal bárhol, a szomszédos országokban, de a távolabbi világ különböző pontjain munkálkodnak. Ezt egy akadémiai bizottság is csak átgondolt munkatervvel és megfelelő költségvetéssel teheti. Tehát arról van szó, hogy a magyar tudomány külföldi munkatársai számára biztosítani kell a kutatási feltételeket Magyarországon. De támogatni kell azt a kutató munkájukat is, amit odahaza végeznek. Ugyanakkor profitálni kell ebből, amit már eddig elértek. Nem mai fölismerése a magyar művelődéspolitikának, hogy nem államban, hanem nemzetben kell gondolkodni. Kutatni kell a teljes nemzeti örökséget és a múltbéli, fölhalmozott tapasztalatokat, és intellektuálisan fel kell készülni a XXI. századra. Az említett akadémiai bizottságnak tegnap volt az első értekezlete. Én ott arról beszéltem, hogy kölcsönös szükségleteknek a kielégítéséről van szó, hiszen mondjuk a magyar nyelvatlasz nem a mai Magyarország területére korlátozódó munka, hanem arra a területre, ahol a magyarság él. Tehát az Őrségtől Moldváig például, hogy kelet-nyugati dimenziót említsek. De az összmagyarságnak a tudományos érdeke az olyan történet-szociológiai kövületnek a tanulmányozása, mint amilyen a csángóság. A csángó kutatás nagyon szép eredményeket ért el, és ma is lelkes fiatalok csapata foglalkozik velük. Sok mindent tudnak róluk, no de ezeknek a lelkes ifjonti törekvéseknek tudományos háttérrel kell biztosítani, hogy a meglévő energiák maximális eredményhez vezessenek. Csak jól irányított, komoly kutatási tervhez kapcsolódó munkálkodás révén szólaltatható meg ez a történeti kövületanyag.

De ugyanilyen, az összmagyar tudományt, sőt az egyetemes tudományt is érdeklő feladat például az erdélyi gyümölcs tájfajtáknak a monografikus földolgozása, vagy az őshonos állatfajták számbavétele. Egy génbanknak háttéranyagául szolgálhatnak az ilyen irányú eddigi kutatások.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az erdélyi tudomány hármasságában él. Első és fő meghatározottsága az, hogy egyetemes emberi teljesítmény; erről lemondani soha egy pillanatra sem szabad, mert az igazság - ahogy Bolyai János mondta - Kamcsatában és Marosvásárhelyen ugyanaz. Az igazságnak a föltárása, fölmérése és a nemzedékünkkel való tudatosítása általános emberi feladat. Ugyanakkor létezik tudományos munkálkodásunknak magyar nemzeti meghatározottsága is, már pusztán annak következtében, hogy minden igazság egy kommunikációs rendszeren keresztül közvetítődik. És a közvetítő eszközök közül számunkra a legkézenfekvőbb és érzelmileg a legfontosabb, szívünkbe a legmélyebben beépült javunk az anyanyelvünk. Az anyanyelvnek az ismeretek egészére - a matematikától a moszatokig és az esztétikai értéket hordozó széptudományoktól el egészen az agrár gyakorlatiasságnak a terminológiájáig - ki kell terjednie. Nyelvi örökségünk ápolása és fejlesztése olyan feladatunk, amit rajtunk kívül az égvilágon senki nem végez el. És senkinek nem fontos! Az igazság ugyan mindenütt azonos, de minden igazságnak van egy érzelmi töltésű hullámhossza az emberi lélekben, hiszen az igazság az emberi bensőben él, és ez az emberi benső nyelviileg meghatározott. Éppen ezért nem mindegy, hogy milyen szintű nyelvezettel folytatjuk tudományos munkálkodásunkat. A harmadik meghatározó sajátossága tudományunknak abból következik, hogy az erdélyi magyarság benne él a romániai valóságban, ezzel számolnunk kell nagyon tudatosan, nagyon okosan, nagyon jóhiszeműen, hisz abban a gazdaságban és abban a jogrendszerben élünk, melyet az ország határai fognak körül. Itt kell lehetőleg konfliktust megelőző, konfliktust elhárító vagy konfliktust kiegyenlítő helyzetet teremtenie tudományunk is, az élet normális viszonyai érdeké-

ben. Tudományunk hármasság meghatározottsága intézményi konzekvenciákkal is jár. Csomó elintézendő dolog van, amelyeket rendezni kell. Van amit a magyarországi intézményekkel, van amit a romániaiakkal kell rendeznünk. Rendezés nélkül nincs bizalom. A bizalom megteremtése viszont nagyon hosszú feladatnak ígérkezik.

- A *Glatz Ferenc*cel folytatott megbeszélés alapján hogyan alakulhat az Akadémia és a Múzeum-Egyesület között az együttműködés?

- Utaltam már a Kosáryval kötött egyezségünkre, amikor ösztöndíjakat kaptunk, de a Magyar Tudományos Akadémia adott szakaszban támogatta az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* elkadt kötetének a kiadását is. A Nyelvtudományi Társaság támogatta az erdélyi magyar nyelvatlasz és csángó nyelvatlasz megjelenését. A magyar nyelvemlékek, a kódexek kiadása terén is vannak közös eredményeink. További közös kutatási programok körvonalazódnak. A génbankról beszélve bejelenthetem, hogy nekünk már kész monográfiánk is van ebből a témakörből. Tehát nem jövőben képzelgő utópiáról van szó, hanem munkában lévő folyamatokról, és főleg olyan elképzelésekről, amelyekbe bekapcsolódhatnak a most fölnövekvők. Tudniillik az erdélyi magyar tudományosságnak egy másik fájdalmas pontja az, hogy évtizedek úgy teltek el, hogy kiesett az utánpótlás. Vannak hetvenéveseink, és most a huszoneveseket kell valahogy fölkeszíteni arra, hogy itt stafétabot átvételéről van szó. Bennük is tudatosulnia kell annak, hogy az örökölt intézményrendszer mit ér. Meg kell azt őrizni, ami ebből korszerűsített formában kiállta már az idők próbáját és a továbbiakban is kecsegtet eredménnyel.

- *Mi tehát a Múzeum-Egyesület vezérelve?*

- Az erdélyi magyarságot csak az erkölcsi normákat tiszteletben tartó vagyonosodás tarthatja meg. Már Széchenyi is tudta, hogy ennek legfontosabb előfeltétele a kimivelt emberfők sokasága. Ehhez kell az anyanyelvi oktatás és az anyanyelvi tudományosság. A tudományok anyanyelvi tudományosság pedig - az alkotás és a befogadás szintjén egyaránt - ki kell hogy terjeszkedjék az emberi ismeretek egész mezejére. *Ez létfeltétel. Ez axióma.*

Módos Péter

Vajda Miklós

HATVANÉVES

A THE HUNGARIAN QUARTERLY

1936 őszén, éppen hatvan esztendeje, elegánsan konzervatív kiállítású, fekete-fehér reprodukciókkal és grafikákkal illusztrált, 204 oldalas angol nyelvű folyóirat hagyta el az egyik budapesti nyomdát. A példányokat Londonba és Washingtonba szállították. A belső címlapon a folyóirat így határozta meg magát:

„A Duna-völgyi és közép-európai térség dolgainak megismertetését, Magyarország és az angolszász világ politikai és kulturális kapcsolatainak előmozdítását szolgáló folyóirat. Kiadja a The Hungarian Quarterly Társaság: gróf Bethlen István elnök, herceg Festetics György és Kornis Gyula társelnökök, Eckhardt Tibor és Ottlik György alelnökök, Balogh József főtájtár.”

Az alapítás

A lap megjelenését két esztendei előkészítő munka előzte meg. Az ötlet maga valószínűleg Bethlentől származik, aki tízévi miniszterelnökség után, 1931-ben a kormányból kiválva a háttérből még jó ideig döntő mértékben befolyásolta az ország külpolitikáját. Egy magas színvonalú, a brit uralkodó körök igényeit, stílusát megcélzó folyóirat indítása Bethlen stratégiájának fontos eszköze volt. Mint a tekintélyes Magyar Szemle társaság elnökének, céljait szolgálta a *La Nouvelle Revue de Hongrie*, a társaság francia nyelvű folyóirata is, de fölismerte, hogy angol-amerikai közönségnek teljesen más lapot kell szerkeszteni, azaz szakmai balfogás két nagyon különböző kultúra közegébe ugyanazt küldeni. Stratégiájának legfőbb célja bevallottan a nagyhatalmak mérvadó köreinek meggyőzése volt a trianoni békeszerződés igazságtalan voltáról. Már 1933-ban angliai előadó körúton járt ezzel a céllal, és előadásait Londonban könyvben is kiadta. Nem sokkal ezután, 1934-ben jelent meg a nagy tekintélyű és hírhedten magyarellenes R. W. Seton-Watson történe-sznek, a londoni egyetem tanárának hatszáz oldalas monográfiája, *A románok története a római kortól az egységes Romániáig*, mely a dákóromán kontinuitás hipotézise alapján, a román követeléseket alátámasztva tárgyalta Erdélyt. Bethlen egyik válasz-

lépése a *Quarterly* volt. Példaképpül a *The Round Table* című brit és a *Foreign Affairs* című amerikai folyóirat, két magas színvonalú, világszerte ismert orgánus szolgált. Bethlen a politikai, gazdasági, kulturális és tudományos élet angol-amerikai kapcsolatokkal rendelkező, konzervatív tekintélyeit toborozta a folyóirat köré, a londoni és a washingtoni követ pedig az ottani elit rokonszenvező, hasonló szellemiségű tagjaiból tanácsadó testületet hozott létre. A Magyar-Angol Baráti Társaság, odakint pedig az Anglo-Hungarian Society is a lap mögé állt. A folyóirat Londonban és Washingtonban irodát is fönntartott. Az évi 42 ezer pengős költségvetés hatvan százalékát Bethlen szponzoroktól szerezte meg, a többit a Külügyminisztérium állta. Főszerkesztő eleinte kettő is volt: Ottlik György (Ottlik Géza nagybátyja), korábban a *Pester Lloyd*, majd a *Budapesti Hírlap*, utóbb a Népszövetség évkönyveinek egyik szerkesztője, később a *Pester Lloyd* főszerkesztője, s az öt nyelven beszélő Balogh József, aki nagy tudású klasszika-filológus, medievalidista, Szent Ágoston *Vallomásai*-nak magyar fordítója volt, s a *Nouvelle Revue*-nek is főszerkesztője. (Az adatokat Frank Tibor cikkéből merítettem, amiért ezúton mondok köszönetet.)

Balogh hamarosan maga vette át a lap irányítását. Ez a nem mindennapi képességekkel megáldott ember pályájában és sorsában a korszak emblematikus alakja lett. Zsidó származása, arrogáns modora, homoszexualitása kizárta, hogy tudományos teljesítményével arányos pozícióhoz jusson az egyetemen és a magasabb társaságban, de rendkívüli becsvágya, szervezőkészsége, óriási tudása és kiváló összeköttetései révén mégis elérte a kormányfőtanácsosi rangot, és nagy tekintélyt és befolyást szerzett. Kultúrdiplomataként, Bethlen közvetlen munkatársaként, a kormány nem hivatalos külpolitikai orgánusainak főszerkesztőjeként nélkülözhetetlenné tette magát. Kiválóan értett ahhoz, hogyan kell külföldi hírességeket megnyerni lapjának és a magyar ügynek, hogyan kell nemcsak jó lapot, hanem a brit izlésnek és stílusnak is megfele-

lő lapot szerkeszteni, hogyan kell a magyar társadalom krémjét a lap és annak céljai mögé állítani. Hármast célt szolgált: Bethlen revizionista koncepcióján túlmenően és azzal egybehangzóan az évtized közepén már egyre nyilvánvalóbb német nyomás valamelyes ellensúlyozására a kormányzat angolszász orientációs szándékait is jelezni a nyugati hatalmak irányában, ám az erre létrehozott orgánusot nemcsak a közeledés és a párbeszéd eszközévé tette, hanem a magyar kultúra megismertetésének és terjesztésének fontos fórumává is.

„Soha még a világ népei nem igyekeztek ennyire, hogy kedvező képet alakítsanak ki magukról más népek közvéleményében, mint manapság” - írta beköszöntő cikkében gróf Bethlen István. A kis népek megtapasztalhatták, hogy más népek közvéleménye befolyásolja sorsukat. A propaganda hamis célokat is szolgálhat, de egy más megismerése közelebb hozza egymáshoz a népeket, segít megszüntetni a félreértést, a gyűlölködést. A *Quarterly* nem kíván propagandát folytatni, hanem a szellemi érintkezést szolgálja.

„Propagandától mentes, megbízható információt akar nyújtani az angolul beszélő világnak a magyar nép törekvéseiről, gazdasági, politikai és szellemi téren.”

Balogh József gondoskodott róla, hogy a hármast célt végig kiváló szerzői gárda szolgálja. Az egyes szakterületek legjobbait foglalkoztatta, és minden számban neves angol és amerikai személyiségek cikkeit is közölte. Mindjárt a legelsőben Londonderry örgrófja írt beköszöntőt. Angol szerzők írtak az Európai Egyesült Államok koncepciójáról, a Népszövetségről, Apponyi Albertről, C. A. Macartney pedig *Hungaria Eterna* címmel Trianonról. A francia Gachot professzor illusztrált tanulmányban méltatta a magyar festészetet, egy lelkes amerikai műfordító a magyar nyelv és irodalom elszigeteltségéről értekezett. Ortutay Gyula tanulmányát a magyar népmeséről egy szépen fordított mese illusztrálta. Germanus Gyula mekkai élményeiről írt. Az élő irodalmat három Móricz-novella képviselte. Történe-

lem, gazdaság, zene. népi tánc. útleírás szerepelt még az első számban, s egy nemzetközi politikai eseményeket a magyar álláspont ismertetésével kísérő aktuális rovat (*Danubian Chronicle*). A főszerkesztő azt is pontosan tudta, hogy lapjának sikere nagy mértékben angolságától, stílusától, a befogadó közeg megszokott igényeinek teljesítésétől függ, és nem sajnált pénzt és fáradságot, hogy ennek eleget tegyen. Amennyire tudható, a lap hamarosan bizonyos tekintélyt és ismertséget szerzett magának, eljutott nemcsak hivatalos helyekre, hanem szerkesztőségekbe, könyvtárakba, egyetemekre, tehát a közvéleményt alakító olvasókhoz is, vagyis teljesítette feladatát. Aki tudta és akarta, vehette Bethlen többrétű üzenetét, és egyúttal híradást kaphatott egy szinte tökéletesen ismeretlen, ám emigráns képviselői okán bizonyos mértékig mégis emlegetett és tisztelt kultúráról is.

Öt évig, évente négy számával a *Quarterly* színvonalasan és leleményesen szolgálta céljait, de a katasztrófát nem háríthatta el. Az ország hadba lépett, s ezzel félhivatalos külpolitikai szócsöve is elveszítette minden hitelét. Az angolszász oldalon nagy fáradsággal megszerzett rokonszeny

egycsapásra elszállt, a rendszer kételkedése lelepleződött. 1941 végén a cenzúra betiltotta a *Quarterly*-t, amely most már amúgyis csupán a kultúra közvetítője lehetett volna, mert politikai küldetése kudarcot vallott. Balogh József is tudta ezt. Még összeállított egy vastag. 532 oldalas „kézikönyvet”, amely nem titkoltan a *Quarterly* 1942-es évfolyama volt. s 1943-ban ki is adta. A magyar történelmet és kultúrát mutatta föl benne áttekintő, összefoglaló tanulmányok sorában, külföldi használatra, kitűnően. A magyar irodalmat Szerb Antal tekintette át, a zenét Szabolcsi Bence, a nyelvet Bárczi Géza. és így tovább. Ezzel aztán a *Quarterly* elhallgatott. Főszerkesztőjének, akit sokan a háború utáni korszak külügyminiszterének szántak, a német megszállás után bujkálnia kellett. A szegedi jezsuiták fogadták be, de reverendát nem adtak neki. Így aztán éppen nyelvtudása bukatta le a tudós főszerkesztőt: egy kisfiút instruált latinból, az pedig lelkenedve mesélt a mindent tudó, különös emberről, aki naphosszat a könyvtárban ül, és sohasem lép ki az utcára. Baloghot elhurcolták, és Horthy hiába küldte utána szárnységédjét. Tost alezredes az egész Nyugat-Dunántúlt beszáguldtá,

A Magyar Szemle Társaság vacsorája 1932-ben. Az asztalnál a baloldalon alulról az ötödik Balogh József. A kép bal felső sarkában, balról a második gróf Bethlen István, jobbról, az ülők közül ötödik Hóman Bálint, nyolcadik Szekfű Gyula

A Boldizsár-szerkesztőség. Ülnek balról-jobbra: Széchy Ágnes, Zachár Zsófia, Hubay Miklósné, Kristály Bertalanné; állnak: Könczöl Gézané, Gáspár Sándorné. Liszka Ödönné, Boldizsár Iván, Rudolf Fischer, Halász Zoltán, Vajda Miklós

de mindig akkor érkezett a következő börtönhöz, illetve táborhoz, amikor Baloghot éppen továbbhurcolták onnan. Többé nem látta senki.

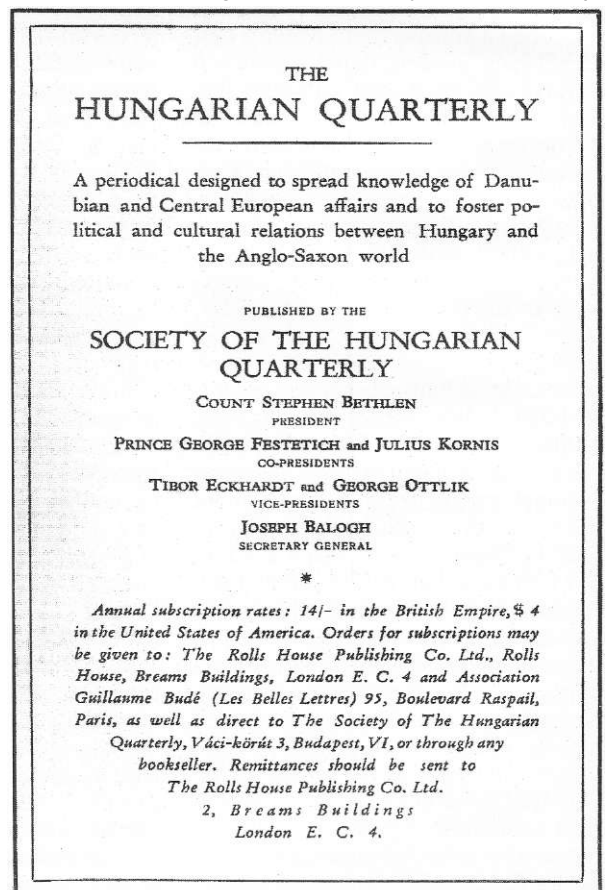
A második korszak

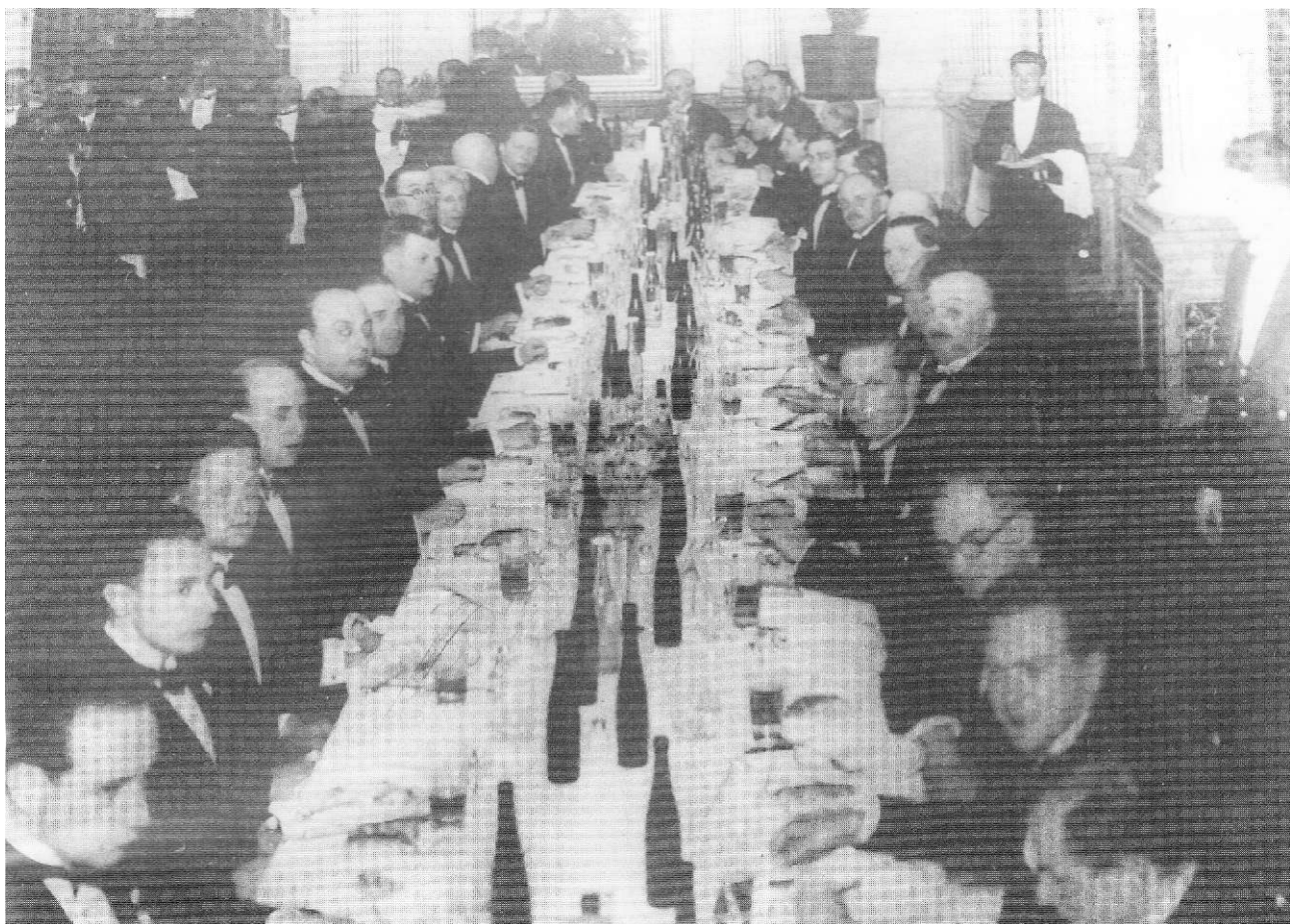
Csaknem húsz esztendei szünet után megint egy kedvezőbb nyugati megítélést kereső rendszer képviselője látta jónak angol nyelvű exportfo-

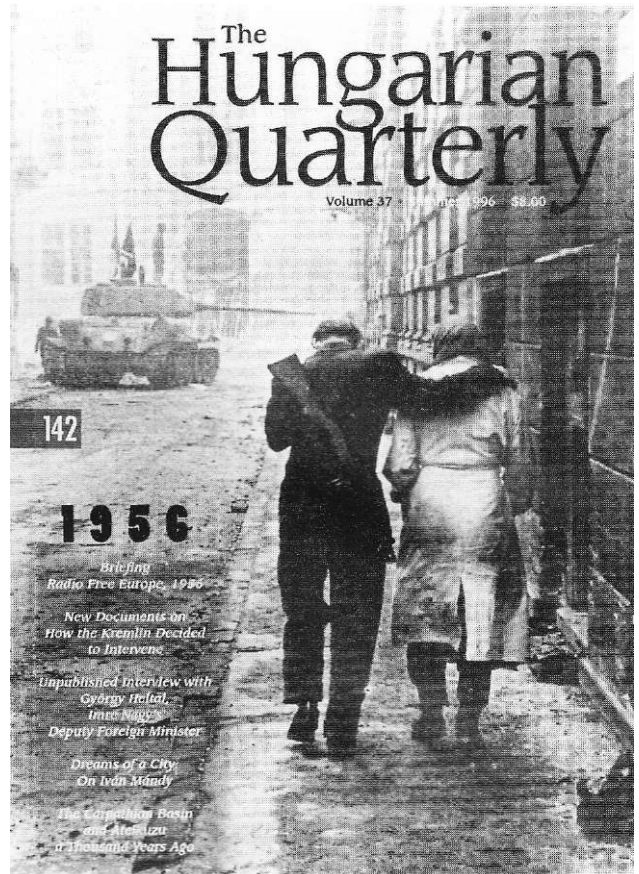
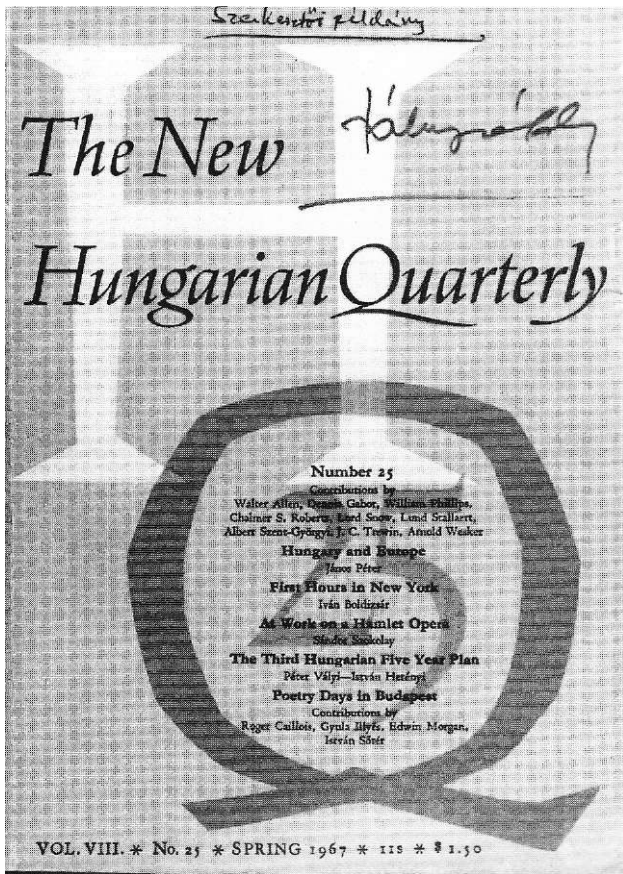
Bethlen István

The Hungarian Quarterly, belső címlap

Címlap a hatvanas évekből

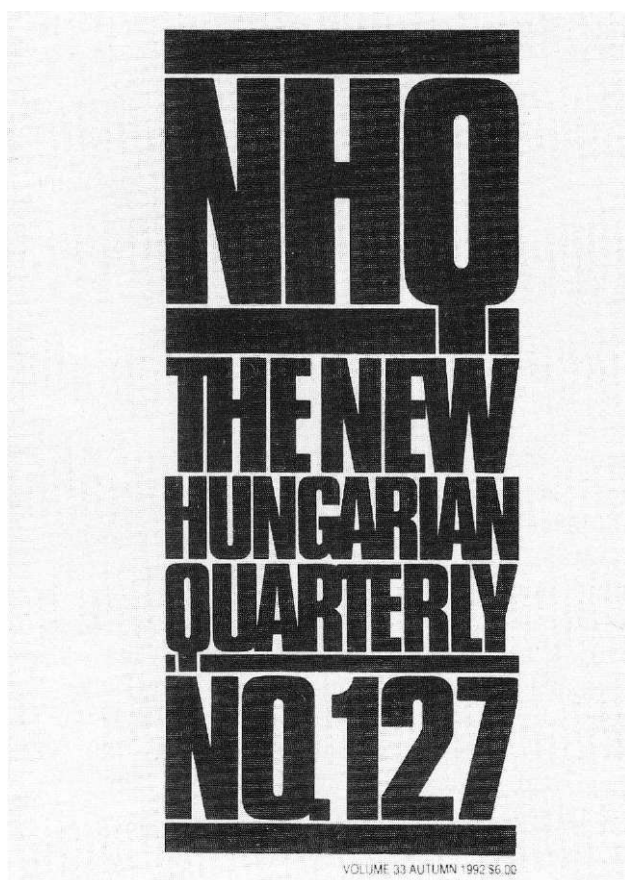
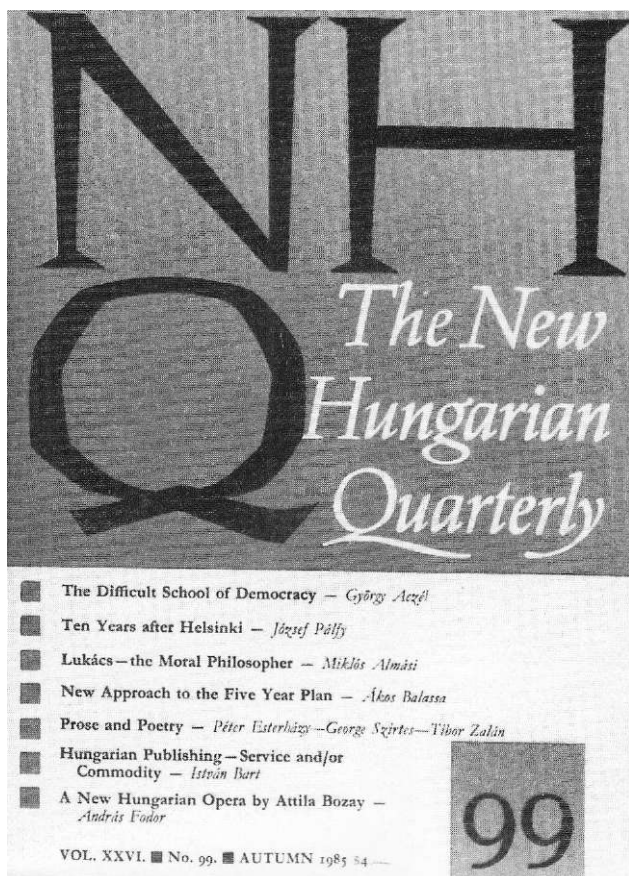
lyóirat létrehozását, amely segíthet kilábalni a forradalom eltiprását követő teljes nemzetközi elszigeteltségből. Boldizsár Iván főszerkesztő Kádár János bizalmát és teljes támogatását bírta, s mindent megkapott a tervhez. Még sokan börtönben ültek s kivégzések is történtek, amikor 1960-ban, a hidegháború derekán megindult a nevében is elődjére utaló s annak egykori presztízsére appelláló, külsőre is hasonló *The New Hungarian Quarterly*, hogy megkísérelje szalonképesebbé tenni a konszolidációra berendezkedő Kádár-rendszert. Ekkor derült ki, hogy Bethlen és Balogh tökéletes műfajteremtő munkát végzett, Boldizsárnak csak folytatnia kellett. A hármas célt: az országkép alakítását, a közlekedést szolgáló információközvetítést és a kultúra exportját egyetlen folyóirat borítója alatt nem is lehet másképpen csinálni, mint ahogyan ők tették. A nagy különbség az, hogy Bethlen politikai célja nem hazugság volt, hanem csak illúzió - igaz, roppant drága és végzetes illúzió. Kádáré ellenben hazugság volt. s ezt mindenki tudta, Kádártól kezdve Boldizsárig és tovább, tán csak naivabb angol és amerikai baloldali értelmiségiek hitték el egy

darabig. A folyóiratnak már kezdetben bizonyos sikere volt a brit sajtóban. Ennek oka a térség szocialista országainak propagandaorgánumaitól nem várt civilizált hangnem, az igényes külalak, a jó angolság, a láthatóan szakszerű szerkesztés lehetett, de elsősorban mégis a Balogh-féle lapmodell: a politikai anyagot ugyanis elsőrangú irodalmi és kulturális anyag követte, továbbá az élet csaknem minden területét felölelő, konkrét információval tömött tanulmányok, elemzések, felmérések, dokumentumok, szemlék, mégpedig gazdag illusztrációs anyag kíséretében. Az olvasó is tudomásul vette, hogy egy diktatúra sajátos cenzurális körülményei között készülő lapot olvas, és megtanulta, ahogyan egy egész ország megtanulta, hogy a diktatúra, ha elmondta a magáét, bizonyos feltételekkel szóhoz engedni jutni alattvalóit s ezzel a kultúrát is. Boldizsár, ez a nyughatatlan, minden rendszerben a hatalom közelébe férkőző, örökké kompromisszumokat és áthidaló megoldásokat kereső, cinikus, de talpig profi újságíró és nagyszerű szerkesztő gondoskodott róla, hogy a lap első felében szavajárása szerint „a hatalom birtokosai”, „a lap főrézvényesei”, leggyakrabban Aczél, különböző miniszterek és pártvezérek, néha maga Kádár elmondják a magukét, a továbbiakban pedig úgy-

Rendszerváltás után

szólván szabad kezet kapott. Boldizsár politikai zsonglörködése révén és a cél érdekében a lap hangnemében is némileg szabadabb lehetett a többinél, mellőzte az ideológiát, a Marx-idézeteket és a pártzsargont, sohasem használta az „ellenforradalom” szót, rendszeresen megszólaltatta a reformközgazdászokat, közölte a túrtudósokat, művészeket és írókat, aminek következtében a Brezsnjev-korszak derekán kitiltották a Szovjetunióból.

1964-ben kerültem a laphoz irodalmi- és olvasószervezőnek. Boldizsár - aki jellemző módon szíve mélyén lenézte az újságírást, ami a vérében volt, és írónak hitte magát, holott nem volt az, de ezt, megintcsak jellemző módon, közéleti súlyára tekintettel senkisémondta meg neki - szívesen vette, hogy alaposan megnőveltem a kulturális, különösen az irodalmi rovatot. Vérbeli szerkesztőként tudta, hogy a politikusi szövegekkel megterhelt lapnak a minél színesebb és gazdagabb kulturális anyag adja meg a hitelét. A magyar film és zene nyugati sikerei nyomán az irodalom iránt is támadt érdeklődés. Hozzá lehetett látni a példátlanul gazdag magyar költészet angolra fordíttatásához is, mégpedig

Címlap a nyolcvanas évekből

most először úgy, ahogyan kell, ahogyan egyedül szabad: angol és amerikai költők közreműködésével. Az évtizedek során s a diktatúra puhulásával minden jelentős élő magyar író és költő megjelent a lapban, a nagyok sokszor és rendszeresen. Böven szerepeltek az exportálható klasszikusok is, Janus Pannoniustól Mikes Kelemenen át József Attiláig. És persze nemcsak a szövegek jelentek meg, hanem tanulmányok, elemzések, ismertetések is, s az új szépprózáról is, az új verseskötetéről is külön rendszeres rovat. Sikerült szívós munkával egész csapat jelentős angol és amerikai költőt rávenni nyersfordítás alapján a formahű és tartalmilag szigorúan ellenőrzött műfordítás számukra szokatlan feladatára, s ma már odakint kiadott kötetek, antológiák s meghívások sora kapcsolja be a magyar költőket a nemzetközi kulturális vérkeringésbe. Megrendelés nélkül is több kitűnő költői fordítás készül már manapság, mint ahányat közölni tudunk. Vége a kornak, amikor a magyar költészet nyugaton honvágtyól szenvedő magyar dilettánsok vadászterülete volt. Verset fordítani a befogadás reményé-

vel ugyanis csak költőnek és csak az anyanyelvére lehet és szabad.

„A kontinens legnívósabb angol nyelvű folyóirata”

Ezt egy író napilap írta rólunk néhány éve - én enyhe túlzásnak tartom. Tény azonban, hogy mióta a *Quarterly* is, akár az ország, megszabadult politikai igájából, sokkal jobb lapot szerkesztünk, ami nem csoda. Az összeomló szocialista rendszer kis híján a *Quarterly*-t is maga alá temette; egy elszánt önátmentési akció keretében majdnem német nyelvű gasztronómiai magazint csináltak belőle. Németh Miklós miniszterelnök és az MTI sietett segítségére, az utolsó pillanatban. A Boldizsár-korszak több száz négyzetméteres, ötszobás szerkesztősége helyett ma az MTI-székház két parányi szobájában, harminc négyzetméteren, a valahai tizenkettő helyett ötven készítjük a lapot: ketten szerkesztjük az egykori zenei szerkesztő Zachár Zsófiával, két angol nyelvi lektor gondolja a szövegek fordítását, s a titkárnő végzi nemcsak az adminisztrációt, hanem a számítógépre írást is. Lapgazdánk már nem a Külügy-, hanem a Művelődési Miniszté-

A *Quarterly* ma

rium, onnan kapjuk a pénzt, ami, kell-e mondani, nagyon nehezen fedezi az egyre növekvő költségeket. A lap soványabb lett, reprodukciós műmelléklete megszűnt, példányszáma csökkent, de küllemében, úgy hiszem, elegánsabb, vonzóbb, korszerűbb lett. Más a betűje, más a tipográfia, más a címlapja, még a címe is más: ismét a régi, az eredeti Bethlen-Balogh-féle, tehát nem „new”. Legfőképpen azonban szelleme más. Nincs többé kódolt politikai üzenete, nem kénytelen politikusok szövegeinek közlésével szervilis gesztusokat tenni, hogy azok árán váltsa meg mondjuk egy kényes témájú novella közlésének lehetőségét. Politikailag pártsemleges, és függetlenségét eddig mindkét kormány tiszteletben tartotta. Idei őszi, 1960 óta 143. számától kezdve megváltik kiadójától, az MTI-től is, és egyesületi formában, saját kiadásában működik majd tovább. Célja nem több, nem kevesebb, mint hatvan esztendeje: propagandától mentes, megbízható információt kíván nyújtani az angolul beszélő világnak a magyar nép törekvéseiről gazdasági, politikai és szellemi téren. ■

A két jubiláns, az angolul olvasók tájékoztatására a harmincas évektől Budapesten kiadott *The Hungarian Quarterly* és a kolozsvári, baloldali hetvenéves *Korunk* szolgáltatta az ötletet - nézzük és mutassuk meg azt a gazdagságot, amelyet a mai magyar folyóiratok kultúra jelent. Sorozatot kezdünk, további számainkban folytatjuk a seregszemlét. Egy fiatal irodalomtörténész és maguk a lapszerkesztők rajzolják a képet. Azt kértük, mondják, mondassák el magukról azt, amit fontosnak vélnék. Így kilencen (és majd még többen) együtt - talán többet mutatnak meg a mai gazdag szellemi életből, a társ- és hagyománykeresésből. És abból, hogy a mai magyar kultúra - mint korábban is - milyen természetesen lépi át a határokat.

FOLYÓIRAT, TERELŐKORLÁT NÉLKÜL

A *Holmi* sikerrel zárult novella- és kritikapályázata után nemrég ért véget versfordítás-pályázatunk értékelése - számol be a szerkesztőség legújabb feladatáról Réz Pál, a lap főszerkesztője, aki úgy véli, kiváló munkákat kaptak, olyan versfordításokat, amelyek bebizonyítják azt a *Holmi* szerkesztői számára magától értetődő tételt, hogy az irodalom művelése mesterség is, méghozzá bonyolult, megfelelő jártasságot kívánó mesterség.

- 1988-ban, amikor szabadabb szelek kezdtek fújdogni, felkeresett Kenedi János, s arra biztatott, hogy vegyek részt egy folyóirat megalapításában, sőt legyek a főszerkesztője. Azzal érvelt, hogy szerkesztői gyakorlatom és ismeretségi köröm miatt szükség lenne a közreműködésemre. Rövid vonakodás után ráálltam - mondja Réz Pál. - Akkor még a Szépirodalmi Kiadó lektora voltam, izgattott a lehetőség, hogy kipróbáljam magam egy új vállalkozásban, hosszú évek terelőkorlátai közül szabadulva. Összeírtuk azoknak a nevét, akiket a lap szerkesztői közt és a szerkesztőbizottságban szeretünk volna látni. Néhány név, emlékezetből: Petri György, Mándy Iván, Göncz Árpád (akkor még nem volt államelnök, persze), Domokos Mátyás, Tar Sándor, Várady Szabolcs, Kocsis Zoltán, Radnóti Sándor, Fodor Géza, Ludassy Mária - és Vági Gábor, akinek a nevét, éppen a legfiatalabbt, hamarosan gyászkeretben kellett hoznunk. Az első szám 1989 októberében jelent meg. Próbáltam programcikket írni az élére, több változatot is fogalmaztam, de egyikkel sem voltam megelégedve, végül egy nagyon aktuális Vörösmarty-verssel és egy ugyancsak nagyon aktuális Nagy Lajos-szöveggel nyitottuk meg a lapot.

- *Mit szeretett volna megírni az el nem készült programcikkben?*

Főként negatívumokat, ez volt a baja. Hogy ez a lap *nem* lesz egy nemzedék vagy egy irodalmi irányzat lapja, *nem* kapcsolódik semmilyen világnézethez, politikai áramlathoz még kevésbé, csak a tehetséget nézi. Az efféle nyilatkozatok esetében szokásos lázadó hangot sem akartam megütni: mi *nem* akartunk lázadni az öregek ellen. Miért is lázadtunk volna Ottlik Géza, Vas István, Mándy, Nemes Nagy Ágnes ellen? (No meg én is majdnem hatvanéves voltam már... Egyébként azt gondolom, hogy ideális helyzetben jóval fiatalabbnak kell lennie egy szerkesztőnek, főként egy induló folyóirat szerkesztőjének). Írni akartam arról is, hogy utolérhetetlen példaképünk a *Nyugat*, nekem személy szerint Osvát Ernő. Akiről is azt mondták, ironikusán, hogy ritkán, szinte soha nem ír a lapjába - és túlbecsüli a fiatal költőnőket. Ezt a kettőt - legalább ezt - rólam is el lehet mondani most, hét évvel a *Holmi* indulása után.

- *Sikerült-e megnyerniük a legjobb magyar írókat, humán tudósokat, kritikusokat?*

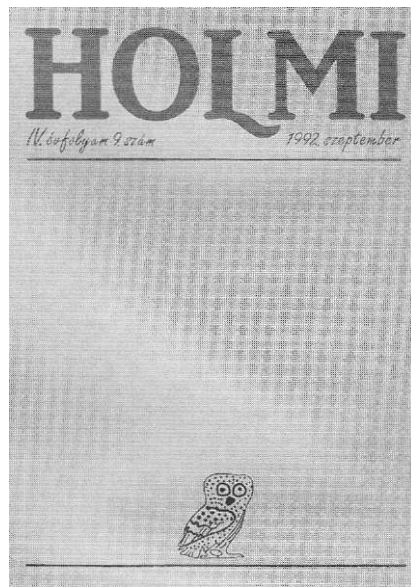
- Majdnem mindenkit, akit akartunk - Vas Istvántól Rakovszky Zsuzsáig és Kovács András Ferencig, Mándy Ivántól Bodor Ádámgig és Parti Nagy Lajosig, Marosi Ernőtől Dávidházi Péterig, Bán Zoltán Andrásig. Azzal kecsegtetem magam, hogy ha egyszer elkészítik majd a lap repertóriumát - mert ebben is bízom! - csak három jelentős mai magyar író fog hiányozni a névsorból.

- *Kik azok?*

- Nem mondom meg.

- *És a fiatalok?*

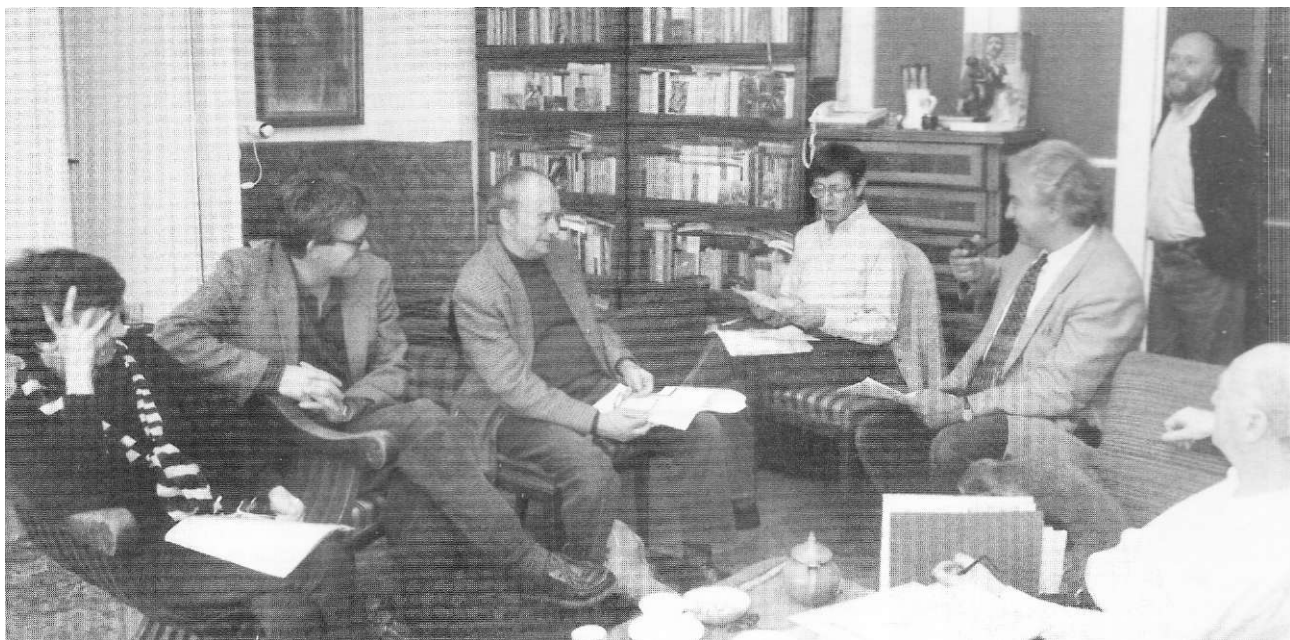
- Tudom, azt mondják, hogy öregesek vagyunk, hogy túl magasra tesszük a mércét, kivált, ha fiatal író jelentkezik nálunk. Lehet, hogy van ebben némi igazság, de csak *némi*. Nemrég megnéztem a JAK névsorát: mintegy százhusz tagjából mintegy

negyven fiatalból közöltünk írást. Némelyikük nálunk jelent meg először, s van, aki gyakran ad kéziratot a *Holmi*-nak. Már mint közölhető kéziratot. (Is). A minőséget nézzük, nem a személyi igazolvány vagy a keresztlevél adatait. Persze biztosan tévedünk néha, s az sem lehetetlen, hogy kicsit ómódiak vagyunk. De - hál' Istennek - rengeteg irodalmi lap van, ezek korrigálhatják a tévedéseinket, no és tévedhetnek bátran maguk is.

- *A műfajok megoszlása egyenletes-e a Holmi-ban?*

- Sajnos nem annyira, mint szeretnénk. A prózával van a legtöbb gondunk. A századfordulón, de később is, remek nagy és kis novellistáink voltak, a novellát szinte a magyar irodalom vezető műfajának mondhatjuk - különös, hogy ez a műfaj ma sorvadóban van. Például Bodor Ádámtól, Tar Sándortól, Kertész Imrétől, Kornis Mihálytól, Gion Nándortól, Lázár Ervintől, Spiró Györgytől rég kaptunk novellát. (Mert nem is igen írtak újabban). Aki pedig a legjobb novelláinkat írta, Mándy Iván, sajnos nem él már.

Balról jobbra: Szalai Júlia, Závada Pál, Domokos Mátyás, Várady Szabolcs, Radnóti Sándor, Fodor Géza és „Réz Rudolf”, az eb, Réz Pál (Réz Mihály felvétele)

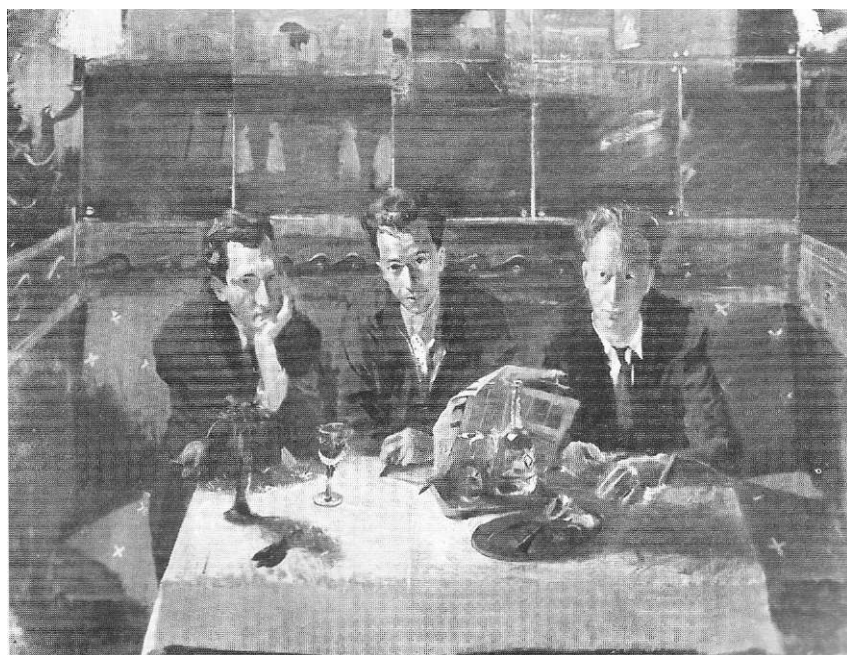
Már csak ezért is közlünk olykor külföldi prózát - főként amerikai, orosz, lengyel. Meg sok irodalomtörténeti dokumentumot, kiadatlan szövegeket, leveleket - ezek, gondalom, izgalmas olvasmányok. Így aztán Kosztolányi, Németh László, Illyés, Weöres, Bibó, Szabó Lőrinc, Vas István, Pilinszky, Szerb Antal, Szentkuthy Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Déry Tibor, Ottlik Géza is a szerzőnk - posztumuszán vagy posztumuszán is. A versrovatunk, azt gondolom, nem egyenletes ugyan, de rendkívül gazdag. Talán nem dicsekvés, ha azt mondom - azt feltételezem hogy sok olyan verset közöltünk, amelynek helye lesz - lehet - egy majdani *Hét évszázad*-ban. Amikor összeállítottuk antológiánkat, nehezen tudtunk lemondani - a terje-

delmi kötöttség kényszerére - egy-egy versről, költőről.

- *És az esszé, tanulmány, kritika? Milyen írások keltik fel leginkább az olvasók (és az írók) érdeklődését?*

- Vélhetően a versek és a novellák, de a legnagyobb viharokat a bírálatok, tanulmányok váltották, sőt robbantották ki. A szerkesztőség tagjainak véleménye gyakran eltér egymástól, sőt ellentétes - a kritika tehát nálunk nem a *kollektív bölcsesség* tükre, hanem egy-egy kritikus véleménye -, amelyet a rovat szerkesztője, Radnóti Sándor meg én akkor is elfogadunk, ha történetesen másképp ítéljük meg a

bírált művet. Kétségtelenül sok az éles hangú, néha túlon túl is nyers hangú kritika a lapban. Ez, sajnos, többnyire nem vitára ingerli a többi pályatársat - pedig annak örülnénk -, hanem sértettséget indukál az íróban, sőt barátaiban is. Sokan vélekednek úgy manapság - vagy mindig is így volt - hogy édes dolog a szabadság, de csak akkor, ha kizárólag rájuk vonatkozik. Persze csak akkor fogadjuk el a bírálatot, ha a szöveg tárgyilagosságra törekszik, van belső logikája, ha érvelését nem zavarják elfogultságok, rossz indulatok. És gazdag az esszé-, tanulmányrovatunk is. Azt hiszem, a ma-

Csernus Tibor nagy vihart kiváltó festményén Vajda Miklós, Domokos Mátyás és Réz Pál, a „három lektor”, akik a szerkesztőségekről szóló összeállításunkban szerepelnek

EGY SZIGET KÖZELÉBEN ÚSZKÁLVA

Úszkálva bizony, meg nagyokat nyelve a habokból meg egyebekből, ami kizúdul a csatornából. Szabadúszóként, ebben már bajnok vagyok, ami abból is látszik, hogy nem fulladtam meg. A sziget: a Holmi, amire néha kímáztam levegőt venni, száritkozni. (Napozni azért nem lehetett, de hát egy költő ne sütkérezzen, és legyen áttetsző! Ebből legalább az egyik bejött.) Ez jó volt akkor is, és jó most is leírni. Túléltem, mint már annyi mindent, ezt-azt írva, de mindig munkában; vagyis igyekeztem a szakmában megmaradni, tudtam, hogy e szűkös határok meg is védenek. Megvédenek az elhülyüléstől, a delíriumos önkifordulástól, a kancsal prófétaságtól s egyéb panoptikumai nyalánkságoctól, amelyekkel újabb és újabb vitrinek telnek meg. Pedig még a régiek is itt állnak, tele író-hadügymiszterrel, író-képviselőkkel, író-elnöki tanácsdagokkal, író-miniszterekkel, a magyar irodalom nagyobb dicsőségére. S még röhögni se tudunk rajta igazán, mivel homályosan érezzük, hogy e vitrinek egymást nemzik, porozzák, termékenyítik és szaporítják, mint valami giccses filmálomban, amelyből jó lenne már felébredni. Egy-két költő ödöng még sápadtan e panoptikumban, iszonyodva nézik a vitrineket, a régieket és újakat, s a szabad ég alá vágyanak.

Én sem így képzeltem el, mikor tizenhét évesen nekivágtam Pestnek és az irodalomnak Békés-Tarhosról, Bartók s Kodály muzsikájával a fülemben, s más útravalókkal a szívemben, ez volt az utolsó népi kollégium, amely ilyesmikkel eresztett szélnek bennünket. Istenem, még Kodály nyomott barackot a fejünkre; száz, kétszáz forintokat osztogatott zsebből a népdalverseny győzteseinek. Hódítani jöttem én is, tollal és szívvel és tehetséggel. Mint minden igazi fiatal költő! Sok naivsággal, gyanútlanul, de hasonlóan a rügyekhez, amelyekből virág lesz, ha süt a nap. Hogy a hasonlatnál maradjak: mikor nem sütött a nap, akkor se bújtam be az állami keltetőgépekbe. Meg is fizettem érte keményen, de az az én dolgom, s most is büszke vagyok arra a fiatalemberre, aki voltam. Nagy komolyan abban hittem, hogy a költészet nem pártfeladat, semmilyen párté, s nem is annak a kuruckodó kontrája, hogy a világ legalább annyira az enyém, mint egy elnöki tanácsdagé, hogy a költő nem a tisztántúliaknak, nem a dunántúliaknak, nem az egyháznak s nem az ateistának ír, hanem mindenkinek! Hogyha bár-

miben is meginganék: Kosztolányi képe néz rám szobám faláról, e nehéz időkből rám hunyorít - nem a pártirodában dől el az élet! Vagy valami ilyesmit súg, mintha az apám lenne, igazságtalan.

Ehhez nem kellett sok ész, egy kis tisztesség kellett, meg egy kis egészség. A tisztességet azért volt kitől tanulnom; nem volt mindenki hülye akkor sem ebben az országban, az egészség meg Isten adománya. Vagyis nincs ebben semmi érdem, egyszerű, mint a pofon.

Viszont sok öngerjesztés kellett hozzá, ez tény, mikor az ifjú lendület lankadni kezdett, önmagát kellett biztatnia az embernek, hogy no még ezt a verset, hogy no még ezt a napot. Normális világban ezt a biztatást a költő kívülről kapja: a lapoktól, a kiadótól, a közönségtől. Hogy ez milyen életbe vágóan fontos, minden költő tudja. S nem a hiúság miatt! A hiúság csak munkahipotézis, hogy érdemes csinálni, hogy szükség van rá, hogy tetszik. Egy irodalmi folyóiratnak legalább kettős feladata van, ezt is tudja minden szerkesztő: biztatni és közölni. Akár erőszakkal kicsiholni a verset a lusta, kedvetlen, gátlásos költőtől. Bizony: gátlásos, ezt a paradoxont is tudja a jó szerkesztő, hiszen nincs szerencsétlenebb egy versen kótló költőnél, csupa bizonytalanság, kishitűség, magában motyogó falubolondja. Egy igazán jó szerkesztő meg is védi a költőket, ha kell, a sandán néző hatalomtól, ha kell, az éretlen közönségtől, s ha kell, önmagától. Világos, hogy jó folyóirat nélkül nincs élő irodalom, viszont csodát is tud tenni sivár időkben: menti-élteti a tehetséget. Messzire vezetne ugyan kifejtteni, de ide kell szúrni, hogy a közönséget is!

Számomra világos, hogy ilyen folyóirat a Holmi. Verset, amióta a lap megvan, úgy írok, hogy a Holminak. Ők betervezik egy-egy számba, én pedig megírom, mert még mindig jobban, mint az iszonyú lekiismeret-furdalás, hogy eltékozlom a talentumot, amit én is úgy kaptam, s nincs kifogás, hogy nem kérte senki!

Számomra még az is világos, hogy ilyen szerkesztő Réz Pál, akivel negyvenéves barátság alatt egy rossz szó nem esett közöttünk, biztató annál több, de ez már inkább ajándék a sorstól. S az ember egy-két baráttal már végig tud evickélni az életben.

Csukás István

gyar szellemi élet ma ebben a műfajban a legeredményesebb: sok kitűnő tudós és tudósjelölt tűnt fel az utolsó két évtizedben, irodalomtörténészek, filozófusok, művelődéstörténészek.

- A Holmi-nak nincs oka panaszkodni arra, hogy ne lenne elég szerzője. Köztudomású, hogy szinte áradnak postaládájába a kéziratok. Miért kellett hát meghirdetniük pályázataikat?

- Hogy minél nagyobb anyagból válogathassunk. Novellapályázatunknak volt a legnagyobb sikere: csaknem ezer pályamű érkezett (persze sok dilettáns írás is). Az első díjat Bodor Ádám nyerte. Kritika-pályázatunk néhány kitűnő fiatal bírálóra, esztétára hívta fel a figyelmet. Legutóbb versfordítás-pályázatot hirdettünk, ugyancsak sikerrel: kiváló munkákat kaptunk. Mallarmé *Ablakok* című

versét például négyen is jól fordították, következő számunkban együtt közöljük őket, Lator László elemző tanulmánya kíséretében. Lehet, hogy vannak, akik az ilyesmit szellemi arisztokratizmusnak tartják, mi azt gondoljuk, hogy az irodalom mesteriség is, ez az eljárás tehát nem a lélek, a szellem balga fényűzése - talán.

- Hallottam már olyan észrevételt, hogy a Holmi egyfelől túl arisztokratikus, másfelől nehézkes.

- Ebben alighanem van igazság. Talán túl sok hosszú szaktanulmányt közlünk. Bár Lator Mallarmé-tanulmánya mindössze hat gépelt oldal... Mi tagadás vannak szerzőink, akiknek nem kenyerre, nem erényre a tömör érzékletes, elegáns fogalmazás - igaz, mi sem fordítunk elég gondot a tanulmányok, kritikák rövidítésére, tömörítésére, stilizálására.

- Mennyire lehet kézben tartani a Holmi-t ebből a Jászai Mari téri lakásból?

- Egyelőre még semmi baj sem származott abból, hogy a szerkesztőség egy magánlakásban kapott helyet, az én lakásomon - egyszerűen azért, mert nem volt és ma sincs pénzünk szerkesztőségi helyiségeket bérelni. Az írók, úgy tapasztalom, szívesen jönnek fel hozzánk egy kávéra, beszélgetésre. Hónapról hónapra 324 oldalnyi kéziratot, tehát egy kisebb könyvnyi szöveget küldünk innen a nyomdába, illetve Zsarnay Erzsébet és Környei Anikó kollegáinkhoz, akik a szöveget gondozzák, tipografizálják. Kitűnően. Sajtóhiba alig van a lapban, ez pedig igencsak ritka manapság.

Toóth H. Zsolt

A SZÉTSZÓRTSÁGBAN IS AZ ÖSSZETARTOZÁST ERŐSÍTIK

A *Hitel*ben kezdetben együtt publikáltak a hetvenes-nyolcvanas évek különböző ellenzéki csoportjainak egyéniségei - hangsúlyozza Görömbei András, a lap főszerkesztő-helyettese, aki - mint mondta - ma sem adta fel azt a reményét, hogy a rendszerváltás idején kialakult pártküzdelmeket feledve a magyar szellemi életben ismét megerősödhet az összetartozás tudata és újjáéledhet az a napi politikai kérdéseken felülemelkedő, nagyobbra néző szándék, amelyhez a *Hitel* szerkesztői mindmáig híven ragaszkodnak.

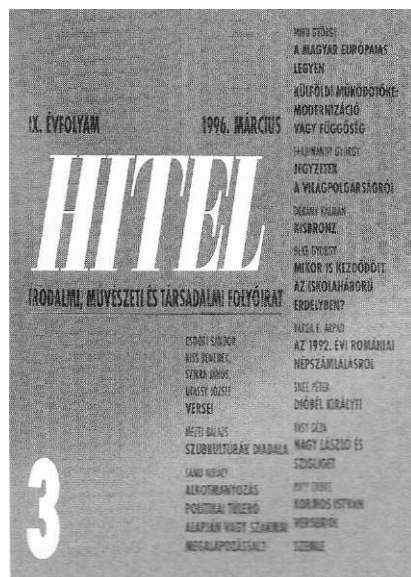
- A *Hitel* - évtizedes próbálkozás eredményeként - 1988. november 2-án, Illyés Gyula születésnapján indult kéthetenként megjelenő lapként. Elsősorban Csoóri Sándor és néhány társa, az úgynevezett népi-nemzeti radikalizmus képviselői hozták létre a rendszerváltás elkerülhetetlenségének a hitével és felismerésével - számol be Görömbei András a *Hitel*-t életre hívó szándékról. - A lap Széchenyitől vett neve, „a reformkor elindító kulcsszava” megegyezett az erdélyi fiatalok 1935-ben indított folyóiratának a címével is. Hogy mit jelent számunkra a *Hitel* cím? Idézem Csoóri Sándor beköszöntőjét: „nekünk az élet hitelét, a szavak hitelét, a szétszórtságban is összetartozó nép hitelét, a lángok, a romok, a vér mocskaik közé került ember hitelét is vissza kell szerezniünk”. Legközvetlenebb elődünknek az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillag*-ot és a két *Válasz*-t tekintjük, ezek a folyói-

ratok - a mostanihoz hasonlóképpen nehéz és bonyolult történelmi időszakban - mutattak példát a nemzeti értékek életakarató és távlatos összefogására. A *Hitel* - szerveződésének első pillanatától kezdve - a sokféle szétszört magyarság szellemi-lelki összetartozás-tudatának erősítését is fontos feladatának tekinti.

- Milyen korszakok különíthetők el a *Hitel* eddigi történetében?

- Három korszakot különböztetek meg. Az első a - már említett - évtizedes küzdelem a lapalapítási engedélyért. A hitegetések, megkeseredések és a fel nem adott remény időszak. A második korszak már a valóságos életé: az első független lapként megjelenő *Hitel* hőskora. A szerkesztőbizottság elnöke ekkor Csoóri Sándor, a főszerkesztő pedig Bíró Zoltán volt. A nagy alakú, kéthetenkénti lap 1988 novemberétől 1992 júniusáig jelent meg. A szabadság közeledte, majd a rendszerváltás eufóriája hatalmas életakaratot, munkakedvet, sors-

Csoóri Sándor
Görömbei András
Kázar Ervin
Nagy György
Németh László
Rékasi László

formáló szándékot szabadított fel az egyetemes magyar érdekek szolgálatában. Előbb a mámoros indulásnak, az addig elzárt igazságok kimondásának, majd a szövényesebb kérdésekkel való őszinte szembenézésnek az ideje volt ez.

A *Hitel* a *Magyar Csillag* eszményét követve törekedett a legkülönfélébb ízlésirányú szellemi erők összefogására és hasznosítására egy reformkorszak megteremtésének álmával. Kezdetben együtt szerepeltek a *Hitel*-ben a hetvenes-nyolcvanas évek különféle ellenzéki csoportjainak egyéniségei. Később, amikor a rendszerváltás egyetemes igénye a pártküzdelmek, nyers hatalmi törekvések

HITEL NINCS? VAN?

Ez most a sors fintora. Ez a feladat, hogy írjak valamit munkahelyemről, a *Hitel* szerkesztőségéről. Nem is tudom mit csináljak? Hallgassak szemérmesen a lényegről, mintha mi sem történt volna, és beszéljek magabiztosan, nyilván még anekdotázhatnék is a kedves olvasónak. De ehhez jókedv szükségeltetik, nekem pedig rossz a kedvem. Éppen a lap miatt. Mert megint elfogyott a pénz, nő az adósság, a jövő havi számnak rég nyomdában kéne lennie, de nem merjük leadni, mert fogalmunk sincs, miből fizetünk. Ez a szikár helyzet. A *Hitel*-é is meg egy kicsit a magyar kultúráé is. Nincs rá pénz - mondják.

Mostanában azzal vannak tele a lapok, hogy mekkora honoráriumot kapott egy ügyvédnél az államtól. Azaz most már nem honoráriumnak, hanem sikerdíjnak hívják. Nem tudhatni pontosan, mekkora ez a *sikerdíj*, de ha a legkisebb szóban forgó összeg az igaz, abból a *Hitel* húsz évig tudna gondtalanul megjelenni; ha a legnagyobb, abból nem kevesebb, mint kétszáz évig. Ekkora támogatásra, ekkora *kudarcdíjra* persze nem tartunk igényt, mert tudjuk, nem felelünk meg a miniszter úr kritériumainak, mint az ügyvédnél, aki megérdemli ezt a magas összeget is, mert ekkora hasznot hajtott az országnak. Vagy az államnak? Nem emlékszem pontosan, csak azt gondolom, állam és ország nagyon nem ugyanaz. És hasznot aztán nem hajtunk. Azt bizony nem. Igaz is, vajon mekkora hasznot hajthatott az országnak az *Óda*, vagy *A vén cigány*? Azt ki tudja-e számítani valamelyik miniszter úr?

Egyébként, ha jó kedvem volna, arról szólna ez a cikk, hogy életem során kilenc szerkesztőségben dolgoztam, de sehol ilyen baráti, szeretetelli közösgében, mint a *Hitel*.

Lázár Ervin

áldozatává vált, ezt a nagyobbra néző szándékot nehezebb lett képviselni. De a *Hitel* mindmáig töretlenül ebben bízunk, ezt szervezi, ezt szorgalmazza.

A harmadik korszak 1992 szeptemberében kezdődött. A *Hitel* ettől kezdve - Csoóri Sándor főszerkesztő vezetésével - havi folyóiratként jelenik meg. Az új formátumot és a havi megjelenést az indokolta, hogy a *Hitel* megakart szabadulni az újságírás közvetlenül politikáló szellemiségétől.

- *Milyen eszméi, politikai értékvalaszások jellemzik a lapot?*

- A *Hitel* elsődrendű feladatának tekintik a magyarság széttzilált nemzeti tudatának és önismeretének, legyen-gített életakarátának megújítását. A politikai rendszerváltoztatást elválaszthatatlannak tudja a lelkek reformjától, a műveltség, szellemiség megújításának szükségességétől. Az egyre hangosabban terjeszkedő nemzeti nihilizmussal határozottan szembe fordulva, a magyarság felegyenesedését kívánja segíteni a szellem tiszta eszközeivel. A napi politizáláson felelemelkedő, tartós eredményű, mély szellemi és lelki személyiség- és közösségalkotó munkát érezzük igazán a magunkénak. Ez a törekvés határozza meg értékvalaszásainkat is.

- *A problémák feltárására milyen írásokat tartanak alkalmasnak?*

- Folyóiratunk igyekszik föltárni azokat a lelki-szellemi állapotokat, amelyekben a magyarság - határainkon belül és kívül - élt történelmünk folyamán és él ma. A szépirodalmi

művek, versek, novellák közlése mellett ezt a törekvést jól mutatja a folyóirat rovatstruktúrája is. Szellemi-lelki táplálékul kínáljuk a magyar történelem és kultúra maradandóinak, megtartónak bizonyult értékeit *Nemzet és hagyomány* című rovatunkban. Ezeknek az értékeknek a tudatosítását és mai folytonosságát segítik a *Műhely* és a *Szemle* esszéi, tanulmányai és kritikái is. Alapvető fontosságúnak tartjuk a nemzet léthelyzetének, közérzetének, gondolkodásának, politikai és szociális körülményeinek tudatosítását (*Láttelel*). Nagy gondot fordítunk arra, hogy a magyarság dolgait kelet-közép-európai összefüggésekben is mérlegre tegyük, hogy számot adjunk *Dunatáj* rovatunkban szomszédainkkal közös ügyeinkről is.

A *Kalandozás* rovatunk messzebbre néz, kaput nyit a nagyvilág felé. A *Kérdez az idő* pedig korunk, világunk leginkább aktuális, leginkább szorongató problémáival, kérdéseivel és válaszaival való párbeszédbe igyekszik bekapcsolni olvasóinkat. Ezért szerepelt írással, interjúval a magyar szerzők mellett a *Hitel* utóbbi évfolyamaiban például Czeslaw Miłosz, Jan Kross, Ryszard Kapuscinski, Andrzej Wajda, Konrad SutarSKI, Stefan Wolle, Andrej Pippidi, Jorge Borges de Macedo, Igor Safarevics vagy Gelu Pateanu.

A rovatok csak a főbb irányokat jelzik, nem sorol be a szerkesztőség minden írást ezekbe. Évről évre közli a lap a Bethlen Alapítvány díjazottjai-

nak laudációját is, mert ennek az alapítványnak az értékszemponjtait a szerkesztőség messzemenően magáénak is érzi.

- *Vannak-e állandó szerzői a Hitelnek?*

- A lapnak inkább állandó nagy témakörök vannak, s ezek a gondok, problémák kiválasztják a maguk hivatott embereit. Öröm, s elégtétel is, hogy jelentős alkotók, hiteles személyiségek hosszú sorát kellene itt megemlítenem. Közvetlen elődeink, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Zoltán, Tamási Áron, Nagy László, Páskándi Géza. Kiss Ferenc és társaik örökségét, szellemiségét ma is erős vonulat képviseli a lapban. Ha néhány hangsúlyosan szereplő szerzőnket megnevezem (Ács Margit, Ágh István, Beke György, Bertók László, Bónis Ferenc, Borbándi Gyula, Elek Tibor, Faragó József, Ferdinandy György, Gál Sándor, Gömöri György, Horváth Elemér, Imre László, Jávorszky Béla, Jókai Anna, Karádi Zsolt, Kalász István, Kalász Márton, Kiss Benedek, Kovács István, Kocsis István, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, Márkus Béla, Marosi Barna, Marsall László, Méhes Károly, Mezey László Miklós, Cs. Nagy Ibolya, Nyilasy Balázs, Olasz Sándor, Pozsgay Imre, Püski Sándor, Püski Levente, Rott József, Sütő András, Sneé Péter, Szabó A. Ferenc, Szepesi Attila, Szöllösi Zoltán, Tamás Attila, Tamás Menyhért, Tari István, Tornai József, Toró Tibor, Tökés László, Utassy József, Varga Zoltán, Vári Fábian László, Vasadi Péter, Vathy Zsuzsa), fáj a méltatlanul kihagyottak sokasága. Nem említettem szerkesztőtársaimat, Csoóri Sándort, Döbrentei Kornélt, Lázár Ervint, Nagy Gáspárt, Tökéczki Lászlót s a nemrég elhunyt társunkat, Simonffy Andrást sem. S külön kell említenem szerkesztőségünk minde-nesét, Rátkay Ildikót. De felsorolásból fájoan hiányoznak a jeles fiatal költők, prózáírók, kritikusok nevei is, akik pedig minden számunkban szerepelnek, s akikben nagy remény-ségünk van...

Szerzőink az egész magyarság köréből kerülnek ki kezdetek óta. Epp-igy törekszünk arra, hogy minden vidékről legyenek munkatársaink, hogy az egész magyarság szólaljon meg a lapban. Amikor arról beszélünk, hogy lapunk - hitünk szerint - személyi-ség- és közösségalkotó munkára is vállalkozik, akkor ezt az egyre táguló szerzői kört és ezt az egyre erősebb szellemi összefogást magunk elé idézve talán kijelenthetjük, hogy az első lépéseinken már túljutottunk.

T. H. Zs.

TÖBB HULLÁMHOSSZON

A *Látó*, amelyet tisztem szerint be kell mutatnom az *Európai Utas* olvasóinak, hivatalos önmeghatározása szerint a Romániai Írók Szövetsége és a Maros Megyei Tanács havi szépirodalmi folyóirata. Ebben a minőségében - mármint a hivatalosban - az 1953 júniusától kéthavonta, 1954 januárjától 1989 decemberéig havonta, ugyancsak Marosvásárhelyen megjelenő *Igaz Szó* örökébe lépett. Az átváltást, de ugyanakkor a folytonosságot az 1989 decemberének utolsó napjaiban sebtében újraszerveztett „öszvérszám” jelezte, amelynek címlapján az *Igaz Szót* a *Látó* húzta át keresztbe, utólag mérlegelve: ríktó-feketén, de azok a napok nem kimondottan a mérlegelés napjai voltak. Reflexből, azt is mondhatnám, zsigerből mozdultunk, s a másnaposság előtti mámorban azt hittük: megújul a világ. Batsányi János versének címe - névelő nélkül - így került címlapunkra, máig emlékeztetve (utolsó?) illúziónkra.

Folytonosságot írtam, mert meggyőződésem szerint az *Igaz Szó* harminchat évfolyama olyan múlt, amelyet öncsonkító ostobaság lenne egészében és végképp eltörölni. Ebben a harminchat évfolyamban sokunknak a munkája benne van, mások mellett azoké is, akik több-kevesebb ideig az *Igaz Szó* szerkesztőségében dolgoztak, s akik közül ötnék a nevével a *Látó* első számának kolofonjában is találkozunk. Hatodiknak magunk közé számíthatunk Székely Jánost, aki ugyan 1989. március 7-én, pontosan 60. születésnapján nyugdíjba menekült, de az *Igaz Szó*-nál töltött harminchárom éve közül egyben sem közölt annyit kenyéradó folyóiratában, mint a *Látó* első évfolyamában: verssel, drámával, esszével, regénnyel volt jelen. De folytonosságot említettem azért is, mert egyetértek Markó Bélával, aki a *Látó* frissen megválasztott főszerkesztőjeként figyelmeztett: „Olyanok voltunk, mint egy lehalkított rádiókészülék, elfüggönyözött ablakok között, csupa zörej, csupa sípolás, csupa hörgés, csupa tenyérral betapasztott száj. De: a legszörnyűbb években is született itt nagyon jó irodalom, nem is kevés. És erről nem szabad megfeledkeznünk.”

Ennek a nagyon jó irodalomnak jelentős művei, többek között Kányádi Sándor, Sütő András, Székely János, Szilágyi Domokos - és amíg köztünk volt: Páskándi Géza - írásai jórészt az *Igaz Szó*-ban jelentek meg. Itt kaptak befogadást jelző, elismerő szót a *Forrás* első nemzedékének alkotói, s a fo-

lyóirat az utánuk sorjázó nemzedékeknek is megpróbált műveik közlésével, kerekasztal-megbeszéléseken és irodalmi színpadán fórumot biztosítani. 1977-ben különszámot, 1978-ban negyedévenként megjelenő (*Tavaszi, Nyári, Őszi, Téli*) mellékletet, 1980-ban évkönyvet (*Ötödik évszak*) bocsátott a csoportosan berobbant fiatalok rendelkezésére. Az *Igaz Szó* irodalmi köre, táncháza, műhely-találkozója, az irodalmi estek és matinék igyekeztek a leépülő nemzetiségi intézményeket helyettesíteni, s a szerzőkben, az olvasókban és magukban a szerkesztőkben is tartani a hitet: ellene kell szegülni a pusztulásnak, így talán át lehet vészelni a legnehezebb éveket.

Mindez az *Igaz Szó* vállalható örökségéhez tartozik. Nem lehetett viszont vállalni azt, amit akkor is elfogadhatatlannak tartottunk, amikor - Székely János mentséget kereső szavával „kényszerítettként” - elfogadtuk: a politika felől érkező elvárásokat kiszolgáló legsilányabb propaganda irodalomként való tálalását. Főleg nem lehetett vállalni azt a szellemet, amit az *Igaz Szó* főszerkesztőjéről hajdugyőzőizmusnak nevezünk, azt az önfeladó szolgálalkúséget, amellyel Hajdú élébe ment az elvárásoknak, mintegy azt is felkínálva a császárnak, ami nem az övé, de szeretné, ha az övé lenne.

A *Látó* az *Igaz Szó* vállalható örökségére is figyelve kívánt új hagyományt teremteni. Ehhez elsősorban helyzetének, lehetőségének pontos, tehát illúziótlan felmérésére volt szüksége. A tisztánlátást késleltette, hogy kezdetben a Romániai Írók Szövetsége

Látó

SZÉPIRODALMI FOLYÓIRAT

Hazalátó, Hazalátó, Hazalátó
Hazalátó, Hazalátó
Hazalátó, Hazalátó, Hazalátó, Hazalátó
Hazalátó, Hazalátó, Hazalátó
Hazalátó, Hazalátó
Hazalátó

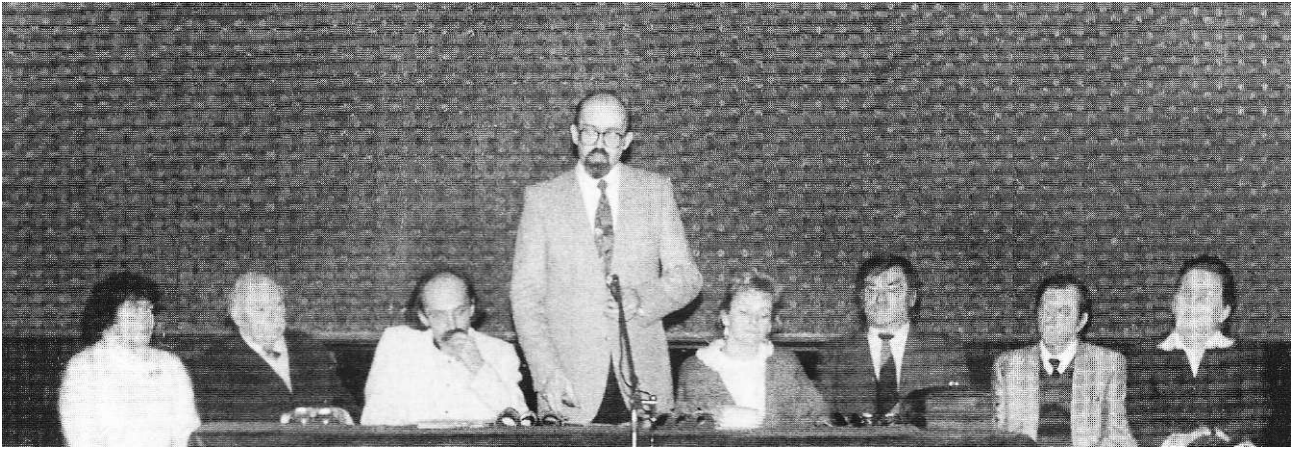
ezerkilencszázkilencvenhat

8-9

mint a folyóirat kiadója rendkívül nagyvonalúnak mutatkozott: tudomásul vette a szerkesztőség élén történt változásokat, a fiatal szerkesztők (Kovács András Ferenc, majd Láng Zsolt) felvételét, és ismételten megígérte, hogy biztosítja a folyóirat rendszeres megjelenéséhez az anyagi fedezetet. Csakhamar kiderült azonban, hogy az Írószövetség zsákja kiürülőben van, s nincs honnan újra feltöltenie: 1991-ben Románia költségvetésének 0,30 száza-

Kovács András Ferenc, Gálfalvi György és Láng Zsolt a Látó szerkesztőségében, 1990-ben

lékát fordította a művelődésre. Az év derekán hivatalosan közölték velünk, hogy az írószövetség negyedévente egy szám megjelentetését tudja vállalni, és a személyzeti keretet felére kell csökkenteni. (Az igazság kedvéért: a korlátozások az Írószövetség román nyelvű folyóiratainak a többségét is érintették. Tiltakozásul 1991 decemberében a romániai irodalmi folyóiratok - a *Látó* is - *A kultúra halála Romániában* feliratú gyászszalaggal jelentek meg.) Szerencsénkre, diktatúrában és kisebbségi létben edzett ösztöneink és reflexeink jól működtek: a veszélyt megsejtve idejében hozzáálltunk hátróságunk kiépítéséhez. Barátaink segítségével nyomdagépeket, a gépek fölé fedelet szereztünk, és alapítványi támogatással sikerült a legkritikusabb időszakot átvészelnünk. De önmeghatározásunk azon kitételének, miszerint a Romániai Írók Szövetsége folyóirata vagyunk, évek óta nincs reális alapja, mert névleges gazdánktól egy fityinget sem kapunk. Mégsem akarunk egymásról lemondani. Mi már csak azért sem mondhatjuk fel ezt a látszatházasságot, mert 1948-ban, amikor a Romániai Magyar Írók Szövetsége politikai nyomásra beolvadt a Román Írók Szövetségébe, tetemes vagyont vitt magával, s a magyar írók pénze - bélyegilletmény, adó, tagsági díj formájában - azóta is közös kasszába folyik be; nekünk tehát ott jussunk van. Kikérhetnénk, de honnan és kitől?

Pillanatnyilag - 1996 decemberéig beláthatóan - a *Látó* megjelenéséhez és a szerkesztőség munkájához szükséges pénz nagyobbik felét a Maros Megyei Tanács költségvetéséből kapjuk; a többi szakadatlan kuncsorgással alapítványi pénzekből igyekszünk pótolni. A magunk részéről csak akkor lennénk nyugodtak a folyóirat sorsára gondolva, ha saját nyomdánk (igazgató: Káli István) jövedelméből tudnánk megélni. Mert illúziótlanul vizsgálva esélyeinket, hosszú távon csak önmagunkra számíthatunk.

Kiosztjuk a *Látó* nívódíjait 1992-ben. Balról jobbra: Jászberényi Emese, a Marosvásárhelyi Rádió igazgatónöje, Balogh Edgár, Visky András, Markó Béla, Kisgyörgy Réka, Lászlóffy Aladár, Makkai János, a Népújság főszerkesztője, Gálfalvi György

A *Látó* Marosvásárhelyen szerkesztett magyar irodalmi folyóirat, s mint ilyen egyszerre szeretne az erdélyi régió, egyszersmind az egyetemes magyar irodalom orgánuma lenni. Az egész magyar irodalomra való figyelmünk nálunk nagyon erős hagyománya van: ezt tanultuk meg azoktól, akik előttünk jártak, de ezt tanultuk meg kortársainktól és végső soron önmagunktól is, hiszen évtizedeken keresztül lezárt határok mögött kuksolva, a rádióra tapadva próbáltunk elkapni egy-egy szippantásnyit az európai kultúra levegőjéből, s a BBC, a Szabad Európa Rádió, a Vatikáni Rádió irodalmi adásaira figyelve talán tájékozottabbak voltunk a nyugati magyar írók műveit illetően, mint magyarországi barátaink többsége (tisztelt a kivételnek). Hatványozottan hátrányos helyzetünkben elemi igényünké vált, hogy minden információt felhabzsoljunk, Magyarországról, Felvidékről, Vajdaságból, ritkábban Nyugatról - mégiscsak megszerzett könyvet, folyóiratot kézzel kézre adva elolvassunk, birtokba vegyünk. Nem tudom már, kitől származik, de biztosan emlékszem, erdélyi volt az, aki leírta, hogy a magyar írók, ha más-más mezőkön is kaszálnak, a termést ugyanabba a szénásházba hordják be: az egyetemes magyar irodalom kincsesládájába. Mi ebben a kincsesládában igyekeztünk eligazodni, s most már lehetőségeink szerint megpróbáljuk olvasóinkat is eligazítani.

Szerkesztői elveinket a hely szelle-

mével tudnánk jellemezni. A tordai országgyűlés határozatát, amely 1568-ban a világon először mondta ki a vallás és lelkiismereti szabadságot, 1571. január 6-án a marosvásárhelyi vártemplomban emelték törvényerőre. Ez a szellem az évszázadok során a bárhonnan jövő kirekesztés és kizárólagosság elutasítására, nyitottságra, a másság iránti befogadókésziségre és határtalan kíváncsiságra nevelt bennünket. A nyitottságot, kíváncsiságot és befogadókésziséget szeretnénk szerkesztői munkánkban is érvényesíteni. Az irányzatosságot helyzetünknel fogva sem vállalhatnánk, hiszen az egyetlen havonta megjelenő magyar irodalmi folyóirat vagyunk a régióban. Szerintünk a különböző alkotói hitvallások és akár ellentétes ízlésirányzatok vonzáskörében született művek - Bohr közismert mondását parafrazálva - nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Arra törekszünk, hogy a *Látó* olyan rádióadóhoz hasonlítson, amely több hullámsávon közvetít, s az olvasók vevőkészülékére bízunk, hány hullámsávot tudnak ebből befogni.

A szerkesztő megkért, arról is írjak, milyen nehézségekkel járt mifelénk a nemzedékváltás, s én örömmel használom fel az alkalmat, hogy kibújjak a többes szám első személy kámzsájából, hiszen nem beszélhetek egyszerre a magam és a fiatalok nevében. Van bennem annyi nem kívánt bölcsesség, hogy belássam: az. amiben a mostani nemzedékváltás az előzőekhez hasonlít, sokkal fontosabb, mint az, ami megkülönbözteti őket. A fiatalok nem kíváncsiak az idősebbek tapasztalataira, mert nem olyan tapasztalatokat akarnak szerezni, s ebben igazuk van. Abban is igazuk van, hogy új világrészeket akarnak felfedezni. de morcosak, ha figyelmeztetik őket. az ezerszer átfésült területekre is a felfedező önérzetével léptek. A magam számára évtizedekkel ezelőtt levontam a tanulságot: el kell túmni a fiatalok fejlődését, hagyni kell, hogy kibeszéljék rögeszméiket, mert ha nem

beszél ki, nem tudnak túllépni rajta, megzárul bennük a szöveg. A *Látó* erre a kibeszélésre szeretne lehetőséget nyújtani. A szerkesztőségen belül pedig az a helyzet, hogy Kovács András Ferenc és Láng Zsolt már a negyvenhez közelít, mellettük ugyan ott van a majdnem egy évtizeddel később született Vida Gábor, de a szerzők többsége még nála is fiatalabb, s én kajánul figyelem, hogyan válnak nyomomban kollégáim is forrófejű titánból bakafantokodó salabakterré. Természetesen mind a négyen jó folyóiratot szeretnénk szerkeszteni, tehát ugyanazt akarjuk, de mert másként akarjuk, mást-mást akarunk. A *Látó* velem egykorú vagy még idősebb olvasói időnként szóban vagy írásban közlik velem, hogy az, amit irodalomnak nevezünk, az én bűnös közreműködéssel is a szemünk láttára hal el, és ami helyette született, az már valami más, de megnevezhetetlen; ilyenkor azt szoktam válaszolni, hogy valószínűleg csillapíthatatlan kíváncsiságom okán engem ez a valami más is érdekel, s nem hallgathatom el gyanúmat: talán ezt is irodalomnak fogják nevezni.

Szólnom kell a *Látó* műhelyeiről is, mindenekelőtt a Mentor Könyvkiadóról, amely saját nyomdánk kapacitására alapozva a szerkesztőség tagjaiból álló kiadói tanács irányításával működik. Alapvető törekvésünk, hogy csak úgy, mint magában a folyóiratban, a kiadóban is teret nyissunk a fiataloknak, lehetőségeinket kihasználva kötethez segítsük őket. A Kriteriontól átvállaltuk a *Forrás* sorozat kiadását, azt a sorozatot tehát, amely 1961 óta érvizedeken át a magyar irodalom utánpótlását biztosította Romániában. A kiadói tanács tagjai valaha maguk is *Forrás*-szerzők voltak, remélhetőleg nem a mi kezünkön fog a *Forrás* elapadni. A hengegés ódiúmat vállalva ideírjuk, 1995-ben megjelentetett könyveink közül hármat (Demény Péter, Jánk Károly és Vida Gábor kötetét) díjazott a Romániai Írók Szövetsége. A fiatalok támogatása mellett igyekszünk a feledésből visszahozni olyan szerzőket és műveket, amelyek megítélésünk szerint méltánytalanul szorultak háttérbe. Néprajzi monográfiáink sorozatát ez ideig még nem neveztek a provincializmus térhódításának, reméljük, ezután sem adunk erre alapot. Az elmúlt esztendőben 15 könyvet adtunk ki, s ezzel - sajnos mi lettünk a legnagyobb magyar könyvkiadó Erdélyben, mert mások még nálunk is kevesebb könyvet jelentethettek meg.

A *Látó* Irodalmi Színpada 50. eloadásához közeledik. A sorozatot azért kezdtük el, hogy a marosvásárhelyi olvasókkal megismertessük a magyarországi, általában a Kárpát-medencei és a

Léleklátó

Javában dúltak még Erdélyben a közéleti csaták és az egymást kioltó remények, amikor a *Látó* szerelmes számot jelentetett meg. Ha addig csak óhaj volt, ettől kezdve bizonyossággá vált (számomra), hogy „megteremtődtek az irodalom autonómiájának feltételei”. A sajtós vagy érdes erotikán érződött azért némi *couleur locale*, nagyon *odaváló* volt: a hangulataiban, a jelzőiben legalábbis. Különben csak úgy egyszerűen emberi, nem ki-sebbségi, nem is nemzetiségi; nem is a „népek együttléte”, hanem a kü-lönnemű egyének együttléte volt benne a fontos.

Akkor már látszott, hogy ez a folyóirat nem a szint váltott *Igaz Szó*, még ha szerkesztőinek egy része onnan származott is át, utóbb mutatva, mit tet-tek volna képességük és szándékuk szerint „annak idején”, ha engedik, és azt is, mennyi erőt, lelket öltek bele a pusztá megmaradásba, milyen fölös energiák szükségesek ahhoz, ami másutt köznapi, természetes és talán egy kissé unalmas is. És hányan veszték el... Hány életmű töredékét lehet köz-readni posztumusz, hány emlékszámot lehetne szerkeszteni. És hányat kel-lene mihamar felejteni. A felejtés is életet menthet.

Kiderült aztán, hogy a *Látó* mégsem annyival jobb, amennyivel távolabb kerül az *Igaz Szó*-tól. Amabban, beletemetve volt sok olyan érték és név, mely mára a változott idő próbáját kiállva a teljes magyar köztudatba elju-tott. A minden néven nevezett, egyfelől szorgalmazott, másfelől gúnyolt „közösségi szellem” pedig akkor látszik erénynek és feladatnak egyszerre, amikor éppen kiveszőben az emlékeiből élünk.

A *Látó* némiképp hagyományos folyóiratnak látszhat. Régi tanulság azon-ban, hogy Erdélyben és a Partiumban az irodalmi-szellemi avangárd elindí-tása éppoly helyenvaló és fontos, mint utóbb az elhagyása. Mert hiszen megbontani, rombolni - tekintélyt, formát, nyelvet - csak biztos hazában le-het, mely „valahol”, valamely ízében vagy a mélyén mindent érintetlenül megőriz és újra meg újra felkínál, „játszani is enged”.

Jó volna, ha léteznének tehát biztos, tiszta törvények, melyeket meg lehet szegni, éppen a védelmükben összegyűjtött erővel.

Csiki László

nyugati magyar szellemi műhelyeket, és minél több jelentős magyar író-t hoz-zunk el a városba. Nem kívánunk a fel-sorolásban teljességre törekedni, ezért csak jelezzük: mások mellett vendégül láttuk a *Holmi*, a *Hitel*, a *Kortárs*, a *Je-lenkor*, a *Tiszatáj*, az *Alföld*, az *Ele-tünk*, a *Forrás* szerkesztőit, fellépett színpadunkon a Protestáns Magyar Szabadegyetem csoportja, a bécsi Bor-nemisza Péter Társaság, a *Kalligram* és az *Irodalmi Szemle* szerkesztősége, szerzői estet tartott Jókai Anna, Kon-rád György, Esterházy Péter, Ferdi-nandy György, az olvasók „élőben” hallgathatták meg Mészöly Miklóst, Csoóri Sándort, Lator Lászlót, Cseres Tibort, Monoszló Dezsőt, András Sándort, Lázár Ervint, Szabó Magdát - máris sajnáljuk, hogy belekezdünk eb-be a mégis-névsorolvasásba, hiszen so-káig folytathatnánk. A marosvásárhe-lyi közönségtől érdemes dolgozni, ide érdemes volt eljönni, ezt vendégeink is tapasztalhatták. Ebben az elkedvetle-nedett világban nem egy esetben há-rom-négy száz ember töltötte meg a ter-met.

A szerkesztő azt is megkérdezte, milyen a kapcsolatunk a román írók-kal. Köszönjük, békében élünk egy-más mellett. Marosvásárhelyen 1971-ben indult román irodalmi folyóirat, a *Vatra* (nem tévesztendő össze a ké-sőbb hírhedtté vált szervezettel), jól

megférünk ugyanabban az épületben. Az alapító szerkesztők többsége is-merte és becsülte a magyar irodalmat, lefordították Kuncz Aladár *Fekete ko-lostor-át*, Székely János *Dózsa-ját*, Sütő András naplőregényét, a *Forrás* költőinek verseit. Aztán a fordítók kö-zül ketten meghaltak, ketten kivándo-roltak. Akik helyettük jöttek, nem tud-tak magyarul. 1989. december 22-én egymás nyakába borultunk, december 27-én aláírtuk a Barátság Platformját, 1990 márciusa óta kerüljük egymást. A Romániai Írók Szövetsége helyi fi-ókjának, a Marosvásárhelyi Írók Egyesületének van egy magyar és egy román csoportja. A *Vatra-t* egyébként két éve a mi nyomdánkban nyomják.

Szerkesztőségeink székháza előtt 1990 márciusa után néhány napig hat pánceós sorakozott, s mi jövet-men-et egyre rutinosabban bújtunk át közöt-tük. Emlékszem, mennyire furcsállot-tam, milyen gyorsan hozzá lehet szok-ni ahhoz, hogy tankok állnak a kapu előtt; észre sem vettem, mikor vonták vissza őket. Idegeimből azonban még nem vonultak vissza. Azt is mondhat-nám, a *Látó-t* a pánceósoktól nem félve, de velük számolva szerkesztjük. Rémálmaimban ismét ott állnak tüze-lőállásban a bejárat előtt, olyan szoro-san, hogy nem lehet átbújni közöttük.

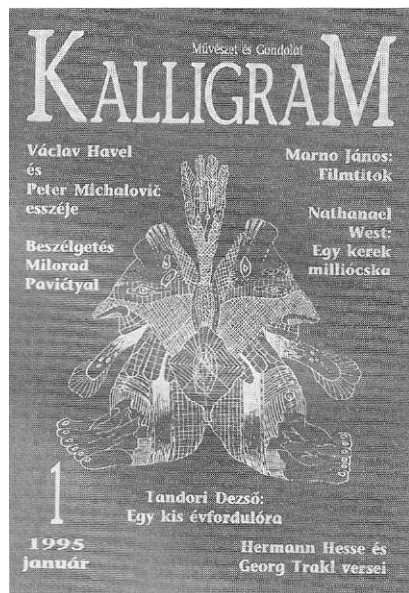
Gálfalvi György

DADOGÁSFÉLE A KALLIGRAM ELSŐ

A pozsonyi Kalligram Könyvkiadó 1991 novemberében, az akkor már Leningrádiról (Leningradská) Lőrincapura (Laurinská) visszakeresztelt utca 2-es számú sarki épületének alagsori klubjában tartotta első négy könyvének bemutatóját. A monarchiabeli úri paloták és patinás hivatalok, bankok, kaszinók sorába ékelt szocreál épületek közül talán ez a szögletes fürmedvény a legkirívóbb. Minden természetit tagadj Hogy a Kalligram mégis a Szlovák Írószövetség Klubját, s nem a Csemadok székházát vagy a Magyar Köztársaság Kulturális Intézetét választotta ősbemutakozása helyszínéül, annak mélyen gyökerező indítéka volt. Az önmagát sajnálatos, szellemét gettósító kisebbségi magyar szellem nyomjele mindenben, ami megjeleníthető. E képmutatásban is jeleskedő önsajnáltság révén szerez hallást a süket, látást a vak, anyát az árva. A Kalligram a kezdet nehézségei közepette sem hivatkozott a kisebbségi létbevettség csapdáira, az igazságtalan hierarchiára, a fennálló intézményrendszer nyomontó hatására, saját nyilvánvaló árvaságára. Az árvaságot erényként kezelni ugyanis legalább akkora ostobaság, mint a büntudat járuléknak vélelmezni a szegényt. A Kalligram már 1991 novemberében is tudta, a pusztaság jóakarata még nem óvja meg őt a mindenkorai kisebbség mindenkorai önkényétől. Kivált nem, ha ennek az önkénynek egyedüli éltető forrása az a kisebbségtudat, amely önmagában a kicsit, a jelentéktelenebbet, míg többségben a nagyot, a jelentősebbet,

ugyanakkor azt a kellelten, külsődleges jellegű tekintélyt látja, amely megfosztja őt a szabadságától. Ez a tudat tengernyi ködösét sejtethet és megfogalmazhat (és publikálhat), lényegében azonban semmit nem tud a szellem által lakott szabadságról. Mi önmagunkkal esendő teljességünket, működésünkkel partnerségünket kínáltuk. Magyaroknak, szlovákoknak, mindazoknak, akik elfogadták, hogy színre lépésünkkel azt a benső tekintélyt delejezzük, amely lelkiismeretként, kötelességként, mondhatni *super* egóként mutatkozik meg. Ennek megfelelően nyitott szellemű kiadóként startoltunk, lehetséges partnerünké előléptetve mindazon alkotókat, akik műveikkel a személyiség kezdeményezőkézségének létbeli prioritását sugallják. Talán ennek tulajdonítható, hogy az öngettósító lelkületű szlovákiai magyar, illetve a velük azonos lelkületű szlovák szerzők nem a műveikkel, inkább kétértelmű dicséreteikkel halmoznak el bennünket. Csakhogy mi tudjuk, a kétértelmű - egyetlen fogalommal - egyszerűen kettőt jelent. Kétértelmű akkor vagyok, ha valami mást mondom, mint amit gondolok. Vagyis a kifejezés kettős irányultsága azt jelenti - kivált a paradoxonokat zseniálisan forgató, az ironia, a metafora és az allegória vilá-

A Kalligram csapata 1995-ben: (balról jobbra) Farnbauer Gábor, Hizsnjai Zoltán, Szigeti László, Grendel Lajos, Győry Attila és Fazekas József

gában jártas retoroknál hogy a két egymás mellett álló jelentés mindegyike tartalmazza saját egyértelműségét. Ha mégsem így sül el, akkor a kétértelműséggel kísérletező személy legfeljebb önmaga sallang jellegét egyértelműsíti. Megnyugtató azonban, hogy az idősebb generáció jelentős aurájú emberei közül Koncsol László, Mayer Judit, Tözsér Árpád és Zemán László egyértelműen velünk éreznek. Szolidaritásuk, a Kalligramban végzett munkájuk több ezer év folytonosságérettel tölt el bennünket, azzal a megnyugtató képzetel, hogy a lelkiismeret szabadsága nélkül nem lenne élet az értékek világában. Legfeljebb halál,

ÖT ÉVÉRŐL

ragaszkodás saját jól berendezett gettónkhoz, üresen kongó szavainkhoz - az önbecsapás magaskiskolájához.

A kiadó első kötetei már a piacon voltak, amikor 1992 júniusában útjára indítottuk folyóiratunkat, a havonként megjelenő *Kalligram*-ot. Megjelenésével gyorsan elülő port kavart. Kivált azok háza táján, akik jószándékunkat eleve meggyanúsították, s a lapot egyfajta pártállás vagy világnézet fórumának feltételeztették. Látszólag nem alaptalanul, hiszen mind Grendel Lajos - az induló lap főszerkesztője -, mind jómagam a Független Magyar Kezdeményezés alapítói, később e kormányzástól is részt vállaló mozgalom vezető emberi közé soroltattunk. Csakhogy a mi kiadó- és lapbeli liberalizmusunk nem a pártállásunkra, hanem arra a szellemi attitűdre összpontosított, amelynek egyetlen sarkköve az emberi vélemény jogának és szabadságának hangsúlyozása. Azóta sok víz lefolyt a Dunán, s hogy a szellemet sem akkor, sem napjainkban nem kívántuk talmi érdekeknek alávetni, azt legékebben talán az bizonyítja, hogy azóta mindketten kievíckéltünk a szlovákiai magyar nagypolitika pocsolyájából. „*Lapunkban elsősorban csehszlovákiai magyar íróknak, művészeknek, gondolkodóknak kívánunk teret adni. Ugyanakkor az esztétikai Éreték régióját, a Szavak hatalmát már nem szeretnénk - sem kényszerből, sem könnyelműségből - regionalis, politikai (és más) értékek, érdekek kiszolgáltatására váltani*” - fogalmaztak lapindító írásukban a *Kalligram* szerkesztői, Csanda Gábor, Fambauer Gábor, Grendel Lajos és Hizsnjai Zoltán. Ez a csapat 1994 júniusától, amikor is Grendel úgy döntött, hogy főszerkesztői székét felajánlja fiatalabb pályatársának, Hizsnjai Zoltánnak, ugyanúgy a gondolatok felelősségének érzésével és elfogulatlan ítélőképességgel szerkesztett, ahogy azt az *Irodalmi Szemlé*-ben is tette. Tudniillik Fambauert kivéve mindhárman onnan jöttek át emide. 1989-et követően a szlovákiai magyar írók között ugyanis teljesen kiéleződtek bizonyos szellemi ellentétek. Lényegében ennek feloldását, a fórumok polarizálását segítő bábáskodtam a lap születésénél. Akkor még én is hittem, hogy komoly eszmei viadatok arénája leszünk, amelyben a szlovákiai magyar írók és társadalomtudósok önkifejezése és érintkezése számára eszmei művészi közeget biztosítunk majd. Nem így történt. A tisztázásra és átvilágításra váró kérdésekkel nem

A POZSONYI KALLIGRAMRÓL

E lapot is joggal minősíthetjük úgy, ahogy az *Európai Utas* aposztrofálja magát, az európai együttműködés folyóirataként, s azt teljesíti ki, amit a hatvanas évek *Irodalmi Szemlé*-jében Dobossal és Tözsérrrel építeni kezdtünk. Amíg élt a legutóbb Tözsér által jegyzett idősebb testvér, az ISZ, vállvetve, baráti munkaversenyben rakták a szellemi Bábel-tornya falait lapszám-téglánként, hó mint hó; a *Szemle* nyár eleji beszáradása óta maga is fenyegető anyagi viszonyok között, időnként hűgútaival, netán fagyhalállal támadó légkörben csak a *Kalligram* teszi a dolgát.

Az ötéves lap a *Kalligram* Könyv- és Lapkiadó magyar irodalmi folyóirata, olyan független írói magánvállalkozás, amely elsősorban a szlovákiai magyar szerzők részére biztosít megjelenést, de ugyanazzal a jó ösztönrel az egyetemes magyar irodalom és a világ, főleg a manapság visegrádinak nevezett országok méltó szerzőinek is. Azoknak az emelkedett szellemű íróknak, akik nem az ismét divatos nemzeti konjunktúrák áramával sodortatják magukat közéleti sikereikbe, hanem egy szabad, nyitott és derűs polgári Közép-Európa kovászaiként próbálnak környezetükre hatást gyakorolni. Együtt kell látnunk a *Kalligram* könyvkiadói és lapműhelyét, programjuk azonos. Amiként a kiadó párhuzamosan futtatja a történelmi értelemben egyetemesnek elgondolt *Csalóközi Kiskönyvtár-t* s a szlovákiai magyar társadalom mindenkori állapotát elemző munkáit *Visegrád. Domino Könyvek* című és többi sorozatáva egész a modern amerikai széppróza magyarra fordításáig s a makacs másként gondolkodó szlovákok munkájának eredetiben való megjelentetéséig, úgy követi azt a szellemi, politikai és nyelvi korlátokat törő-zúzó szellemiséget a folyóirat is. Hizsnjai Zoltán szerkesztésében. A lap két legutóbbi fegyverténye a Mészöly Miklósnak és a szlovák Juraj Spitzer (1919-1995) emlékének szentelt tematikus szám.

Koncsol László

kívánt megbirkózni a szlovákiai magyar szellemi elit. Nyilván azért nem, mert önmagáról nem akarta kimondani, hogy nem létezik, s hogy ami belőle még megmaradt, látszat csupán, vagy már az sem. Mára a középnemzedék hajdan reményteli vezéralakjai is becsámborogtak „regionalizmusunk” zsákutcájába, ahol a másodrangú szerzők ilyen vagy olyan módon történő kanonizálásának lidércét kergetik. Lapunkban nem is próbáltak meg publikálni. Tudva tudták, hogy dolgozataik nem az irodalomról, az irodalomtudományról vagy a művészetéről szólnak, hanem arról a gitteyletről, amelynek - következetesen ragaszkodva a maga belső értékrendjéhez - mindenkor szellemi gettó a neve. Miként a könyvkiadói részleg, szerencsére a folyóirat sem esett e hamis determináltság fogságába - mert nyitni akartunk, és nyitottunk is. Francia, osztrák, albán, szerb, horvát, orosz, cseh, lengyel, szlovák - erdélyi, vajdasági, felföldi, nyugati és magyarországi magyar szerző egyaránt olvasható a lapunkban, miként költő, prózaíró, szociológus, politológus, művészettörténész és filozófus is. Ma, amikor a kultúra léte és szabadsága van kockán Szlovákiában, tágasságra törekvésünk többszörös szükségként

nyer visszaigazolást. Egyfajta erkölcsi biztonságot (védelem?) nyújt az állami kultúrpolitikával szemben, s eközben nyilvánvalóvá teszi a szlovákiai magyar értelmiség számára, hogy együtt kell tartanunk Európá kultúrájával. Sem a szlovákiai magyar értelmiségnek, sőt magának a magyar irodalomnak sincs esélye világirodalmi posztra, ha provinciális marad. Jövőnk minősége kapcsolatrendszerünk-től, a szabad emberét történő szabad gondolkodás piacán való érvényesülésünk-től is függ. Ehhez nyújtja szerény szolgálatait az egyre nehezebb körülmények között működő, mára másfél személyre zsugorodott lapszerkesztőségünk, amely a kritikátlan termelés unalmával szemben igyekszik mindig valami olyasmit tenni, ami leköt, amire hivatkozni lehet, ami nem vár kíméletet. 1996 őszén, amikor már semmilyen művelődési, ifjúsági vagy családi hetilappal nem rendelkezik a szlovákiai magyarság, amikor már az 1958-ban alapított - a *Kalligram* indulásáig egyetlen - szlovákiai magyar irodalmi és kritikai folyóirat, az *Irodalmi Szemle* sem jelenik meg, a *Kalligram* vezetői egyre intenzívebben érzik, hogy a szellemiség ott kezdődik, ahol kötelez.

Szigeti László

ÖSSZEKÖTIK EGYMÁSSAL A NYUGATOT ÉS

A kulturális folyóiratok piacán a 2000 című lap pozíciója hagyományosan erősnek mondható. Talán azért, mert a szerkesztők mindig is el szeretnék volna kerülni, hogy egy szűk körben ismert értelmiségi elitlapot adjanak ki - tudhatjuk meg Szilágyi Ákostól, a 2000-t készítő szellemi műhely hat egyenrangú szerkesztőjének egyikétől, aki azt is elárulja, hogy az előfizetőknek ma már nem csupán ötletgazdag közönségtalálkozókkal és tematikus könyvsorozatokkal lehet a kedvében járni, hanem korunk új lehetőségével, az Internet-csatlakozással is.

- A lap szervezése az 1988-as évben indult - eleveníti fel a kezdeteket Szilágyi Ákos. - A csapat egybehívása a Szegeden élő Herner János érdeme volt, aki olyan embereket tudott összerakni, akik korábban már számos lapindítási kísérletnél jelen voltak, s akkoriban, a politikai és kulturális élet hirtelen felélénkülése közben jószerével csak az újabb alkalomra vártak. Hogy ki honnan, milyen műhelyek közeléből érkezett? Bojtár Endre a hatvanas években a csaknem lappá alakuló, de az utolsó pillanatban betiltott *Eszmélet* körül próbálkozott meg egy szabadabb szellemű műhely életre hívásával. Margócsy Istvánt és engem a régi, a Kulin Ferenc szerkesztette *Mozgó Világ* köréhez csatlakozva ragadott magával először az újat akarás lendülete, s ott élhettük át az egyre sokasodó botrányok viharait és a lap betiltásának drámáit. Bojtár Endre és Török András a földalatti kultúrát gazdagította, a második nyilvánosság hatását próbálgatva szerkeszthették az egyik szamizdat-lapot, a *Máshonnan Beszélő-t*, amely a *Beszélő* világirodalmi mellékleteként működött. Magamról még azt mondhatnám, hogy részt vehettem az első egyetemi alkotóműhelyek létrehozásában, a *Jelenlét* és a *Medvetánc* című lapok megalakításában is.

Nem sorolhattam persze fel mindent, de talán ennyiből is látható, hogy abban az időben már valamennyien begyűjtöttük a magunk kínos-keserves, de azért szép és tartalmas szerkesztői és szerzői élményeit. Herner János, aki irodalmár létére számos menedzseri képességnek is birtokában van, hamar fel tudott hát tüzelni minket, s elhitette velünk: eljött az ideje annak, hogy létrehozzunk egy modern, közép-európai szellemiségű folyóiratot, amely egyfajta átmenetet jelent a hagyományos irodalmi lapok és a társadalomtudományi szemlék között. A műfajok közti különleges határjárással át akartunk törni az elitlapok körül húzódó korlátokon, s egy valóban sokakat érdeklő szellemi produkcióval kívántunk előállni. Azt hiszem, hogy valóra vált ez a tervünk, mert az első évben folyamatosan tartani tudtuk a 13 ezres példányszámot, s az olvasók számának általános csökkenése ellenére ma is az egyik legnagyobb példányszámú kulturális folyóiratnak számít a 2000.

Balról jobbra: Szilágyi Ákos, Kovács János Máttyás, Bojtár Endre, Margócsy István, Kopányi Simon és Horváth Iván

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkesztő: Balázs Endre, Horváth Iván, Kovács János Máttyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos
Főszerkesztő: Legező László, Összevárosi Katalin, C. György

«Itz egy oldalra jutó egerek száma függ a slávis lomörstégtől is»
WOJCIŁAW BRUDAK

«A nadrágzsebben az ellipszis, a hiperbola és a négyzet perzse sűrűsödik»
HANNES BOHRINGER

«én se tudtam magamat soha megjegyezni»
MÁRNO JÁNOS

Mcmxcvi Szeptember

Szerkesztési és kiadási cím: 1061 Budapest, Lendület utca 9. New York: Készlet: korlátlan.
ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

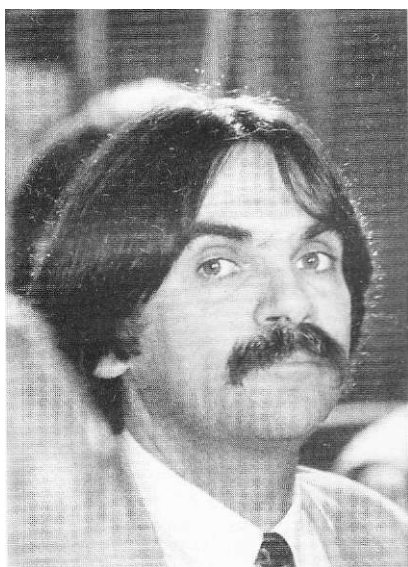
- Sok vita előzte-e meg a folyóirat nevének kiválasztását?

- Igen. Rengeteg ötletünk támadt, de nem akartunk elhamarkodottan dönteni. Jól emlékszem arra, hogy Horváth Iván és én - József Attila nagy tisztelőiként - sokáig érveltünk a *Szép Szó* tradícióinak újraélesztése és e név felvétele mellett is. Még Fejtő Ferencsel is váltottunk leveleket, hogy kipuhatóljuk, lehetséges volna-e a *Szép Szó* örökébe lépünk. Aztán valahogyan kisebbségben maradtunk ezzel a törekvé-

A KELETET

sünkkel... A végső és mindannyiunknak tetsző megoldás egy Bojtár Endre és Mészöly Miklós közti beszélgetésen született meg. Mészöly a névvel kapcsolatos tépelődéseinkről hallva megkérdezte: miért nem választjuk a 2000 nevet? Az ötletet gyorsan elfogadtuk, mert ebben a névben egyre újabb és újabb jelentéseket véltünk felfedezni. Tetszett, hogy ez a szám a maga fantasztikus hatásával megidézte ugyan a jövőt is, de a tagadhatatlanul benne rejlő millenniumi hangulatokkal a hagyományokhoz is kötődött. A választott névvel nem valamiféle mindent megtagadó avantgárd lázadást akarunk sugallni. A posztmodem korszakhoz illően a szembenállás helyett sokkal inkább a finom elmozdulásokra, a fokozatos továbblépésekre szerettünk volna utalni. Ezt az értelmiségi életérzést egyébként nekünk sikerült először egy folyóirat megteremtésével is kifejezni - bár meg kell vallani, hogy ez az elsőség nem sokon múlt. Amikor ugyanis 1989 áprilisában, az első szám sajtóbemutatója után épp kifelé jöttünk a New York kávéházból, az egyik asztalnál ott ült Radnóti Sándor is. Mosolyogva nézett, amikor büszkén

Török András

meglobogtattuk előtte a 2000 első számát, s megjegyezte: ők is épp most alapítják a maguk folyóiratát - a *Holmi-t*.

- *Milyen szerkesztői alapelvek irányítják a munkájukat?*

- Általában konszenzusos állásfoglalásokra törekszünk egy-egy kézirat elbírálásakor, de a végső esetben mindenki élhet a vétőjogával is. Igyekszünk nagyon szigorúak lenni. Azt hiszem, alig van a hazai neves alkotók közt olyan, akinek sajnálattal bár, de ne adtuk volna vissza egy-egy, szerintünk nem a lapba illő kéziratát. A megjelenésre váró, következetesen megválogatott írások között talán a közép-európai eszmeiség vállalása a legfontosabb összetartó erő. A 2000 mindig arra törekedett, hogy összekösse a Nyugatot a Kelettel - s ezt az összeköttetést hitünk szerint a közép-európai irodalmi alkotások, a cseh, a román, a szerb vagy a lengyel művek bemutatásával tehetjük csak igazán teljessé. A jelenlegi körülmények között még az ár ellen úszás merészsége sem áll távol tőlünk: az orosz kultúrkör emlékeinek rohamos elfeledése idején az orosz tárgyú anyagoknak még hangsúlyosabb helyet keresünk a lapban. Hagyományainkat műfaji téren is meg kívánjuk őrizni: továbbra is ragaszkodunk újszerű, a 2000 önálló szellemi arculatának megteremtéséhez nagyban hozzájáruló rovatainkhoz, „öv alatti” dokumentumainkhoz és „marginális” megjegyzéseinkhez.

Szerkesztőként azonban rá kellett döbbernünk arra is, hogy az elmúlt években gyökeresen megváltoztak körülöttünk az olvasói szokások, így például a gazdasági vagy a politikai élet szereplői ma már kevésbé érnek rá arra (vagy talán kevésbé tartják szükségesnek), hogy kézbe vegyenek egy olyan lapot, mint a miénk. Keserűen bár, de tudomásul vettük ezt a fordulatot, s a gazdasági jellegű írásokról többnyire már lemondunk. A kitörési pontokat keresve viszont kitaláltuk és nagy sikerrel folytatjuk tematikus rend szerint zajló közönségtalálkozóinkat, ame-

lyeknek korábban a Mücsarnok, most pedig a Merlin Színház ad otthont. A lap szellemi értelemben végrehajtott terjeszkedésének más lehetőségei is akadnak: Bojtár Endre gondozásában, az Osiris kiadóval együttműködve két közép-európai tárgyú könyvsorozatot adunk ki, s az információs szupersztrádán otthonosan mozgó kollégáink kedvéért már az Interneten is megnyitottuk a 2000 ablakait.

- *Milyen szerzők jelentek meg a lap körül?*

- Ha csak lehet, tudomást sem veszünk a magyar szellemi élet szekértáborai között dúló harcokról. Néhány barátunk meg is orrolt ránk amiatt, hogy nem álltunk ki határozottan valamelyik izlésvilág vagy politikai irányzat mellett. Így aztán szerzőink köre is meglehetősen kiterjedt. hiszen számunkra nem létezik a nemzedéki vagy izlésbeli korlátok. Különösen büszkék vagyunk arra, hogy saját felfedezettjeink is akadnak: mint például a prózaíró Porogi András vagy a költő Brókes Ágnes.

- *Nagy kedvvel beszélt a lap megalapításának korszakáról. A kilencvenes évek derekáról szemlélve azonban nem a lapalapítás számít igazán bravúrosnak, hanem a lap életben tartása.*

- Valóban, ez számunkra is egyre nehezebb. Ugyanabban a cipőben járunk, mint a legtöbb pályatársunk: két legfőbb támogatónk a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap, s ha e kettő közül bármelyik is megvonná tőlünk a támogatását, abban a pillanatban megszűnnénk. Az egyetlen - igaz, hatalmas - előnyünk a többiekkel szemben az, hogy a 2000 kiadója továbbra is „szülőatyánk”, a *Heti Világgazdaság*, és a HVG egyelőre hitelez nekünk, s így nem kell például azonnal fizetnünk olyan „csékélyégeket”, mint a nyomdászámbla. Ez a kapcsolat persze nem véd meg minket minden veszélytől, de így hónapról hónapra biztosabb esélyünk lehet arra, hogy lassan megérjük névadónkat, a kétezredik esztendő.

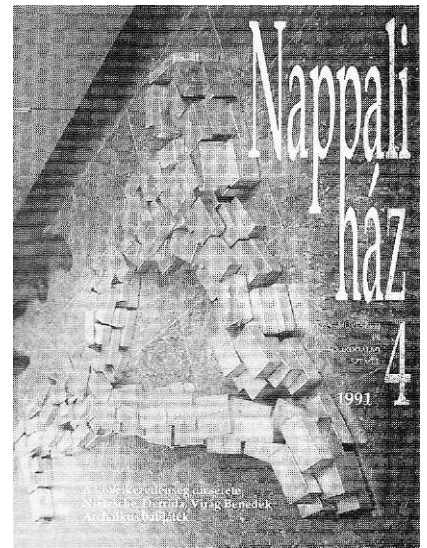
T. H. Zs.

NEM FOGLALKOZNAK A VÍZI

Sokan és sokszor kérdeznak arról, van-e valamilyen önmagáról alkotott víziója a Nappali ház című folyóiratot gondozó társaságnak - árulja el Károlyi Csaba, a lap felelős szerkesztője, aki azt is kifejti, hogy a tetszetős önmeghatározások megalkotása helyett ők inkább teszik a dolgukat: megszólaltatják a fiatal írókat és költőket, valamint bemutatják a fiatal képzőművészeket.

- Mi is a lapalapítások nagy évében, 1989 májusában indítottuk útunk saját folyóiratunkat, a *Nappali házat*, s azóta minden negyedévben, folyamatosan megjelenünk - meséli Károlyi Csaba. - Lényegében két helyről érkezve találkoztunk össze és találtunk egymásra: Szijj Ferenc és Hévízi Ottó a szegedi Harmadkor szellemi köréből jöttek. Orsós László Jakab, Kurdi Imre és én pedig az ELTE esztétika tanszékén tanultunk. Nem voltak közlési nehézségeink, s így a lapot sem azért alapítottuk meg, hogy legyen végre hová írunk. Hogy mi hajtott minket? Talán az a vágy, hogy kipróbáljuk, mire vagyunk képesek. Olyan lapot akartunk, amely hangvételében és szemléletében a mi gondolatainkat tükrözi. Szerettük volna rangos közlési lehetőségekhez juttatni a fiatal írók, költők és esztéták nemzedékét, azokat az alkotókat, akiket életkorunknál fogva személyesen is jól ismertünk. A külső megjelenésre is nagy gondot kívántunk fordítani: a lap formátumának és tipográfiájának megalkotására az első években Eperjesi Ágnes, 1993-tól pedig Hübner Teodóra vállalkozott. Szerzőink nemzedéki jellegzetességein túl érdeklődési körünk és szellemi tájékozódásunk is jellemezhet minket: különös figyelmet szentelünk például a fiatal képzőművészek munkásságának is, olyannyira, hogy az *Új Művészet* és a *Balkon* mellett szerintem ma a *Nappali ház* tekinthető a harmadik legjelentősebb képzőművészeti orgánumnak Magyarországon. Szívesen teszünk kirándulásokat a társművészetek világába, példaként

akár azt is említhetném, hogy korábban egy teljes különszámunk foglalkozott az operakultúra sajátágaival. Komoly szerepet szánunk a fordításoknak is: szemelvényeket közlünk a kortárs európai irodalmakból vagy magyarra fordítjuk a számunkra fontosnak tetsző művészetelméleti vagy filozófiai írásokat. A *Nappali ház* értékes kezdeményezései közé tartoznak a tízenöt-húsz kiválasztott szerző számára elküldött körkérdések is. Néha még az egészen triviális kérdések megfogalmazásától sem riadunk vissza: az egyik leggazdagabb válaszanya-

Balról jobbra: Orsós László Jakab szerkesztő, Mester Dóra szerkesztőségi titkár, Károlyi Csaba szerkesztő, Honecz Ágnes felelős kiadó, Pusztai Dóra olvasószerkesztő (ül), Hübner Teodóra képszerkesztő, tipográfus

got például arra a tudakozódásunkra kaptuk, amely azt firtatta, hogy ki miért is ír egyáltalán ma Magyarországon.

- Mennyiben más a szerkesztés ritmusa a *Nappali házban*, mint egy havonta megjelenő kulturális lapnál?

- Való igaz: nekünk több időnk van egy-egy téma gondosabb körbejárására, előzetes feltérképezésére. S mi élünk is ezekkel a lehetőségekkel. A cseh írókat bemutató lapszám tervezése idején a képszerkesztőnk például ki tudott utazni Prágába, s el tudott merülni a kortárs cseh képzőművészet világában - hogy aztán a megfelelő tapasztalatok birtokában kiválaszthassa azokat az illusztrációkat, amelyek kiegészítették a lap irodalmi anyagát. A berlini fal leomlása után pedig valamennyien Berlinbe utaztunk. Interjúkat készítettünk a kettészakított város keleti és nyugati részében élő művészekkel, hogy kiderítsük, művészeti értelemben létrejött-e, létrejehetett-e az egyesülés.

- *Mennyire mondható nemzedéki lapnak a Nappali ház?*

- Amikor arról beszélünk, hogy teret kívánunk adni a fiatal alkotóknak, akkor valójában a húsz és negyven év közötti korosztályok képviselőire gondolunk. S mindenki beláthatja: ez a társaság több nemzedéket foglal magában. De indulásunk óta mellettünk állnak az idősebb generációk olyan jeles alkotói is, mint Nándas Péter, Tandori Dezső, Tar Sándor, Parti Nagy Lajos vagy Kukorelly Endre. Nem hinném hát, hogy kizárólagosságra törekednénk, amikor azt mondjuk, hogy a fiatalok irodalmát is közöljük.

- *Milyen a lap kapcsolata az olvasókkal?*

- Az első években gyakran jártunk közönségtalálkozókra és felolvasóestekre. Ma már ritkábban vállalkozunk ilyesmire. Lassan hagyományossá válnak azonban azok a szilveszteri estjeink, amelyeket korábban az Egyetemi Színpadon, a legutóbb pedig a Cirko Gejzír moziban rendeztünk meg. Ezek az esteken azok a szerzők tartanak felolvasást a legújabb műveikből, akiket az elmúlt év folyóirattermését lapozgatva szemeltünk ki magunknak és hívtunk meg.

- *December végén a fővárosi kulturális élet üde színfoltját alkotják*

A CUKROSBÁCSI MÓDSZEREI

Lapzártától lapzártáig minden szerkesztő sima szavú csábító. Rafinált, célratörő, érzékeny és fáradhatatlan. Persze a szerzők sem különböznek: felkínálkozó, meglepett, ártatlan vagy éppen őszintén fellelkesülő partnerek.

A *Nappali Ház* tehát nem más, mint Leporello igyekezettel tervezett, képekkel illusztrált gyűjteménye. A szerkesztők pedig szájuk szélét nyalogató cukrosbácsik. Úgy érezzük, hogy nem panaszkodhatunk. Ez idáig fiatalok és kevésbé fiatalok számára is sikerült csábítónak mutatkoznunk. Legnyilvánvalóbb vonzerőnk talán, hogy nem riadunk vissza az el-elnehezülő komolykodástól, az akkurátus és bonyodalmas részletezésektől, de a blazírt poénoktól sem. Egy dolgot igyekszünk szem előtt tartani: azt, hogy áldozatunk ne csapjon be bennünket és olvasóinkat. Ne blöffölgjön, és ne hazudozzon. Legyen önmagán belül következetes és áttekinthető, amit leír. Kerülje a modorosságot, azaz képes legyen hitelessé és hihetővé tenni választott mondatait és mondatai formáját. Ne legyen kényszeresen fiatalos, csak azért mert egy fiattól azt várják el. Ne iustuljon el az elvárásoknak való megfelelésben. Csak olyan legyen, amilyenek ő magát ismeri. Huszonöt éves vénember vagy éppen kísértetiesen kilencvenéves.

Mert valójában csak az az érdekes, és csak annak van értelme, hogy mit gondol valaki, és miért úgy, szemben az igazodás szervesen és kisszerű műformáival. Igyekszünk tehát olyan áldozatokat elcsábítani, akik a kritikus pillanatban nem hoznak majd bennünket zavarba. Akik azok, amiknek mutatják magukat.

Orsós László Jakab

tehát. És mihez kezdenek a vidékel?

- Újra meg újra megpróbálkozunk azzal, hogy a lapot eljuttassuk a vidéki könyvtárakba is. Számos példányt küldtünk már szét az országban, felkínálva az előfizetés különböző lehetőségeit. Ezek a kísérletek azonban jól mutatják, milyen nehéz dolga van a nyolcvanas évek végén megalakított új folyóiratoknak: nem tudunk nagyobb számban eljutni a könyvtári polcokra. A könyvtárosok válaszlevelei, még a leginkább megértőek és rokonszenvezőek is, arról panaszkodnak, hogy az évek óta járatott lapok előfizetésére is alig jut már a szűkös anyagi lehetőségek miatt - új folyóiratok megrendeléséről pedig nem is álmodhatnak.

- *A könyvtárak elszegényedésével párhuzamosan az olvasói szokások is gyökeresen megváltoztak. Az amerikanizált életritmus szorításában, az egyre kegyetlenebb napi hajsza mellett még az irodalom iránt fogékony embereknek is alig marad ideje a folyóiratok lapozgatására. A kulturális vonzalmak kiépüléséhez nyu-*

godt háttér lenne szükséges, a mai értelmiség viszont nem meditatív, hanem sokkal inkább operatív életet él. Nem fogta-e el még a félelem a Nappali Ház szerkesztőit, hogy önhibájukon kívül egyszerre csak légüres térbe siklanak?

- Nekünk alig van félnivalónk. Mi eleve olyan lapot készítettünk, amely a művészetekkel és az úgynevezett puha társadalomtudományokkal, a filozófiával és az esztétikával foglalkozott. A mi olvasóink főként egyetemisták és fiatal értelmiségiek, akik ugyanúgy érdeklődnek irántunk, mint ahogyan pár évvel ezelőtt tették. Ha ironikusan akarnék fogalmazni, akkor azt mondhatnám, hogy a korszellem változásai alig-alig hagytak maradandó nyomot a lapon. Legfeljebb csupán egy helyen. A hátsó borítólapon tetején, ahol az ár-megjelölés látható. A negyvenhárom forintos induló ár helyett most már sajnos kétszázötven forintba kerülünk. Egyébként ma is nagyjából ugyanolyanok vagyunk, mint amilyenek voltunk - legalábbis mi úgy gondoljuk.

T. H. Zs.

KITÁGÍTJÁK A KULTÚRA VONZÁSKÖRÉT

Beláthatatlan veszélyeket jelentene, ha egy ország gazdasági és politikai elitcsoportjai közönyösen elfordulnának a kulturális elit írásait megjelentető folyóiratoktól - állítja Balogh Ernő, a *Kritika* főszerkesztője, akinek reményei szerint a *Kritika* az aktuális közéleti témák intellektuálisan izgalmas szerepeltetésével szorosabbra tudja fűzni a különböző elitcsoportok mostanában kisé felületessé vált kapcsolatait.

- Ez az aktualitások iránti érzékenység, amelyhez hasonló fogékonyság csak nagyon kevés lapársunknál figyelhető meg, a *Kritika* név alatt az elmúlt évtizedekben megjelent lapoknak egyaránt nélkülözhetetlen eleme volt - fejti ki Balogh Ernő. - Ezzel a fogalmazásmóddal azonban már a *Kritika* történetének egyik lényeges sajátosságára is utaltam, arra, hogy ennek a lapnak egymástól élesen különböző korszakai voltak. A *Kritika* 1963-ban Diószegi András felelős szerkesztő irányításával jött létre, s akkor még három lapgazdája volt: az Irodalomtörténeti Intézet, az Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Írók Szövetsége. Az akkori szerkesztőségben olyan markáns személyiségek dolgoztak együtt, mint Almási Miklós, Wéber Antal, Pomogáts Béla, Béládi Miklós, Kenyeres Zoltán és Szabó B. István. Az a lap erősen tudományos érdeklődésű volt: alapos betekintést nyújtott a kor modernnek szá-

mitó művészetelméleti és szociológiai irányzataiba. Ez a periódus a hetvenes évek elejéig tartott. Ekkor a lapot elvették korábbi gazdáitól és átadták a Hírlapkiadó Vállalatnak, főszerkesztőnek pedig Pándi Pált nevezték ki, aki gyökeres átalakításokat hajtott végre: a név változatlanul hagyása mellett gyakorlatilag egy teljesen új lapot hozott létre. A *Kritika* világnézeti elkötelezettsége inentől fogva egészen erőssé válik. A Pándi-érában a marxista eszmeiség kombattáns, vitázó hajlandósággal, elszánt ideológiai harci kedvvel párosult, ezért a *Kritika*-nak ezt a korszakát a különösen éles viták és állásfoglalások jellemzik. Ezek az eszmecserék a szerkesztők szándékai szerint már nem a szűkebb szakközönség, hanem inkább a kultúra közkatónáinak, a népművelőknek, tanároknak és könyvtárosoknak a nyelvén szóltak. Felerősödött tehát a propagandisztikus attitűd. A lap ekkori magatartását és szellemiségét lehet ugyan vitatni vagy elutasítani, de szerkesztésében egyáltalán nem volt unalmas. Már csak azért sem, mert a hetvenes-nyolcvanas években a kor számos jelentős alakját meg tudta szólaltatni, ha némelyeket csak valamilyen alkalmi írással vagy vitacikkkel is.

Kovács Balázs, Balogh Ernő és Máttyás Győző

96/7

KRITIKA

Július

Előni levél: Jeyzetek János

Lányi András: Vátozatok a változaro

A „magazinterve megörözt” gyogyó

Csátoz Zsolt: En gyönyo akarak!

Beszegleten Pomogáts Bélával

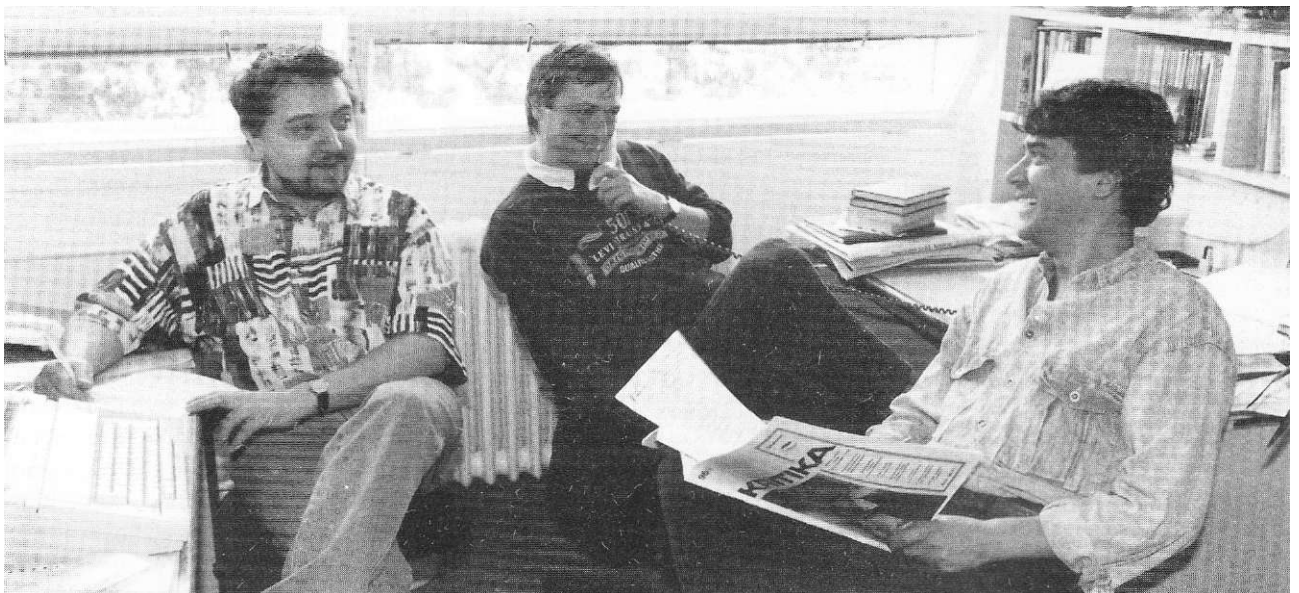
Lengyel László asszaje

Kovács György: Transzatlanti képeslapok

Multimédia rovat

Ára: 98 Ft

A munkatársi gárdában ezekben a periódusokban is kiváló szerkesztőket lehetett találni: Szigethy Gábort, Dérczy Pétert, Hegyi Gyulát vagy Reményi József Tamást. 1984-ben ért véget egy újabb szakasz a *Kritika* életében. Pándi Pál ekkor lett a Népszabadság szerkesztőbizottságának tagja, s helyére Szerdahelyi István került. Szerdahelyi megőrizte a lap vitázó jellegét, még az egész évfolyamokon átívelő elvi párharcok közlésétől sem riadt vissza. Ennek a korszaknak - véleményem szerint - az az egyik fő sajátossága, hogy a *Kritika* ekkor erősen visszatükrözte főszerkesztőjének ide-

ológiai meggyőződését, irodalmi ízlését és személyes attitűdjét: főként a híressé vált főszerkesztői lábjegyzetekben, kommentárookban. A *Kritika* ma is tartó legújabb korszaka 1989-ben kezdődött. A szerkesztői koncepcióváltás legfőbb ismérve talán a tematikai mező kiszélesítése volt. A művészetkritikai tárgyú írások mellett lassan felsorakoztak az úgynevezett „kemény” társadalomtudományokkal foglalkozó szociológiai, politológiai és közgazdasági tanulmányok is - amelyek egy idő múltán már a lap csaknem háromnegyed részét elfoglalhatták. Ha lépésről lépésre is, de szellemi arculatunk is megváltozott: a vehemensen marxista folyóiratból az egyetemes baloldali értékek mellett kiálló, majd a klasszikus liberalizmus hagyományait is befogadó lap lett. S a szerzők körében felbukkantak és fokozatosan törzsszerzőkké váltak a Lukács-tanítványokat tömörítő budapesti iskola filozófusai: Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Vajda Mihály és Márkus György, valamint Konrád György. Eörsi István. Bródy András vagy Szalai Erzsébet. Rendszeresen publikáló szerzőink közül leginkább Almási Miklós képviseli a folytonosságot. A változások során a hagyományainkat elsősorban az aktuális témák rendszeres megtárgyalásával őriztük meg. Ha csak tehetjük, úgy szerkesztjük ezt a havonta megjelenő folyóiratot, mintha heti- vagy akár napilap lenne. Különösen jó példa lehet erre az érzékenységünkre az Antall- és a Boross-kormány idején zajló média harcok során tanúsított magatartásunk.

- Mielőtt ezekbe a harcokba bonyolódott volna, számot vetett-e saját múltjával a *Kritika*? Azzal, hogy a létező szocializmus diktatorikus viszonyai között, ha színvonalasan is, de mindig az uralkodó marxista-leninista eszmeiséget, vagyis - fogalmazzunk kicsit keményebben - a kulturális elnyomást szolgálta?

- Ez a számvetés fokozatosan ugyan, de megtörtént. A tisztán baloldali elkötelezettségtől a baloldali liberalizmus vállalásáig - hűen önmagunkhoz - belső, de olykor a lap hasábjain is tükröződő vitákon keresztül jutottunk el. Önmagunkkal is polemizáltunk, ha kellett, s nálunk még a radikális különvélemények kialakítása is mód nyílt. A szerkesztők szuverén gondolkodásáról a nyolcvanas években már számos olyan informális kapcsolat tanúskodott, melynek meg-

MIÉRT SZERETEK A KRITIKÁBA ÍRNI?

Ha röviden válaszolnék e kérdésre, azt mondanám, hogy azért, mert itt minden rigolyámat kiélhetem. Úgy értem, hogy esztéta és kritikus létemre az itteni olvasók elfogadják, ha a világgazdaság vagy a maffia a témám. A hosszabb válaszban az is benne lenne, hogy az otthonosságot a lap körüli baráti légkör is segít megteremteni. A „smúz”, ahogy Pesten mondják, hogy az ember nemcsak feladja postán (faxon), amit körmölt, hanem beül a szerkesztőségbe, és egy félórát tracsol, nem kell vigyázni a szóra, lehet akár hülye is, fő, hogy tudjon nevetni egy poénon, és ne nagyon keseregjen, ha rosszul mennek a dolgok (mert mindig rosszul mennek). A szerkesztőség két ici-pici szobájában mindig van egy szabad szék, de állva is lehet dumálni, előnye, hogy az ember kinézhet a külső Bécsi út rémesen kültekli tájára - megint csak otthon érzi magát. És hát az sem mindegy, kinek a körében jelenik meg, még a letolás is jobban esik, ha haver írja. Mert érzi, hogy a lap szerkesztve is van, amit olykor onnan is sejthet, hogy figyelmeztetik az alany-állítvány egyeztetésben elkövetett bakikra. Jártam már olyan helyen, ahol azt mondták, nem baj, írja csak le magát szerző a sárga földig, ha szólunk neki, azt hiszi, cenzúrázzuk. És ma olyan ritka az olyan baráti kör, ahol az embert bakijaira is figyelmeztetik.

Hát ezért. Másért is. de az hosszabb lenne.

Almási Miklós

volt a maga kockázata. A most is velem dolgozó kollégák esetében a rendszerváltás idején egyszerűen csak az történt, hogy az ellenzékieknek számító szerzőkkel kialakított, jobbára csak informális kapcsolatok formálisává váltak, s már nem csupán magánemberként, hanem szerkesztőként is vállalhatókká lettek. Ez a szellemi átférfalódás azonban fokról fokra zajlott el: nem volt éles cezúra, s így természetesen nem jöhetett el a számvetés egy-egy döntő pillanata sem.

- A baloldaliságot vállaló és hirdető kulturális lapok: a *Mozgó Világ*, a *Tekintet* vagy *Ezredvég* közül melyikhez érzik magukat a legközelebb?

- A *Kritika* talán a *Mozgó Világ* szellemiségével érintkezik a legtöbb ponton.

- A kulturális folyóiratok túlélési titkairól általában felesleges faggatózni: az esetek többségében ugyanazokat a válaszokat lehetne hallani a szokásos helyekre beadott szokásos pályázatokról. A *Kritika* helyzete azonban nem ennyire sablonos - Önök mögött végtére is ott áll a Népszabadság Rt. Milyen erős ez a mentőkötél?

- 1991-ben a Népszabadság Rt. felügyelő bizottsága úgy döntött, hogy átveszi a *Kritika* kiadását. 1995 szeptemberétől azonban a *Kritika* finanszírozását a *Kritika* Alapítvány végzi, amely a szerkesztők fölött munkálta-

tói joggal is rendelkezik. Finanziális szempontból tehát elvben önállóak vagyunk - tény azonban, hogy költségvetésünk egy részét a kiadónk fedezi. A fennmaradó nagyobbik részt viszont a *Kritika* Alapítvány köteles fizetni. Így mi is ugyanúgy rászorultunk az alapítványi és a szponzori támogatásokra, mint a többi lap.

- Mivel indokolná a támogatásoknak a szükségességét?

- Véleményem szerint a *Kritika* szerepe kulcsfontosságú a kulturális lapok piacán. Elmélyülni látszik a szakadék a kulturális és a gazdasági elit között. S mi egyike vagyunk azon lapoknak, amelyek talán el tudják tüntetni ezt a szakadékot. Azzal, hogy művészetkritikai írásaink mellett aktuálpolitikai és gazdaságfilozófiai témákat is tárgyalunk, olyan olvasókat is becsalogatunk a kultúra vonzáskörébe, akik ma már kevésbé tekintik elengedhetetlennek a kulturális tájékozottságot. S azt hiszem, kevés feladat lehetne annyira meghatározó az ország szellemi életének jövőjére nézve, mint éppen ez a kapcsolatteremtés. Ez a tematikai nyitottság a *Kritika* legértékesebb hagyománya, s úgy gondolom, ennek ápolása is hozzájárulhat egy normálisan működő kulturális-szellemi élet megteremtéséhez.

T. H. Zs.

HETVEN ÉVE INDULT A KORUNK

A XX. századi magyar irodalom- és sajtótörténet mindmáig nem tudta igazán feldolgozni azokat az ellentéteket (de csak részben egymással ellentétes törekvéseket), amelyek a *Nyugat*, illetve a *Kelet Népe* folyóiratcímekben oly szembevetődtek. Pedig mindkét lap történetében megtalálható egy fontos név: Móricz Zsigmondé. Persze, csak innen levezetni azt, amit e század első fele a magyar írásra örökölt, hiányérzetet kelthet. Álljon hát itt harmadik hivatkozási alapul a *MA*, Kassák Lajos budapesti-bécsi avantgárd kísérlete. Így már azt hiszem, *Korunk-közelbe* jutottunk; értve ezen az 1926-ban Kolozsvárt elindított, 1957-ben (tizennégy éves szünet után) újraindult, az 1989. decemberi romániai fordulatot követően pedig harmadik folyamát kezdő - bizonyos előzményekkel radikálisan szakító, a hagyományok egy részére viszont még mindig büszke s rájuk is építő - kulturális szemle teljes hetvenéves történetét.

Dienes László *Beköszöntő-jének* sorai ma is megidézhethetők; „a *Nyugattól e kissé félreeső helyen*”, vagyis Erdély egykori fővárosában. Kolozsvárt szerkesztett, a magyar (nem csupán romániai magyar!) értelmiséghez

szóló folyóirat azt célozta és célozza, hogy „a maga szerény hatáslehetőségei között, ráébredsz az embereket azokra a nagy problémákra, amelyek megoldása nélkül nyugodt építő jövő el nem jöhet”. Az első, majd a második világháború, illetve a '89-es kelet-közép-európai változások után természetesen „a nyugodt építő jövő” mást-mást jelentett, sőt a „nyugodt” jelzőt eleve, folyamatosan meg lehetett kérdőjelezni. Tény azonban, hogy e tájakon Kelet és Nyugat közt kellett keresni a saját társadalom építésének, megőrzésének és modernizálásának a lehetőségét. Azon a „kissé félreeső helyen” egyéb, speciális kérdések is adódtak, adódnak folyamatosan: a Trianon utáni Erdély a magyarság számára minden előzőnél élesebben veti föl népek és kultúrák, a nyugati

Gáli Ernő 70. születésnapján a régi szerkesztőség, balról: Csépi Sándor, Jancsik Pál, Kántor Lajos, Szabó Ilona, Székely Dániel, Kassay Miklós, Gáli Ernő, Balogh Edgár, Kiss János, Aniszi Kálmán, Szilágyi Júlia, Herédi Gusztáv

és a keleti kereszténység ütközésének, a béke s az emberi jogok megőrzésének problémáit. Az utóbbi évek európai és világtörténete viszont azt mutatja, hogy a szóban forgó félreeső helyen tulajdonképpen alapkérdésekről van szó. hiszen a (nemzeti) kisebbségek ügye ma tíz- és százmillióké. A „provincia” ilyenformán - egy kis túlzással - akár központnak is felfogható, legalábbis ami a probléma-sűrűséget, problémaérzékenységet il-

leti. A vidéki ember komplexusait tehát Kolozsvárt nyugodtan le lehet vetni.

A hetes jegyében - a hetedik évtized végén és hét új évfolyammal 1989 decembere óta 1996-ból visszanezve összefoglalt *Korunk-történetünk* azt mutatja, hogy egyes szakaszaiban ezt a lapot és szerkesztőit nem kínozták az említett komplexusok. Utóvégre már 1926-ban sem regionális szemlének készült - Kassák például az első évfolyamok egyik meghatározó munkatársa volt Gaál Gábor pedig az európai baloldal népi és urbánus magyarságára s a nemzetköziségre (különösen a német expresszionizmusra, az újtárgyiasságra, majd az orosz világra) egyaránt figyelt. Ebben a Gaál Gábor-i szakaszban (1929 és 1940 között) eléggé sűrűn szerepelt József Attila, Illyés Gyula meg Déry Tibor, mondhatni itt indult prózairói pályáján a Móricz-követő Veres Péter, de alapmunkatársnak számított Moholy Nagy László csakúgy, mint Lukács György, Háy Gyula és Fejtő Ferenc. A Felvidék - elsősorban Fábry Zoltán révén - s a Délvidék képviselői. Nyugaton (Európa Magyarországtól nyugatra fekvő országaiban), sőt Amerikában élő magyar tollforgatók szintén helyet kaptak e hasábkon. Természetesen az Erdélyben, Romániában dolgozó írók, publicisták, szociográfusok, különböző rendű-rangú tanáreberek mellett. Hogy csak a mai (tegnapi) kortársi emlékezetre hagyatkozunk, néhány erdélyi és bukaresti (magyar) név mutatóban az első *Korunk-folyamból*. Tamási Áron, Balogh Edgár, Méliusz József, Jancsó Elemér, Szentimrei Jenő, Nagy István (a munkásíró), Gáll Ernő.

Ez utóbbi névsor részben jelzője annak, hogy 1957-ben hogyan és kikkel jelenhetett meg újra (három évvel Gaál Gábor halála után) a *Korunk* mint a heti publicisztikainál igényesebb, súlyosabb közleményeket vállaló, a tudományosság igényével fellépő folyóirat (akkoriban eléggé elszigetelten az irodalomtól, legalábbis az írók egy részétől). 1956 szelleme nyilván belejátszott az igény megfogalmazásába, hogy kell már egy ilyen kiadvány a romániai magyarságnak; mire azonban elkészülhetett az első új lapszám, a forradalom megtorlásának légköre lengte be ezt a tájat, itt a Kár-

pát-medencében. Az ötvenes évek *Korunk*-jától így azt sem lehetett várni (s még kevésbé megkapni, hogy szembenézzen a Gaál Gábor nevével fémjelzett baloldaliság egyoldalúságaival, betegségekkel és bűneivel, s egy realisabb egyensúlyi helyzet megteremtésére törekedjék. Az átideologizálás rossz emlékeit éli át az, aki az 1957-1960 közti folyóiratszámok politikai, társadalomtudományi szövegeit a kilencvenes években újraolvassa, jöllehet „szabálytalan” vagy éppen az akkori hivatalosságok által revizionistának bélyegzett tanulmányok, esszék is feltűntek itt-ott.

Holnapi sajtótörténészek dolga pontosan meghatározni az egyes korszakokat. főként az utolsó negyven év

Korunk-történetében. Az én személyes emlékeim 1959-cel kezdődnek, amikor a Bolyai Tudományegyetem friss diplomával ellátott bölcsészeként irodalmi szerkesztőnek alkalmaztatam (Gáll Ernő és Balogh Edgár által), hogy pár év múlva feladatul kapjam a művészeti rovat s a képszerkesztés ellátását is. A legújabbkori Erdély-történet számomra azóta is egy kicsit *Korunk*-történet, noha teljesebb felelősséget a folyóiratért csak 1990-től vállalhatok. Hol bátrabb, hol bátortalanabb szerkesztői megújítási kísérletekre, ezeket követő megtorlásokra, félelmekre, újabb nekifeszüléseinkre emlékszem vissza. Közös sikerekre is. A hatvanas években szerkesztett kibemetika-szám a mából visszanezve már bizonyára nem tűnik nagy teljesítménynek, akkor viszont büszkék voltunk rá. Még büszkébbek, sokkal

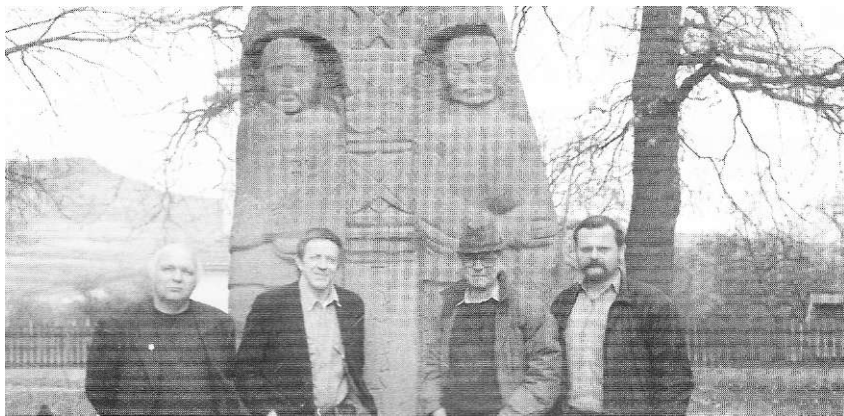
büszkébbek, hogy 1973 novemberében Kós Károly 90. születésnapjára Kalotaszeg-számot szerkeszthettünk (mindmáig ez jelent meg a legnagyobb, hatezres példányszámban). Nem sorolom a művelődéstörténet, néprajz, irodalomtörténet, szociográfia terén tett lépéseket, nemzedéki és társadalmi-tudományos témákra szakosított kerekasztal-beszélgetéseket, különszámokat. De azt igen, hogy Cs. Szabó László előbb tért vissza (a „táboron” belül) a magyar sajtóba Erdélyben s épp a *Korunk*-ban, mint ahogy a *Nagyvilág*-ban megjelenhetett. A Veress Zoltán által szerzett Selye-interjú is úttörésnek számított, nem csupán nálunk.

Kelet és Nyugat, „népiek” és „urbánusok”, tömbmagyarság és szórványok, magyarok és szomszédnépek (számunkra, erdélyiek számára: többségi románok) viszonyát cenzúramentesen 1990-től közelíthetjük meg, vagyis mostantól csakis a mi felelőségünk, hogy milyenné alakítjuk a régi-új folyóiratot. „*A hetedik te magad légy.*” - mondom József Attilával, a mi *Korunk*-folyamunkra gondolva. Kelet és Nyugat közt most kell igazán keresni a magunk igazát, s ez egyaránt jelenti egy értékzavarban élő vagy csak vegetáló társadalom útkeresését és nemzeti értékeink újra meghirdetését, a kiállást értük. A mindezt átideologizáló „szempont”, egy központi hatalmi akarat képviselője, kiszolgálása helyett egyre inkább a szakszerűség becsülete válik kötelezővé. De a szak-tudományok s művészetek eredményei és szempontjai egymás mellé vagy néha egymással szembeállítva végül is az *egésről*, kereső világunkról szólnak. Ha csak újabb súlypontos számainkra gondolok, azt hiszem, nem érdektelen az összkép, ami emigráció és visszavándorlás, 1100 év Európában, a damaszkuszi út (1956 évfordulóján) vagy az iszlám témájában megmutatkozik. Él bennünk egy olyan érzés, hogy ezekkel a lapszámokkal az egész magyar folyóiratkultúrának is számolnia lehetne (kellene?); mi legalábbis azt hisszük, mai *Korunk*-szerkesztők, hogy a határok átjárhatóvá tételét a magunk eszközeivel hónapról hónapra szolgálni próbáljuk. A szolgálatnak ez az értelmezése pedig aligha mondható divatjarmúlnak. (Vajon túlzott szerkesztői önérzet ez?)

Kántor Lajos

A SZERKESZTŐSÉGEK ARCHÍVUMÁBÓL

Megálló Tamási Áron sírjánál
1995 márciusában, amikor a
Kalligram és az Irodalmi
Szemle együtt vendégeskedett
Erdélyben. Balról jobbra:
Grendel Lajos, Szigeti László,
Tózsér Árpád és Hizsnyai
Zoltán

Az Éneklő borz című romániai magyar folyóirat első írott száma 1966 áprilisában jelent meg pozsonyi Kalligramban. A fotó az Írók Boltjában rendezett bemutató után készült a Liszt Ferenc téri Inkognitó kávéház utcai teraszán. Balról jobbra: Hizsnyai Zoltán (Kalligram), Esterházy Péter, Láng Zsolt (Éneklő borz) és Esterházy Gitta

Az Igaz Szó kritikai rovata
külső munkatársainak egy csoportja 1979-ben. Balról: Vári
Attila, Gálfalvi György, Molnár
Gusztáv, Tamás Gáspár
Miklós, Duray Miklós m. v.,
Ágoston Vilmos

A Hítel szerkesztősége
Marosvásárhelyen Gálfalvi
György kertjében - Lázár
Ervin, Rátkay Ildikó, Döbrentei
Kornél, Gálfalvi György és
Tornai József

Egy őszinte román íróbarátunk,

ZAHARIA STANCU

Bibliográfiák nem egyszer okoznak meglepetéseket. A magyarra fordított román irodalmi művek lustrája - Domokos Sámuel készítette el - számon tart egy Zaharia Stancu-verset, amelyet József Attila tolmácsolt. A költemény címe: *De-ai veni...* magyar átültetésben: *Ha eljőnnél...* A fordítást először az *Erdélyi Helikon* közölte Kolozsvárott, 1934-ben, majd két esztendő múltán József Attila közreadta saját lapjában, a *Szép Szó*-ban is. Hamarább nem is tehette volna ezt, mivel az Ignó Pállal és Fejtő Ferencsel közösen jegyzett folyóirat 1936 márciusában indult. A magyar költő fontosnak tartotta a román verset, ha két év múlva Pesten újraközölte.

Akit József Attila fordított

Mi a meglepő ebben a költői találkozásban? Zaharia Stancu 1934-ben fiatal költő (1902-ben született), egy saját kötet van mögötte (*Poeme simple* - Egyszerű énekek), antológiát ad ki kortársainak verseiből, folyóiratot indít *Azi* (Ma) címmel, két politikai lapnak is szerkesztője; írásai miatt Antonescu rendszere majd gyűjtőtáborba zárja. Stancu neve azonban semmiképpen sem ismert még Románia határain kívül.

József Attila három esztendővel fiatalabb a román költőnél, soha nem járt Romániában, egyáltalán nem tud románul. Miként talált rá a román versre, hiszen Stancut akkoriban egyedül ő fordította magyarra. Csak másfél évtized múltán válik ismertté Stancu a magyar olvasók körében, akkor sem költőként, hanem a forradalmi szenvedélyű *Mezitláb* című regény szerzőjeként, amelyet Szemlér Ferenc ültet át - igen rövid idő alatt - magyar nyelvre.

Ennek a találkozásnak a története felidézi az irodalmi kapcsolatok sajátos formáját azokból az időkből.

Tanulságos példa lehet ez arra nézve, hogy a szomszédos kis népek miként ismertethetik meg egymással szellemi termékeiket. A húszas évek közepén került a budapesti csehszlovák nagykövetségre egy volt kassai római katolikus pap, Anton Straka műfordító. Ő a kulturális attasé. Kollégája a román nagykövetségen Moise Balta. Művelt, humanista emberek, akik tudják, hogy a Trianonban díjazott országok képviselőiként nekik kell baráti kezet nyújtaniuk a magyar szellemi életnek, oldani ezzel a magyar trianoni görcsöt. Rendszeresen megvendégelték a fiatal magyar költőket, írókat, baráti csevegést folytattak velük, és egyáltalán nem kértek „ellenszolgáltatást”. Illetve, nyersfordításban adták nekik - ha kérték - jelentős kortárs cseh, szlovák, román költők alkotásait: ha felkeltik az érdeklődésüket, tolmácsolják anyanyelvükön.

Hubay Miklós még jól emlékszik Moise Baltá szívélyes viselkedésére. Bármikor fordult hozzá, azonnal elintézte vízumkérését, hogy hazautazhasson Nagyváradra.

Így került a Stancu-vers nyersfordítása a József Attila kezébe. De tolmácsolta a magyar költő a klasszikus George Coşbuc forradalmi versét, a *Földet adj*-ot konzseniálisan, fordított a harmincas években már öregnek számító Ovid Densuşianutól, az akkor középkorú Aron Cotrustól (A *bányász-t*), a misztikus Nichifor Crainictól, aki később a vasgárdisták házi költője lett. Ez utóbbi metamorfózist honnan sejtette volna József Attila 1934-ben? Szemlér Ferenc 1940-ben Budapesten megjelent, *Mai román költők* című antológiájába is felvett Crainic-verseket.

Szántó Judit, a költő élettársa ezt jegyezte fel József Attila fordításairól:

„Bár sem csehül, sem románul nem tudott Attila, eredeti nyelven kívülről megtanulta mindazokat a verseket, amelyeket le akart fordítani, mert mondanivalójuk megragadta. A versek muzsikáját, ritmusát dalolta magában, mielőtt szavakba öntötte volna magyarul. Csak mikor már fülében, agyában, vérében liktetett a melódia, akkor kért barátaitól nyersfordítást.”

Zaharia Stancu számára örök élményt jelentett az, hogy idegen nyelven először magyarul szólalhatott meg. (Maga is fordított Jeszenyint például.) Annyira belevésődött emlékezetébe, hogy lassan át is színezte, új, elképzelt mozzanatokkal bővítette. *Tolmács nélkül* című, 1972-ben egy időben két nyelven megjelent, a magyar-román irodalmi kapcsolatokról szóló, a politikaiakat teljes mértékben mellőző beszélgető könyvemben nyilván megkérdeztem a József Attila-fordításról is. Válasza meglepett:

„Mélységesen sajnálom, hogy nem volt módom megismerni József Attilát. A románul tudó nagy magyar költő a két háború között eljött Bukarestbe, és keresett engem az újságom szerkesztőségében. Nem ta-

Iált meg. Visszatért Magyarországra, és öngyilkos lett."

Most mit kezdjek ezzel a szöveggel? Győzzem meg Stancut, hogy József Attila soha nem járt Bukarestben? Elvégre a költők a szellem világában éppen úgy találkozhatnak, mint a való életben. A *Tolmács nélkül* oldalairól „kifelejttem” ezt a néhány sort. Nem tudom, hogy Stancu észrevette-e. Publicisztikai kötetében (*Pentru oamenii acestui pământ - E föld embereiért, 1971*) ott szerepel a passzus...

Ady-élmény

Sivár történelem, szorongató társadalom. Ceaușescu országlásának ötödik esztendeje. Zaharia Stancu a Romániai Írószövetség elnöke, egyben a bukaresti Nemzeti Színház igazgatója, irodalmi lapok szellemi irányítója; tekintélyes politikus, parlamenti képviselő. Az egyik legbefolyásosabb román író, akit meghallgatnak a párt vezetőségében is.

Ebben a kiélezett helyzetben, a napról napra súlyosbodó nemzetiségi elnyomás közepette Zaharia Stancu verset közöl az egyik bukaresti irodalmi lap első oldalán. Címe: *Ady Endre*. Ha ebben nem tenne vallo-mást a magyar költő, a magyarság mellett, akkor is ingerelné - már a cím maga - a nacionalista román értelmiségieket. A vers üzenet, bátorítás, vizsgáztatás, együttérzés.

Írószövetségi díjak kiosztása 1971 májusában Bukarestben. Szász János az Írószövetség titkára, Zaharia Stancu, az Írószövetség elnöke, Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó igazgatója és a díjazottak: Sütő András, Beke György és Király László

Nyomban két erdélyi magyar költő is lefordítja a verset magyarra: Király László az *Utunk*-ban, Szemlér Ferenc az *Előré*-ben. Ez a gesztus több az egyszerű tolmácsolásnál. Ez köszönet, elismerés, főhajtás Stancu szelleme, érzékenysége, bátorsága előtt.

Hát bátorság kellett 1970-ben román verset írni a magyar Ady Endréről? Saját tapasztalatom felelhet erre. A *Tolmács nélkül* lapjain szerepeltetni kívántam a magyar és román irodalom legnagyobbjait. Magától értetődően interjút kértem az egyik akkori jelentős költőtől, aki 1945 után sorozatban fordította a klasszikus és kortárs magyar költőket, talán a legtöbb fordítás az ő nevéhez kapcsolódik. Másfél évtizeddel előbb még nevével jelentette meg A *szabadság költői* című román nyelvű antológiáját, Ady Endre, József Attila, Petőfi Sándor, Radnóti Miklós verseivel. De 1971-ben már egyéb érdekelte:

- Kiadja az interjúkötetet románul is?

- Természetesen.

Elhalkult, majd dühösen tiltakozott, hogy ő ezzel meg azzal - mind kitűnő román költők - egy könyvben nem akar szerepelni. Megjárt szott ürügy volt.

Ezzel szemben Zaharia Stancu a maga felejthetetlen Ady-élményét idézte fel. A havasalföldi fiatalember, a Teleorman megyei Salcia község szülőtte, a húszas évek elején felkerekedett, hogy bejárja Erdélyt. Egy szál ruhában, üres zsebbel utazott. Ha megérkezett valahová, kinézett magának egy vendéglőt, ahová elszegődött fát aprítani, udvart seperni, edényt mosogatni; cserébe ételt és szállást kapott.

„Meglehetősen jól ismertem már az erdélyi román írók munkásságát. Olvastam Ioan Slavici, Georghe Coșbuc, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, még a fiatal, modernista Emil Isac műveit is. A magyar munkák közül fordításban hozzájutottam Mikszáth Kálmán A gavallérok című regényéhez, Petőfi művei közül A hóhér kötelé-hez és Az apostol-hoz, továbbá járt a kezemben egy vékonyka kötet Jókai Mór elbeszéléseiből”... „A nagyobb városokban olyan román, magyar, német írókkal találkoztam, akikről nem is hallottam addig. Megörvendeztem, hogy olyan sok helyen jelennek meg folyóiratok. A román folyóiratokban

magyarból fordított verseket olvashattunk, a magyar folyóiratokban pedig helyük volt a román versfordításoknak. Mindkét részről erős volt a kölcsönös megismerés vágya.”

Stancu, a barangoló fiatal román költő Nagyváradon olvasott először fordításban Ady-verseket.

„Ezek a költemények az első pillanattól kezdve lenyűgöztek. Az olvasó arany csillogott elő és hevített belőlük, egyszerre voltak szelídek és duhajok, egyik pillanatban nyári virágokra emlékeztettek, másik pillanatban lángokra és mennydörgésre... Nagyváradon egy álló héten át azért maradtam meg az egyik kávéház szolgálatában, mert mesélték nekem, hogy a háború előtt minden este megfordult itt Ady Endre, és most itt találkoznak a nagyváradai írók. A fényes nagyváradai kávéházban akkoriban látott írók közül örökre emlékezetembe vésődött Tabéry Géza diszkrét és szerény arca. Később - 1932 után - személyes ismerősök lettünk, és örömmel emlékszem vissza a barátságára. Ha az ember Tabéryt látta, Rainer Maria Rilke idéződött fel előtte, olyan meglepően hasonlítottak egymásra.

Úgy véltem akkor, és úgy vélem most is, hogy Ady Endre egyike a világ legjelentősebb költőinek. Szeretném megérni azt a napot, amikor román nyelven is olvashatom majd egész költői életművét.”

Utazás a történelemben

Alkalmam nyílt meggyőződni arról, hogy Stancut nemcsak az irodalom síkján érdekli a magyarság, de kutató pillantását, mint mély kútba engedni alá a történelemben. Jó három évtizeddel ezelőtt elkísérhettem szülőfalujába, Salciára, Teleorman megyébe, a Duna mentében. Képviselőjelölt volt azon a tájon, ezért akartam, és írtam is róla a marosvásárhelyi *Igaz Szó*-ban. Oda és vissza kétszáz kilométer az út, át a román sikságon, enyhe dombok között. A bukaresti Nemzeti Színház öreg autója nem rohanós fajta volt, engedte, hogy beszélgessünk. Fiatalkori élményeiről, aztán szülőfalujáról kérdezgettem, de hamarosan azt vettem észre, hogy ő kérdez, én felelek. Mert ha én székely vagyok, akkor neki sok megtudni valója lenne a

Székelyföldről, egyáltalán az erdélyi meg magyarországi magyarokról. Kezdjük az elején, mondta: miért vagyunk mi, székelyek éppen olyan magyarok, mint a Mezőségen vagy a Dunántúlon élők? Mivel a románok között is megkülönböztetünk oltyánokat, moldvaiakat, mőcokat és így tovább, feleltem.

- Hát a nyelv? Ugyanazt a nyelvet beszélik-e?

A lényegét fürkészte: a nyelv és a lélek azonosságát. Mivel pedig ezt tisztáztuk, mondjam meg a továbbiakban, hogy mi közünk van nekünk, magyaroknak a törökökhöz? Úgy tudja, hogy a törökökkel nekünk is elég sok bajunk akadt százötven esztendőn át, mégsem haragszunk annyira rájuk, mint amilyen harag a román költő, George Coşbuc verseiből kicsap ellenük. A történelemben kellett alámerülnöm, hogy a magyar-török és a román-török viszony közös és eltérő jegyeit valamiképpen érzékeltessem. Teleorman felé tartottunk, ezért jutott eszébe Stancunak másféle viszonyunk a törökökhöz. Ez a helynév, éppen az ő egyik regényéből tudhatjuk, *bolond erdőt* jelent törökül. Egy Ormánságunk nekünk is van, mondtam. Hol? A Dráva mentében, Dunántúlon. Cseppet sem lepődött meg, természetesen tartotta, hogy az Ormánságot a magaménak tartom, erdélyi magyarként. Nem az országhatárok, hanem a nemzet, a kultúra határai szerint igazodott el. Így azt is számon tartotta, hogy a jeles szerb költő, Vaszko Popa románnak született, és beszél is a nyelvet, meggyőződött erről.

A törökök után a hunok árnyéka borult ránk. Hogyan is állunk magyarként ezzel az atyafisággal? A múlt században sokan találták előkeletnek hun rokonságunkat, feleltem. de a rideg tudomány nem nagyon érzékeny az efféle előkelőségre. Jóízűen kacagott Stancu: ugyan, miért lett volna „előkelőbb” a magyar paraszt attól, ha az ősei mégis csak a hunok voltak. Kérdezhettem volna most őt a dákoromán legendáról. de nem akartam elrontani a hangulatot. Legalább irodalmi alkotás, igazi mű született-e a hun legendából, támadt benne az író kérdése. Mert akkor megéri... Erre Arany Jánost idéztem magunk közé...

S ha a múltból szólítottunk elő írókat, jöttek a többiek is, más összefüggésben, Janus Pannonius meg Jókai, Petőfi és Veres Péter, ilyenképpen ugrálva az időben és térben. Veres Péternél hosszabban el kellett időznöm, olvasott tőle, bővebben kellett beszélnem az ő meg a Darvas József paraszti realizmusáról. Darvas úgy került közénk, hogy Stancunak személyes ismerőse volt, írószövetségi vezetőkként még vitáztak is egymással. Márpedig a vitapartnert illik alaposan ismerni. Stancut érdekelte a magyar népi irodalom és az ettől cseppet sem távoli Móricz Zsigmond, akitől szintén olvasott. Rögtönzött komparatistikára is sort kerítettünk, szemügyre véve a magyar népiség és a román poporanizmus egyezéseit és a különbözőseiket. amelyek fontosabbnak bizonyultak. Stancu szinte távoli rokonként érdeklődött Veres Péter és Darvas iránt. Olyan rokonok voltak, akik a nyelv és a történelmi körülmények különbözősége ellenére is jól értenék egymást, mert értik a paraszti lelket, a falu életérzését ebben a kolhozos felbolydulásban. Valamennyiük szeretné átmenteni a jövőbe a paraszti hagyományokból, erkölcsökből, közösségi szokásokból azt, ami maradandóan értékes lehet. Ez a többféle népiség, a velük hordozott nemzeti felelősség azonban soha nem szembeállító, elkülönítő, hiszen akkor önnön lényét pusztítaná el. Az ösztönösségtől letisztított népiséget. akár román, akár magyar, mint forrás vizét, el kell vezetni a népek nagy tengeréhez, az európai kitenkítésű, világölelő, az emberiség minden értékét vállaló kultúrába.

- Írni akar rólunk? - kérdeztem meg.

- Megismerni még jobban a magyarokat. Írni egy *nyelvfiáról* mindig könnyebb, mint meg is érteni őket.

Körülöttünk a téli mezőben végtelen földek, kunhalmok és kicsiny falvak. Stancu társaságában otthonosan éreztem magam közöttük. Ószintesége a diktatúra fojtogató hangulatát is száműzte közülünk.

Ilyen volt egy „európai utazás” a balkáni pusztaságon az Úr 1965. esztendejében! ■

A Kirándulás Párizsba '59 Danilo Kiš (1935-1989) Ady-élményének értelmezéséhez nyújt vallomásos megnyilatkozásokat és alapvető ismereteket. A magyar irodalom maradandó és közvetlen élménye Danilo Kiš írói pályakezdésében meghatározó fontosságúnak tetszik, visszaul gyermekkori magyarországi iskolai éveire, és elkíséri írói pályafutása során utolsó alkotói megnyilvánulásainak hagyatékaig. Talán közvetettebb, mégis szervesen az életműbe épülő bizonyosága ennek páratlan szerb fordításai Petőfitől, Adytól, József Attilától, Radnótitól, Pilinszky Jánostól, Nemes Nagy Ágnestől. Nagy Lászlótól, Csoóri Sándortól, s más magyar modern klasszikusoktól és kortárs költőktől, utolsó éveiben Petri Györgytől.

Első párizsi útja s tartózkodása idején Danilo Kiš huszonnégy éves múlt. Első kötete - a *Manzárd és a 44. zsoldár* - csak három esztendő elteltével, 1962-ben lát majd napvilágot, s egycsapásra a kortárs szerb irodalom élvonalába emeli. A *Kert. hamu* (1965). *Korai bánat* (1969). *Fővenyóra* (1972), *Borisz Davidovics sremleke* (1976), A *holtak enciklopédiája* (1983) jelzik maradandó alkotói jelenlétét immár századunk második felének európai és világirodalmi terében is. Talán sorsszerű volt, hogy 1989. október 15-én - még csak ötvennégy éves korában - Párizsban érte a halál, melyet e korai vallomásos írásában jelképesen a „Meváltás Kikötőjével” azonosított. Végakarata szerint Belgrádban temették el: holtában az „anyakikötőbe” kívánt megterni.

Danilo Kiš (1935-1989) szabálytalan útirajza első párizsi kirándulásáról 1959 szeptemberében a helyszínen íródott. Nem utólagos visszaemlékezés: reflexióit, első benyomásait, a vágyott „Fény Városa”, az „embersűrűs gigászi vadon” (Ady) élményét azon melegében fogalmazta meg. Az írás annak idején a belgrádi *Delo* című irodalmi folyóirat 1960 október-decemberi számaiban, három folytatásban jelent meg - s csakhamar feledésbe is merült. Írója sosem sorolta gyűjteményes műveinek egyik kötetébe sem. Amolyan fiataalkori kitarulkozó megnyilatkozásnak, vallomásnak tekinthette az írást, s mintha nem is tulajdonított volna neki különösebb fontosságot. Mégis, amikor 1978-ban Szarajevóban A *halottak élén* (*Na čelu mrtvili*) címmel kiadta szerb Ady-fordításainak sorban a harmadik - életében utolsó - kiadását (1961, 1964). kísérő esszéjében több utalást, részletet - olykor szó szerint, olykor közvetlen - idézett fel benne '59-es párizsi emlékezéséből, Ady személyét és költészetét közelítő e korai gondolataiból és utalásából.

Danilo Kiš első párizsi útjának emlékképeit most az első közlés nyomán folytatásokban idézzük meg Vujicsics Sztojan fordításában.

Danilo Kiš

KIRÁNDULÁS PÁRIZSBA '59

Már töb éji órája ülök a Megváltás Kikötőjében ('Au Port de Salut') és nosztalgikusan gyűjtök rá kesernyész „Zeta” cigarettáimra a gyertya lángján. Az asztalokon és a pianinón a gyertyatartókon hosszúkás parafin cseppkőképződmények olvadoznak, melyek már évek óta. Éjre éjre úgy ülednek, mint valami ásvány. Gubbasztok ebben a meghitt, telefüstölt cseppkőbarlangban. s takarékosan kortyolgom konyakomat, anyagi kisebbrendűségem tudatában. A pianinó szüntelen zúg, s az akkordok észrevétlenül váltanak dűrből mollra. majd vissza, miközben a sarokban egy pár már órák hosszat önfeledten ölelkezik - szenvedélyes szerelmi előjáték, melyre nem is hederít senki, nyugatias, franciás megszokásból, hogy mindenki csak a maga gondját viseli és a maga játékát játssza. A gyertya lángjánál újabb kék „Zetámra” gyűjtök, s azon elmélkedem, valójában miként is termettem Párizsban, s most mint valami hajótörött ücsörgök valami meghitt Megváltás Kikötőjében. Csak ülök, s igyekszem felidézni álmaimat Párizsról, de sehogy se vagyok képes fellebbenteni azt a képet, melyet év eken át gondosan építettem magamban, Baudelaire-t, Proustot, Mallarmét, Verlaine-t olvasva. S hirtelen megvilágosodik előttem, hogy a magam párizsi álmát valójában

nem a franciákra építettem, hanem - valami különös képtelenség folytán - egy idegen volt az. aki megmetyelezett a vágyakozással. ugyanazzal, amely önmagát is emésztette. Ez a „barbár beszédű” idegen, ez az eszeveszett nomád a maga nosztalgikus és nomád perspektívájából úgy énekelte meg Párizst, ahogyan azt. úgy gondolom, egyetlen idegen sem tette. Kuporgok, s arra gondolok, vajon a remények és álmodozások hány hajótöröttje vetett horgonyt valamely párizsi megváltás kikötőjében: Matoš, Tin, Bora Stanković, Crnjanski... Napokon át kerestem a Montmartre-on, a Pigalle-on és a Szajna mentében azt a márvány emléktáblát, melyet álmaimban Párizs kebelébe mélyesztettem, s amelyen majd ott lelem mindazoknak az idegeneknek a nevét (Párizs perspektívájából). akik megrészeszülve Párizstól és a sóvárgástól még csak nemrég errefelé bolyongtak. Ezek a furcsa idegenek mind térdre borultak, majd szláv szenvedélyességgel kezdtek vágyakozni valami Brač szigetük, vagy Stražilovo után. Egyedül búskomor Bora Stankovićunk maradt Párizsban is komor és zárkózott, s térdével sosem illette Párizs kövezetét, hacsak nem amikor mámorosan az alkoholtól és sóvárgástól szülőhelye Vranje és Szerbia után. búskomor révületbe esett és szépséges hangján va-

lamiféle szláv, beteges „örök bánatról” énekel.

De egyedül Adynak sikerült kifejezni és megfogalmazni a költők mindama nosztalgiáit és álmaikat, akik úgy borultak le Párizs előtt, mintha ikon lenne, de titokban epedeztek a maguk mindig kicsiny, s mindig messzi szülőföldje után: az örök idegen mindama baudelaire-i. párizsi spleenje, amely még valamiféle vágyakozással keveredik és keserül, mely nemcsak baudelaire-i nosztalgia a felhők után, hanem egyfajta konkrét sóvárgás a szülőfölg iránt, melyet keblünkön hordozunk egy zacskóban, mint talizmánt a nyakunkban, amilyet keblén viselt ama törékeny szláv. Chopin. S nemcsak ő.

A legnépszerűbb és leghirhedtebb modem magyar költő. Ady Endre, egy nomád és nyugatiasan dekadens, örökké keresztre feszítve Párizs és Pest között, a párizsi virradat és a Szajna bűvöletében bolyongott erre, Párizs, a Nagy Dalnok bűvöletében, de lényében mindig nomád maradt. Így bolyongott Pesttől Párizsig, gondolataiba merülve és betegen attól a kórtól, amellyel Párizsban Erősz ajándékozta meg, sebes kezét fekete kesztyűbe rejtve, arról álmodozva. hogy kicsiny, feudális és elmaradott hazáját a világ fejlődő országainak sorába emeli, miként erről már Petőfi is

álmodott. Az élet örök szerelmese, egyidejűleg hívó és „a halál rokona”, elszegényedett nemes és kávinista kollégista, a forradalom hírnöke, aki a proletariátusban bizakodik. Bohém és nagyvilági, egyidejűleg a *Nyugat* folyóirat szerkesztője, amely jelentős szerepet játszott a magyar politikai és kulturális élet fellendítésében, míg ő maga „száz évvel megelőzte a kortárs magyar lírát. Amennyiben a magyarok megszűntek Európa gladiátorának és bohócának lenni, úgy nem szabad megfélekedezni makulátlan költői nevérol” (Crnjanski).

De Léda, Lédáról nem szabad megfélekedezni, Lédát nem lehet megkerülni. Egyike volt azoknak a ritka női szerelmeknek - miként Crnjanski mondja - amely megkoronázta Ady viharos életét, míg minden másból kiábrándult. Léda, ez a tanult és előkelő asszonyság, hasonlatosan azokhoz, akikre Stendhal bukkant az itáliai krónikákban, egy de Sanseverina hercegnéhez vagy Mathilde de la Mòlle-hoz illőn valamerre a magyar vidék mélyén bukkant a költőre, ahol az mint jogász, újságíró és egy átlagos verseskötet szerzője eszeveszetten ivott. Léda felragyogott szürke vidéki életében, felkarolta és elvezette a világba. Párizsba, ahol úgy találta magát, hogy előzőleg nem is látta Pestet. (Talán innen a kiábrándulás Pestből, melyet az átok városának nevezett.) Így lesz rögeszméje, álma és költészete Párizs és Léda, akiknek „aranyaszobrot” emel.

„Megélte a Köztársaságot és halálának jelképes előhírnöke lett. Miként prófétája volt megvalósulása előtt, úgy ment a halálba is előtte, s nem érte meg a kommünt” (Krléža). A Köztársaság, már halálos beteg, tiszteltetbéli elnöknek nyilvánította, s az új Magyarország atyjának nevezte. Ne feledjük, hogy hazájában nem Verlaine, hanem Victor Hugo akart lenni, miként Paul Hazard mondja.

Halálakor ünnepelték, de a magyar dzsentrivilág még mindig gyűlölte. Sírját eleinte székely fejfa jelölte, hogy később bronz szobor ragyogjon fel rajta. Megérdemelte. Méghozzá aranyból.

Párizs, 1904. február 24.

Barangolok utcáidon, csodálatos, nagy és szent város, kit csókos vágyakkal akarok néhány mámoros hét óta megközelíteni. Barangolok, és azt akarom, hogy az enyém légy. Nem tud szeretni, nem érthet, nem érezhet a te nagy-szerűségben senki más, csak én. Én, én, aki ma is csak három kis rézpénc árán, a döcögő omnibuszon, fönt az imperiálon durva mesterlegények között zerelmes, izzó verset gyöngyöztem ki a kémből Hozzád, akit nagy vágyakozás után nemrégiben láthattalak meg. z'fönt az imperiálon úgy éreztém,

hogy tőled messze meghalnék immár. Arcodat, a büszkét, kacérat és igézőt látnom kell most már mindig. Amíg csak egészen el nem fáradok. Amíg csak egészen el nem fáradok. Ó Párizs, Te vagy az én lelkemnek szerelmes nyugtalansága, és én benned érzem az életet, a boldodot, a haszontalant, a szomorút, a szépet. És miért élnék, ha más volna én körülöttem a minden? Te kellesz, csak Te, ó, boldod, ó szép, ófájdalmas!...

Olyan szép boldodnak lenni, ha nem hiszünk már a bölcsességben. Én a Te boldodod vagyok. Párizs, ma láttam egy leányodat, s meg akartam csókolni a kezét. Modell volt ez a leányod, szép testű és szomorú. Kidobta az utcára a piktorja. Ott sirt a kapu alatt. Kevés, lompos, piszkos ruhában és mezítláb. De csinos volt a kétfrankos kalapja, s fázó, vörös kezecskéjében csipkés selyemzsebkeendő szorongatott. És eltagadta, hogy éhes. És nézett rám, a boldod, barbár beszédű idegenre, nevetően. Úgy szerettem volna akkor sírni. Még beszélni sem tudok veled, pedig ez a leány az én lelkem, az én rongyos és hivalkodó lelkem eleven képe. Az én lelkem ez a leány.

- *Eljön velem, kisasszony?*

Belenézett a szemembe, és eljött. Úgy szerettem volna kocsiba ültetni, reászabni drága, szép ruhákat, elmámorítani tüzes pezsgő borokkal. De csak egy csésze meleg teát adhattam neki s a lábára egy ócska sárcipőt. És nem csókoltam meg a kezét sem. Elment, és nem tudom, eszébe jutok-e vagy egyszer? Talán majd egyszer fog beszélni rólam pompás ruhában, pezsgős mámorban, amikor majd nemcsak a kezét fogják megcsókolni.

- *Messieurs et mesdames, a legfurcsább emberrel akkor találkoztam, mikor még modell voltam, s egyszer kidobott a festőm. Éheztem és fájtam. Az a furcsa ember elvitt magával, adott egy csésze teát és egy ócska kalucsnit. Ifjú és sápadt ember volt. Nagy, barna szemével szomorúan nézett reám. Meg akarta csókolni a kezem, de aztán azt se tette. Furcsa ember volt. Azt mondta, hogy magyar és poéta. Nem tudott jól franciául. Ezek a barbár keletiek általában érdekes emberek, de ez éppen nagyon furcsa volt.*

Mademoiselle, ha kegyed így fog beszélni, én nem leszek ott és nem válaszolhatok. Ideírom a válaszom. Kegyed ezt a választ sohasem fogja olvasni, de az mindegy.

- *Eh bien, mademoiselle, a furcsa barbár nem is olyan nagyon barbár. Egy szegény kis országnak szerencsétlen fia, aki nem volt s nem lesz soha elég ügyes. Az ő országában csak az ügyes szatócsok elégülnek meg. Minden részese a valóságból a szatócsoké. akik nevetve verik le az érzéke-*

nyebb, gazdagabb, finomabb és büszkébb lelkeket. Mademoiselle, emlékezzék reá, hogy a kegyed furcsa embere irodalomtörténeti méltatást s legalábbis emléktáblát fog kapni. De addig még talán egy ócska kalucsnit sem lesz módjában még egyszer elajándékozni, sorvasztó, be nem telt vágyakkal járja a világot, s verseket ír szerelmes, gyönyöreit öelölő elzáró Párizsához, szent Párizsához, az imperiálon, mikor három sou-ja van s fölülhet reá... Mademoiselle, a kegyed furcsa embere nagyon elgyötört, nagyon szomjas, nagyon szerencsétlen ember. A lelke rongyos, mint a kegyed ruhácskája volt akkor, de csipkés selyemzsebkeendőként szorongatja még mindig egy-egy álmát. Mademoiselle, kegyed vétkezett, mikor meg nem csókolta azt a furcsa embert, azt a szegény, lázas, barna, nagy szemű barbárt.

Ó, Párizs, te rejtegetted addig az én lelkemet, s elküldted hozzám egy kidobott, rongyos, édes kis grisette alakjában. Megláttam általad a lelkemet. Be szép volt, s be szép lehetett volna. MASHOVA plántálva.

Ma a Morgue-ban voltam. Csúnya kis tanya. Még a Morgue-ban sincs egyenlőség. Négyen voltak e napon csak. Egy öreg asszony, három fiatal férfi. Es én láttam, hogy az egyik férfi dölyfösen, három társától szinte szabadulni akarva fekszik ott. Az arca, kezei, körmei ápoltak voltak, s magas volt a homloka. Ez nem a nyomorúság miatt bukott a halálba. Ennek valami csinos, valami dölyfös mániája lehetett. Ez több és szebb asszonyokat, jobb pezsgőket, yachtot és ilyeseket követelt az élettől. Vagy éppen realitást. Valamit, aminek mindig van ingere és becse. Persze nem talált...

Holnap a temetőket járom. Megnézem a Heine és Maupassant sírját is. Úgy tartják, hogy ők halhatatlanok. Milyet nevetne matrác-sírján a dalok dalolója, s hogy kijózanodnék kényszerzubonyában is a nagy mesélő. Süssétek meg a halhatatlanságot. Engedjétek, s engedjétek volna, hogy annyit vegyünk az életből, amennyire vágyunk, és jögnünk hatalmaz bennünket.

Ó, Párizs, gyönyörök és fájdalmak szent városa, ölelj engem magadhoz. Ölelj nagyon forrón, mert mélységek fölött járok, és olyan csúnya, galád, igazán embereknek való hely a Morgue.

(Ady Endre: Levél Párizsból)

Ez a „nagy, szomorú szemű” barbár tehát olyasvalamit mondott nekem Párizsról, amit maguknál a franciáknál nem találhattam; ő fedte fel előttem az: a szellemi egyezést, amely nemcsak ezt a Párizsban élő idegent köti össze mindazokkal a szlávokkal és nemszlá-

vokkal, kezdve Matošsal, Tinnel, Bora Stankovičsal és Crnjanskival a zsidó Heinéig, akik intellektuális zarándoklatra jöttek a fájdalomak és örömek e szent városába, hanem előre jelezte bizonyos szellemi összefüggés érzését is,

A Café La Rotonde egykori terasza a Montparnasse-on

amely közöttük és Párizsról való személyes elképzeléseim között létezett.

Ady verseiben - (fordításainak már évek óta keresek kiadót) felfedeztem egy olyan vonást, amely hiányzik a franciák műveiből, ez pedig valamiféle feltételeken kötődő nosztalgia komplexusa, melyet minden olyan zarándok idegen érez Párizsban, aki nem az idegenforgalmi irodák ajánlatára jön Párizsba, nem is leánykereskedelem vagy feketézés miatt: nosztalgia Párizs iránt - és fordítva - nosztalgia Pest iránt (Ady), Brač szigete iránt (Tin), Stražilovo iránt (Crnjanski). Ady volt talán az egyetlen, akinek számos párizsi versében sikerült szintézisbe hozni mindazt a „barbárt” a vérben, mindazt a keleties hun és szláv nosztalgikus forrongást, melyet homályosan megéreztek és homályosan jeleztek mindazok a hívők és zarándokok, akik szláv vidékeinkről, a Duna és a Morava mentéről jöttek Párizsba:

Szent Napkeletnek mártirja vagyok,
Aki enyhülést Nyugaton keres,
Táltosok átkos sarja talán.
Sápadt vagyok? Oh. fess pirosra, fess.

Keleti vérem, ez a lomha,
Szomjúhozóan issza Nyugatot:
A Napisten legbúsabb papja.

Rég kiszórt, fáradt sugara vagyok.

Egy nóta csal. Rég dalolhatta
Szent Ázsiában szép, vad, barna lány,
Egy illat úz, csodavirágból
Lehelte tán be egyik ösnyám.
(Ady Endre: A daloló Párizs - Egy párizsi hajnalon. - Új versek, 1906)

Hála mindenekelőtt néki, Adynak, nem tódultam Párizsba mint a Nagy Hodorlahomor (Krleža), naivul és meggondolatlanul, felkészületlenül, bárha magam is már évek óta, mint Baudelaire híve, álmaimban szenvedélyesen kószáltam Párizs-szerte, s gondolataimba mélyedve álltam a Mirabeau-híd kökörlátására könyökölve, amely alatt zavarosan csordogált a zöldes Szajna, és szerelmünk, mint a szemcsék a homokórában.

Hála mindennek nem jöttem Párizsba, mint valami idegen, hanem mint olyasvalaki, aki tulajdon álmának meghitt tájaira kél zarándokútra, valamiféle Terra Nostalgiae felé. Mint alvajáró, aki minden éjszaka ugyanazokat a háztetőket mássza meg, mígnem egy szép napon kézen fogják és elvezetik ugyanazokon a háztetőkön át, a tántogó mélység fölött.

Balzac jelenetei és menhelyei, Zola naturalista „Párizs gyomra”, a baudelaire-i *Spleen de Paris* (A fájó Párizs) a Kis költemények prózában kötetből, öregasszonyai és félvér női, tolvajai és utcalányai A romlás virágai keserű aromájában, Proust szalonjai és hintői, Apollinaire Pont Mirabeau-ja, mely alatt zavarosan és kitisztulva folyik a Szajna, és szerelmünk a természetes, hérakleitoszi - panta rhei - múlás logikája szerint -

Párizs és középkori kocsijainak zörgése
aranyozott hintők, fiákerrek, minden
idők automobiljai,
e tojánhéjba sűrített zúgás
a történelem félelmetes kongása!
(J. Supervielle)

- mindezt úgy hordoztam magamban, mint valami virító virágot, ifjúkori vágyakozást a világ után, s eme álmképemet nem volt képes megintgatni Krleža Nagy Hodorlahomorja sem, aki, ha jól emlékszem, ugyanabban a romantikus és idült *nostalgiae parisianum* kórban szenvedett, s miután kinevették és kiábrándult, a kis bulldogjából - búcsúzó helyett - hat golyót röpített az Eiffel-torony irányában.

Krleža indulatos és cinikus Nagy Hodorlahomorja, s emlékezetemben Matoš elhomályosult visszaemlékezési és Miloš Crnjanski néhány nosztalgikus *Párizsi levelén* kívül Párizs-képemet franciák nyomán építettem fel, ezt egészítettem ki Adyval, de a Montmartre, Pigal-

le, Place de la Concorde, Boulevard Saint-Michel, Champs-Élysées, a Szajna, Pont Mirabeau, Pont-Neuf, Arc de Triomphe, az Emlékezés lángja, a Louvre, Notre-Dame, Sacré-Coeur - mindezek csak tiszta, napfényes impresszionista vásznak voltak, s elnevezésük melengette álmodat és képzeletben Van Gogh-i ragyogással áradtak szét, de sosem voltak bárgyú képes levelezőlapok, bármiméü szellemi üzenet híjával; képzeletben e név mindegyike égszinkék háttérrel hordozott, vagy belengte Camé *Ködös utakjának* sötét alkonya, s úgy visszhangzott a lelkemben, mint Debussy *Holdvilágának* ezüst hárfája. Hugo nyomorultjai, a forradalom, barikádok, a történelem zsvivaja, a költészet, irodalom, festészet, film. zene, az egész már rég ott kavargott és forrt a fejemben ünnepi ragyogásban, még mielőtt valóban Párizs földjére léptem volna.

Még mielőtt egyáltalán elképzelhettem volna azt a váratlan meghívást, egy éjszaka Hercegnoviban úrrá lett rajtam a magányérzet, s Belgrád után kezdtem vágyakozni. Másnap - amíg Tivatban a repülőtéren a belgrádi gépre várakoztam, noteszomba bejegyeztem soliloquiumom száználmas lírai egyenlegét - hiábavaló és buta foglalatosság:

A magam végtelen, atonalis *Nocturne, opus 1* szerzeményemet csökönyösen játszottam rozzant Erikámon, a kitan ablakon át pelig beszűrődött a tücskök tündéri kísérete és a kakukk vokális közjátéka, amely mindaddig ott siránkozott ablakom alatt az enyhe adriai éjben, míg a holdvilág cseppfolyós aranya nem sápadt el, s az ablakon nem áradt szét a korahajnal lilás akvamarinja, én pedig a noctume és a kesernyészék füst káprázatában nyugovóra tértem, elképzelve, miként tárul szét a Cattarói-öböl felett a felkelő nap rózsaszín virága, és a tenger, kristálytisztán és fénylőn, gyöngéden ragyog a pineák árnyékában, a pálmák zöld legyezője alatt.

Még alig alkonyodott, amikor, mint valami álomban, már ott lebegtem Belgrád fölött, s mint valami csodát, úgy bámultam fényeinek gyöngyeit és füzereit, melyek e madártávlatból mámorítóan és szinte elérhetetlennek tetszettek. Bűnbánón, vezekelve és a visszatérés csendes örömeinek klimaxában, váratlanul odafönn, vagy ezer méternyire a földtől, a tiszta léghen odahagytam tarka tetszelgő kozmopolita tollazatomat, s úgy ereszkedtem a belgrádi repülőter betonjára, mint valami anyakikötőbe. Azzal az érzéssel, hogy egyszer s mindörökké meglettem anyakikötőmet, könnyű volt útra kelnem.

Vujicsics Sztojan fordítása

NOTESZLAPOK ITÁLIÁBÓL

IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9-14.

Miért éppen Rómában?

Talán nem is szabad föltenni ezt a kérdést. Hiszen melyik város lehetne még történelmi jogon egy ilyen tanácskozás színhelye? Mondjuk esetleg Velence, Krakkó, Bécs. Tíz évvel ezelőtt Bécsben rendezték meg a magyarságtudomány második nemzetközi kongresszusát. Ha végiggondoljuk a magyar kulturális tér külső központjait, azokat a városokat, amelyekkel gazdag kapcsolathálózat fűzi össze civilizációnkat, ahonnan évszázadok alatt fontos szellemi ösztönzések érkeztek hozzánk, Rómát vitathatatlanul az első sorban kell említeni. Nélküle nem azok lennénk, akik vagyunk. Ha csak erről beszélnének a tudósok, az is eltartana napokig. Sietünk a megnyitóra a La Sapienza Egyetem *aula magná-jába*. A Termini pályaudvarnál az egyik hirdetőoszlopon fölfedezzük tanácskozásunk plakátját: *La civiltà ungherese e il cristianesimo* (A magyar művelődés és a kereszténység). Jó érzés. Tényleg itthon vagyunk.

A bejáratnál biztonsági őrök, kordonok. Jönnek a köztársasági elnökök. A szocreál (Mussolini-reál) épület aulájában - egy nagy amfiteátrum - lent, az első sor két oldalán egy-egy vitész áll, díszes egyenruhában, régimódi sisakkal a fején. Milyen jó, hogy Olaszországban vagyunk. Nálunk mennyit köszörülné ezen a nyelvtől a toll egynémely kormánybarát vitéze!

Rákos Péter olaszul mondja elnöki megnyitó-

ját. Meglepően jól értem. Dicséret volna ez, nem tudom. Azután Poupard bíboros francia beszédében a magyarok ezeregyszáz évvel ezelőtti *megérkezéséről* szól, majd Pannonhalmi évezredét említi. Ő szintén idézi az erdélyi származású Lászlai János kanonok római epitáfiumának a szavait a Mohács előtti évekből: Róma minden nép hazája. Ez valamiképpen a kongresszus vezérigéje, mottója.

Beszél a magyar köztársasági elnök. Az olasz nem. Némi susmogás után a kongresszus elnöksége szünetet rendel el. Azután következnek az első, plenáris előadások. A magyar nyelv

lassan elfoglalja helyét a La Sapienza légtérében.

Kicsi egyetemi városka ez, nem messze a pályaudvartól. Van itt kávéház, bank és posta is. Többfelé rámköszönnek, merthogy a magyarok és a hungarológusok kószáló nép. Másnap a Kapitóliumon azt halljuk attól az úrtól, aki előttünk a Város képét viseli a főpolgármester megbízásából, hogy tulajdonképpen minden nép vándor; így céloz őseink honszerző bolyongására, némiképp enyhítvén Árpád népének barbár vonásain. „A sokat szenvedett magyar nép”, idézik többen a pápa minapi pannonhalmi szavait. És Rómában meg Nápolyban is hallhattuk a „nemes magyar nemzet” szó szerkezetet. Hajjaj?! Csak nem fogja itthon azt hinni valaki, hogy ezek a ravasz taljánok a magyar nacionalizmus paraszát élesztgetik? Jó is talán, hogy a hazai tévé, rádió nem foglalkozott túl sokat ezzel a tanácskozással.

Szanaszét a Városban

Igen, igen, ott ülünk az előadásokon. Van miből válogatni, sőt szekciós rendről lévén szó, egyszerre csak egy helyen lehet az ember. Vannak azért szünetek, különböző kulturális programok.

Merthogy Rómában csavarogni kell. Egyedül. Elindulva a Terminitől végig a Via Nazionale-n, majd kibukkan valahol az ember a Traianus

IV. Congresso Internazionale di Studi Ungheresi
IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus

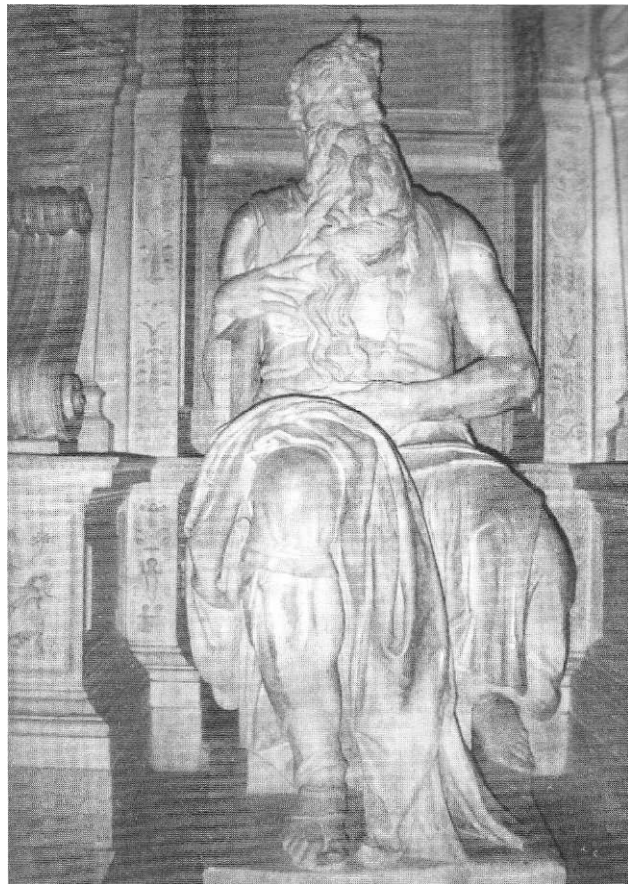
Roma-Napoli 9-14 settembre 1996

**LA CIVILTÀ UNGHERESE
E IL CRISTIANESIMO**

A MAGYAR MŰVELŐDÉS ÉS A KERESZTÉNYSÉG

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI ROMA «LA SAPIENZA»
ISTITUTO UNIVERSITARIO ORIENTALE DI NAPOLI

oszlopánál. Tempós léptekkel mérve a Corsót a Spanyol lépcső aljáig. Követve a főútvonalakat és kicsit eltévedvén a mellékutcákban. Taszítanak és vonzanak az ismert helyek, a föltétlenül fölkeresendő templomok, műemlékek, szobrok, kutak. Mindenütt találkozok az ember bedekkert szorongató turistákkal. Róma megannyi közhely. A Colosseum, a Szent Péter-templom, a Trevi-kút, a Piazza Navona. De lehet nem ismerni ezeket a közhelyeket?

Persze keresi az ember a saját Rómáját. Félreeső utcákat, eldugott hangulatos terecskéket, s hozzájuk szokatlan látószöveget, egyes napszakok különös fényeit. Az alkony színváltásai a Város fölött a Villa Medici mellől. A nyár végi éjszaka csöndesülő nagyvárosi moraja. A kövek, épületek emlékeket hívnak elő. Trasteverei kódorgásomban megtalálom a palotát, ahol magánlakosztályában fogadott 1987-ben egy valóságos bíboros, hogy elmeséljem neki dióhéjban az erdélyi magyarok jogfosztottságának a tényeit. Kissé megizzadtam előtte. Hiába nyugtatott előző nap lengyel barátunk, aki közvetítette a találkozót.

A múzeumokkal szeretek óvatosan bánni. A látnivalók, a festmények, a szobrok, a tárgyak megrohanják az embert. Rámzúdulhatnak, s hiába igyekeznék belekapaszkodni egyik vagy másik látványába, elsodornak a következők. Három-négy óra múzeumi futkosás után könnyen egymásra fényképeződnek a képek. Évszázadok, stílusok, kis és nagy mesterek művei kavarnak az emlékezet vetítőtábláján. És Róma múzeumainak a kínálata fölülmúlhatatlan. Mennyiség és minőség tekintetében egyaránt. Végre láttam a kapitóliumi gyűjteményeket, többek között Marcus Aurelius lovasszobrát. 1987-ben már hiába kerestük a helyén. A téren üres a talpzata, nehezen viseli a szobor, mondják, a levegő szennyezettségét. Bent, a múzeumi előcsarnokban üvegfal mögött áll, hiányzik mögüle a tér. Nem lehet körüljárni. Terefogyott, mondanám. Azután „A haldokló galus”. Milyen fiatal ember!

Fogadás a magyar nagykövetségen. A Falconieri palota. Szinte csoda, hogy megmaradt magyar tulajdonban. 94-ben, mikor az írószövetségi szobában laktunk a túlsó szárnyon (azt

mondják, már nem lehet, minek is ezeknek a fura fickóknak vagy más művészeknek, tudósoknak itt szállás?!), errefelé nem jártam. Van ennek az épületnek, a helynek és a környezetnek is varázsa. A belváros egyik lehangulatosabb része. Nekem talán a legrómaibb: a járda nélküli utcákkal, reneszánsz és barokk palotákkal, kis boltokkal, a délelőtti Campo dei Fiori élénk piacával. A fogadáson persze tülekedünk. Ekkora tömegben nem lehet elkerülni. Szórakoztató mindig, amikor nagy embereket, akadémiкусokat, diplomátákat, magas rangú tisztviselőket és elegáns dámákat látok így tülekedni a terített asztalok irányába. Olasz ételek, magyar borok. Kóstolgom a fehér borokat, lehűtve nincsenek, sajnos.

Hirtelen botcsinálta cicerone lesznek, néhány kollégának én magyarázom, hol vagyunk, hogy érdemes kísértelni a Tiberis partjára. Nem jön a számra a Tevere. Mintha mekegne ez a szó. Homályos sárga fényeket visz a folyó. Lent, a part mellett mintha egy másik titokzatos világba merültünk volna alá. Az este sejtelmes színei. Alattunk iramlík el a Tiberis, a puha

sötétségben mintha mediterrán nők gesztenyebarna hajzuhataga szállna. A Trastevere bezzeg hangos. Lócákon ülnek a fiatalok kint a szabadban a vendéglői asztalok mellett. Másrészről az élet itt az utca, a külső tér. Az élet nagy része a szabadban zajlik.

A kongresszus: találkozások helye

Rég nem látott kollégák. Ismerősök, barátok Erdélyből, Újvidékről, Debrecenből, Szegedről. Új arcok a hungarológia külföldi képviselői közül. Kíváncsi volnék arra, hogyan áll ez a tudományterület nemzetközi összehasonlításban. Mondjuk, a szlovakisztikához vagy a román filológiához képest. Mindenképpen érdekes, hogy Olaszországban milyen sok magyar tanszék van, milyen sok hallgatóval. Érthető, hogy a Társaság a leköszönő Rákos Péter után olasz tudóst, Amadeo Di Francescót kíván elnöknek választani.

Szabó Zsolt a Kapitóliumon adja kezembe a kolozsvári *Művelődés* idei május-júniusi számát. A kongresszusra készült. Hasonló magyarországi kiadványról nem tudok. Kitűnő a szerzők névsora: Szörényi László, Sárközy Péter, Egyed Péter, Amadeo Di Francesco stb., stb. Egyelőre csak lapozgatom, jó kedvcsinálónak látszik az olasz-magyar kapcsolatokhoz.

Az egyetemi posta szomszédságában a kommunista ifjak standja. Marx és Lenin művei, brosrák, lapok. Kérdezem, hol vannak Hitler munkái. Mintha darázs csípte volna meg a fiatalembert. Magyarítani kezdi, hogy Sztálin alatt a Szovjetunióban nem volt kommunizmus, akkor államkapitalizmus

volt. Szerinte Sztálin tartozik egy sorba Mussolinivei és Hitlerrel, Lenin nem. Ugye ön ért olaszul, kérdezi. Furcsa, ahogyan emlékezetem mélyéről elő-előbukannak az olasz szavak. Régen, nagyon régen jártam vagy két félévig az Olasz Intézet tanfolyamára. Néha úgy érzem, jól értem, amit mondanak, ha én akarok beszélni, rendre megakadok a legegyszerűbb szavaknál.

Nápolyban a San Gennaro székesegyháztól Andrzej Sieroszewskivel indulunk belvárosi sétára. Ami a térképen kis távolságnak látszik, a városban elég messze van. Jut eszünkbe Herling-Grudzinski, a lengyel emigráció kitűnő írója, aki itt él. Szívesen meginnék vele én is egy kávé (akár teát is), éveken keresztül rendszeresen olvastam *Éjjel irt napló*-ját, izgalmas reflexióit a párizsi *Kulturá*-ban. Egy útkeresztződésnél hirtelen a pesti Köröndön érezzük magunkat. A mellékutcaik igazi sikátorok. Ahogy annak idején a neorealista filmekben láthattuk. Valódi szegénység, be lehet látni a lakásokba és konyhákba is. Sok

a gyerek, szüntelenül berregnek mögöttünk-előttünk a robogók.

Csodálatos a Donnaregina templom, amelynek titkaiba és magyar vonatkozásaiba Prokop Mária vezeti be vándorló csapatunk tagjait. Talán Nagy Lajos óta nem járt ennyi magyar együtt Nápolyban. Ahogy Árpád-házi Mária, a magyar királyné történetét hallgatjuk, az Anjou-ösök származásának a tényeit, arra kell gondolni, mennyivel közelebb volt akkor Nápoly Magyarországhoz, mint mostanában.

Visszatérve Rómába megkeresem a Via Venetót. Nem láttam sem 87-ben, sem 94-ben. Pedig milyen fontos volt annak idején számomra az *Édes élet*, Fellini filmje! A Jókai-regények, magyar klasszikusok után új láthatárt nyitott előttem. Még a *Nagyvilág*-ban megjelent filmnovellát is megszereztem. A nyugati világot jelentette, földszabadultságot, túllépést a gátlásokon. Fényeket, színeket, vágyakat. Az itthoni szürkeség reménytelenségéhez képest. Ha akkortájt eljutottam volna ide, nehezen tudtam volna elviselni,

hogy haza kell menni. Most, hogy a valóságos Via Venetón sétálok, a fájdalmas távolságot nem érzem annyira. Elegáns utca, nagyvilági. Pénztárcámhoz képest magasak az árak, de idegen nem vagyok. A Hotel Imperialban lakott Ady.

A Gianicolo hegyen most nem voltam fönt. Pedig a gimnáziumban ezzel kezdte az első történelemórát Palotás. Akkor tizennégy éves voltam, évtizedek múltán úgy érezhettem: Rómába akkor is visszajön az ember, ha először érkezik meg. ■

(A római felvételeket
Máté Zsuzsanna
készítette)

PÁPALÁTOGATÁS DIÁKSZEMMEL

Megkértük a pannonhalmi gimnazistákat, mondják el, hogyan látták az apátság ezredéves évfordulójának legnagyobb eseményét, II. János Pál pápa látogatását. Mivel e néhány napra két csoportra osztották a diákokat, mindkét szemszögből közlünk egy-egy hiteles beszámolót.

A pápalátogatás alkalmából sok vendéget várt Pannonhalmra, elsősorban a bencés rend tagjait, akik még Brazíliából, az Egyesült Államokból is hazatértek, hogy e nagy esemény résztvevői lehessenek. A bencés nővérek a Kecskemét mellett lévő Tiszaujfaluról érkeztek meg. A legnépesebb csapat a biztonsági szolgálat volt. A vatikáni illetékes kérte, hogy a diákok hagyják el a gimnáziumot, ami először eléggé meglepett bennünket, és nem sok jót gondoltunk magunkban a rendezésről. Csütörtök déltől csak azok lehettek a gimnáziumban, akik az engedélyt jelző kitűzöt hordták. Történetesen én itt maradhattam, mert az igazgató úr kijelölt a vendégek fogadásához segédkezőnek. Délután kiraktuk a bazilikában a székeket a pápai vesperás, az esti imádság számára; pontosan ki kellett számolni az üléshelyeket, mert biztonsági okokból senki sem állhatott a templomban. Késő este kaptunk még egy feladatot: különböző sajtóanyagokat kellett összerendezni a pápalátogatásról, hogy azokat másnap elküldhessék a világ különböző újságjainak. Mivel a római vendégek csak másnap érkeztek, szinte üres volt a gimnázium, szokatlan csend honolt, diákok helyett biztonsági emberek szorgoskodtak az igazgatói szoba körül, ahol rengeteg telefon, képernyő látványa fogadta a belépőket. Sokan vigyáztak arra, hogy békében aludjunk.

Pénteken, szeptember 6-án már korán felkeltünk. Erre a napra ezer évet várt a monostor és az ezredéves iskola. Reggel kihordtuk a gazdasági épületbe a többi diák ebédjét, uzsonnáját, mert ők nem jöhettek be a gimnáziumba. Fél tizenkettőtől vártuk a Szentatya megérkezését. Nekünk, rendezőknek szerencsénk volt, mert nem a szemerkélő esőben kellett állnunk, mint a Győrből megérkező diáktársainknak, hanem az apátság főbejáratánál időztünk. Nehéz leírni azt a feszültséget, amelyet a várakozáskor éreztünk. Ferihegyről végül is helikopterrel jött a pápa. a zord idő miatt a közúton és a vasúton való érkezésre is számítaniuk kellett a szervezőknek. Érezhető volt a megkönnyebbülés.

amikor eldőlt, hogy helikopterrel hozták a Szentatyát. Több mint félórás késést okozott így is az időjárás. A szerzetesek arcán érződött az öröm. amikor az udvaron feltűnt a pápamobil, s benne állt a pápa. mellette a főpát úr. Néhány köszöntő szó után a Szentatya a főpát úr kíséretében bement a lakosztályába. Később hallottuk, hogy a liftet kezelő szerzetestestvér zavarában rossz gombot nyomott meg. s először lefelé indult el a lift: az alsó szinten álló karbantartó munkások nem kis meglepetésére a kinyíló ajtón majdnem elindult feléjük a fehér ruhás pápa, de még időben szóltak neki, hogy tévedés történt.

Miután a pápai kíséret megérkezett, már nekünk is akadt dolgunk. Kissé meglepődtünk, amikor a vatikáni kíséret tagjai ragaszkodtak ahhoz, hogy ők is vigyenek csomagokat. Egy nagy ládát is találtunk a poggyászbán, amely rendkívül nehéz volt, s világító szám hirdette, hogy a láda belsejében +4 °C a hőmérséklet. Fogalmunk sem volt róla, hogy mi lehet benne. Felvittük a ládát a kérésnek megfelelően az egyik szobához. Délután felfigyeltünk rá, hogy mindenki telefonál, keres valamit. Végül minket is megkérdeztek, hogy nem tudunk-e valamit a ládáról. Megmutattuk, hogy melyik szobához vittük. Érezhetően megnyugodtak a kedélyek, később megtudtuk, hogy vér és orvosi műszerek voltak benne egy esetleges azonnali műtéthez. A délután folyamán még egy meglepő élményünk is volt. A gimnázium folyosóján az egyik nyitott ajtón bepillantva azt láttuk, hogy a kommandósok épp a fegyverüket tisztogatták és szerelték össze, a távcsöves puskáikat próbálgatták. Kissé megdöbbentő volt látni ezt a török kor óta nem tapasztalt katonai készültséget. A bazilika tornyának párkányán is fekete ruhás alakok mozogtak, távcsöves puskával figyelve az esetleg feltűnő ellenséget.

Szerencsésnek mondhatjuk magunkat, mert az énekkarosokon kívül a rendező diákok is együtt imádkozhattak a Szentatyával a bazilikában. Néhány méterről láthattuk őt. akinek testen látszott a fáradtság, betegség, de szeméből érződött a lelki béke és

erősség. A főpát úr így kezdte köszöntőjét:

*„Az égben immár ujjongva zengjen az angyalok kórusa, és ujjongjanak Isten csodálatos művei (...)
A föld is örvendjen, hogy ekkora fényár sugárzik rája...
És vígság töltse el szent anyánkat, az Egyházat, hogy ilyen fényesség ragyog benne, visszhangozzék a nép szent éneke,
bátran töltse be az Isten házát.*

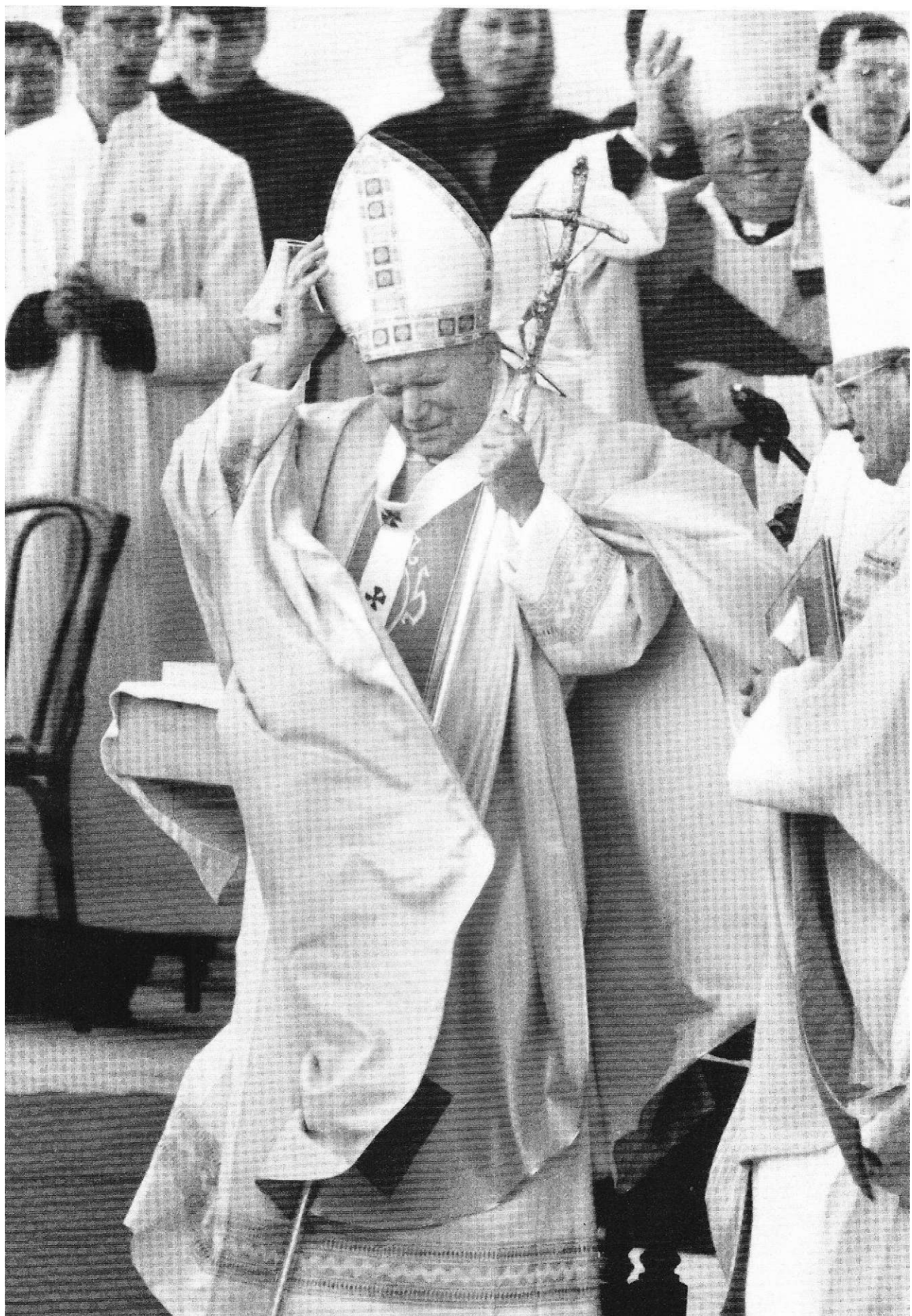
Szentatya!

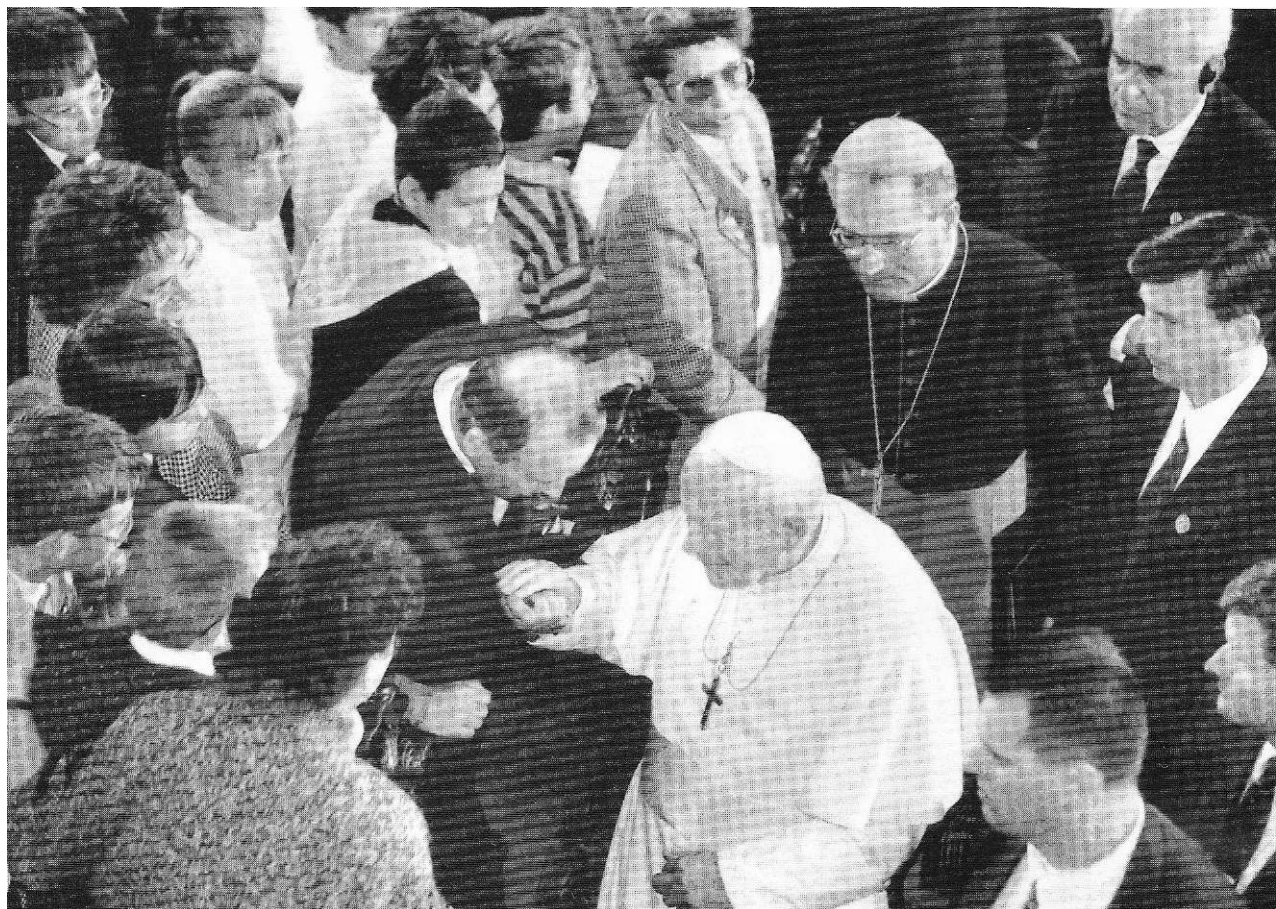
Az Exsultet, a húsvéti örömeinek idézésével tudom csak szavakba foglalni azt a nagy örömet, melyet Szentatyánk látogatása jelent a Magyar Bencés Kongregációnak, Szent Márton ezredéves monostorának.”

A himnuszt és a szoltárokat mindenki tiszta szívből énekelte. Beszédében a pápa az ökumenizmusra, a keresztények egységének előmozdítására kérte az apátságot, de minden jelenlévőt is: „A mindennapi szolgálat során mozdítsátok elő a keresztények egységét, párbeszédre lépve mindenkivel. Az ökumenikus mozgalom nagy hasznot meríthet abból, ha elkötelezitek magatokat a dialógusra, a másik fél meghallgatására és a közeledésre. Legyen a ti apátságotok mindig nyitott otthon a testvérek gondjai előtt. E mindennapi úton álljon előttek védőszenteknek, Szent Mártonnak a példája, aki azt adta, ami je volt: köpenyének felét a szegénynek, valójában magának Krisztusnak.”

A vesperás után a pápai lakosztály erkélye alatt összegyűlt az ifjúság, ott voltak azok is, akik nyáron Tihanyból Pannonhalmára zarándokoltak a pápalátogatás korábban tervezett időpontjára. Énekükkel szinte „kicsalogatták” a Szentatyát az erkélyre, akit nagy örömujjongással fogadtak. Látszott rajta, ha tudna magyarul, most néhány gondolatot mondana az ifjúságnak. Az áldás előtt egy mondatot mégis mondott: „Dicsértessék a Jézus Krisztus”.

Koska Dániel

Csütörtök délre el kellett hagynunk a gimnáziumot. Két osztály Bakonybélből zárandokolt Pannonhalmára, a legtöbben Győrbe mentek, a mi osztályunk, a XII. B. Lebénybe tartott egy megrendelt busszal, ahol a plébános atya vezetésével megnéztük a híres középkori bencés templomot. Majd énekkel, imádsággal készültünk a Szentatya látogatására, s közben az osztályfőnökünk a pápának a keresztény hittel kapcsolatos kérdésekre adott válaszaiból olvasott fel az *Átlépni a remény küszöbén* című könyvből. A Szentatya az egyik elmélkedésében az imádságot a bűn elleni harc legfőbb eszközének nevezte. A lebényi kirándulás után a veszprémmvarsányi plébánián rendezkedtünk be. Pannonhalmáról hoztunk magunkkal hálózásokat, laticelt. A vacsora után tábor tüzet raktunk, vallásos énekeket és népdalokat daloltunk. Megjelent váratlanul Pál atya, aki a gondnoki feladatok mellett a veszprémmvarsányi plébániát is vezeti, s nyakában már ott lógott a kítűző, amely a várban a biztonsági kapun való belépés feltétele volt. A reggeli után a tévében megnéztük a pápalátogatás előkészületeiről, a győri misén való részvételről szóló filmet, majd visszaindultunk Pannonhalmára, hogy köszöntsük a Szentatyát. Az eleredő esőben a főkapunál sorakoztunk fel, előttünk Zalaegerszegről érkezett rendőrök álltak, mögöttünk a kommandósok videóval felszerelt kocsija. Idegen nyelven beszélő riporterek, újságírók is voltak a kapu előtt. A pápamobil feltűntekor integetni kezdtünk a Szentatyának, s ő visszaintegetett nekünk. Sajnos ez csak néhány másodpercig tartott, mert nem állt meg mellettünk a konvoj, de mégis elmondhatjuk, hogy az otthonunkban köszöntöttük Nyugat pátriárkáját.

A vesperásra eljött Göncz Árpád elnök úr és az alkotmánybíróság elnöke is. Megjelent a közlekedési miniszter is, akit az őt fel nem ismerő biztonsági őr szintén felszólított a fém tárgy felmutatására, zsebből való kitételére, a miniszter kissé meglepődött, de „a szabály az szabály” mondás után lépett át a bűvös kapun. A győri püspök még a püspö-

ki láncát is levetette, ezen még a szigorú biztonsági őrök is meglepődtek, és próbálták lebeszélni a levételről. A gimnázium énekkarának tagjaként abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy néhány méterre a Szentatyától énekelhettem az esti imádságon az ünnepre összeállított füzetből a zsoltárokat. A többiek számára a bazilika elé raktak ki székeket, hogy

Visszatérve Magyarországon tett lelkipásztori látogatásomról, mély hálámát szeretném kifejezni Önnek, kedves Főapát úr, a bensőséges fogadtatásért Szent Márton Hegyén, Pannonhalma ősi monostorában és különösképpen a gondos vendégszeretettel előkészített szálásért.

Köszönetet mondok az Ön munkatársainak és segítőinek, akik nagyszerűen előkészítették látogatásom sikerét.

Felejtethetlen marad számomra a Főapátság bazilikájában tartott vesperás a bencés közösséggel és a hívekkel, valamint a beteg és idős testvérekkel való találkozás.

Önre, a közösség minden tagjára és a hívekre szívből adom apostoli áldásomat.

Joannes Paulus P. P. II.

Távirat a Vatikánból

a könyvtár oldalára helyezett kivétitől nézzék a vesperást, de az eső bekergette őket a gimnáziumba. Szerencsére Ambrus atya felkészült a zord időjárás lehetőségére, és a tornateremben, illetve a Teleki-teremben videokivetítőn nézhették azt a tévéközvetítést, amelyet néhány méterrel arrébb vettek fel. A bazilikában ünnepi hangulat uralkodott, mégsem volt feszült légkör.

Az éjszakát a győri bencés gimnázium egyik osztálytermében töltöttük, a bencés osztályfőnökök is együtt aludtak velünk, nehogy túl sokáig beszélgessünk. Néhányunknak nagyon rövid volt az éjszaka, mert már hajnali három órákor felkeltünk, hogy 50 000 példányt kiosszunk a pá-

palátogatásra megjelenő Magyar Nemzet különszámából. Az Ipari parkban nulla fok körüli hőmérséklet uralkodott, a fagyhalál lehetősége néhány pillanatra felrémlt előttünk. Próbáltunk újságot cserélni a rendőröknek osztott forró teára, de ez az akciónk nem járt sikerrel. Hat órától kezdtek gyülekezni az emberek, de valahogy nem érdekelte őket eléggé a kultúra. Különböző fortélyokhoz folyamodtunk: láncba álltunk, hogy felhívjuk magunkra és az igen érdekes újságra a figyelmet, majd közöltük az érkezőkkel, hogy a kapukon a belépés csak a jegy és az újság felmutatásával lehetséges, végül talán megbocsátja nekünk az Úr, de a Dallas következő néhány epizódjának történetét is meghirdettük, s az újságból nyolc órára egy darab sem maradt.

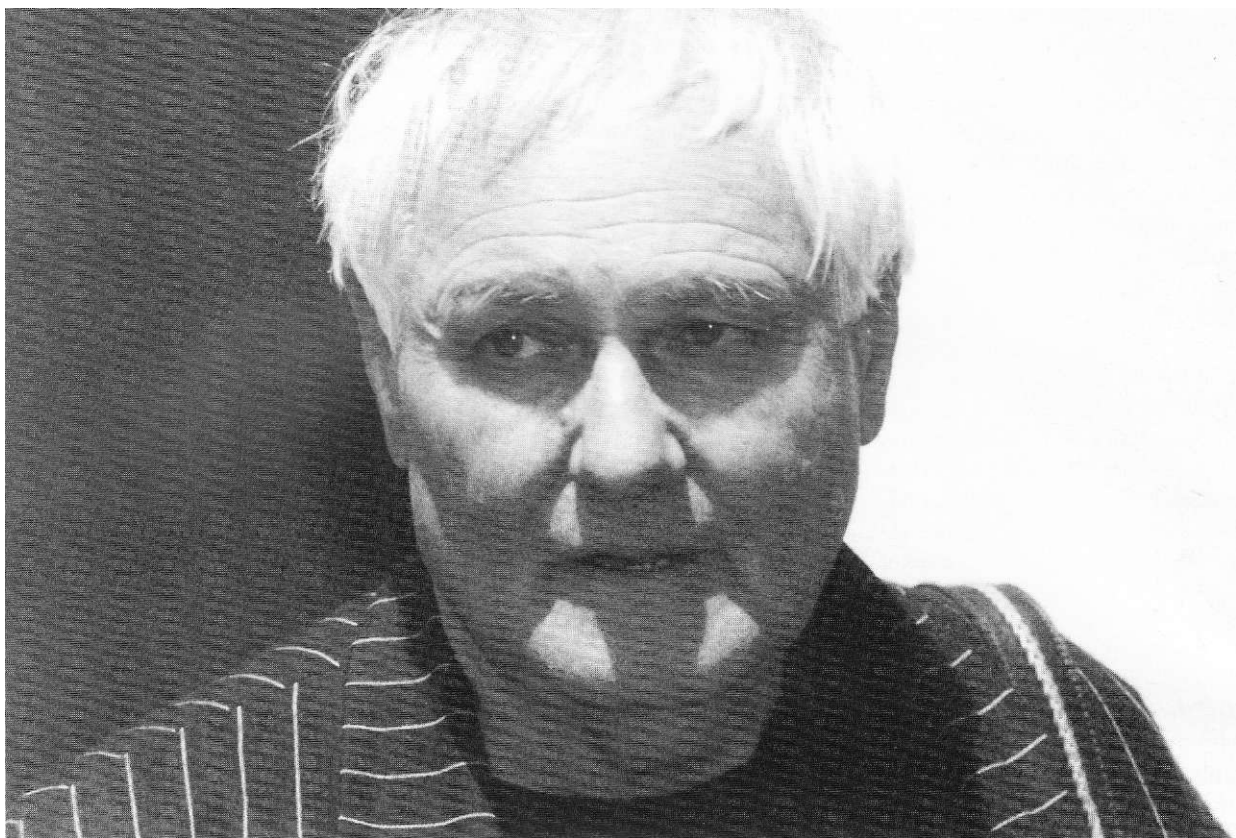
A Szentatya fél tízkor érkezett meg, és a pápamobilról üdvözölte a tömeget, a szektorok közötti úton végig haladt a kis zászlókat lengető, integető hívek előtt. - A misére a környező országokból is érkeztek szép számmal: Lengyelországból, Ausztriából, Szlovákiából, Csehországból és Horvátországból. A prédikációban a Szentatya üzenetét a saját nyelvükön intézte hozzájuk. A Szlovákiából érkezőkhöz így szólt a pápa: „Szívvelyes köszönettel fordulok a Szlovákiából érkezett hívekhez, akik azért jöttek, hogy együtt imádkozzanak magyar testvéreikkel. Kedves testvéreim, történelmetek szorosan összefonódott a magyar történelemmel. A múlt örvendetes és szomorú eseményeiből merítsetek útmutatást a jelen pillanat döntéseihez! Kérem Istent, hogy a közös keresztény hit fűzze egységbe a két népet a béke és a szolidaritás keresésében.”

Az áldozás után a pápa olaszul röviden rögtönzött, aminek igen nagy volt a sikere, főként az ifjúság körében. Hálát adott „az erős szélért” is, amelyet a Szentlélek pünkösdi szélviharához hasonlított, s reményét fejezte ki, hogy Magyarországon a Szentlélek szele is egyre erősebben fog fújni. A nagy taps jelezte reményünket s elismerésünket a testben kissé megtört pápa fiatalos gondolkodásáért.

Pár napja a gimnázium hirdetőtábláján megjelent egy köszönő távirat szövege, amely a Vatikánból érkezett.

Bencze Zsolt

JANCSÓ MIKLÓS-75

Köszöntök, interjúk, fényképek, némi keserű humor az ünnepektől részéről, kevés meghatottság. Így van ez jól, mert Jancsó Miklós, szerencsére, jól van, kapaszkodik a 91-es busz fogantyújába, meg a jelen napi izgalmú történéseibe, s mindaz, ami a háta mögött van - neki csak fél-múlt, egy XX. századi Odüsszeusz emlékei-tapasztalatai. Ha kell, előhívható (most? minek? miért? - gondolhatja ő), de víz és tudat alá is nyomható, ideiglenesen kiiktatható.

Miről is beszél az életmű meg a tapasztalat? Szögesdrótról, elvtársi tárgyalásról, szegénylegényekről, csillagosokról, katonákról, égi bárányról. És Erdélyről, Rómáról, Apajpusztáról, Moszkváról, Rómáról. Internacionáléről, Marseillaiséről, csángó balladákról és román doináról, Gotterhaltéről, vérről, a halál számtalan változatáról és szerelemről is. Gazdag élet. Erdély: óvatos elszántság, borvizek, hegyi hajnalok. Moszkva: vad, tekerő sikkátorok, a hótól még szebb, színes hagymakupolák. Róma: évezredek

alatt egyre kifinomultabbá váló diadalmos életszeretet, a mindent legyőző, túlélő, mindent rómaivá hódító. Jancsó Miklós, mint a kékszakállú - mindent begyűjtött.

A magánembert (érdekes, évtizedek alatt külsőleg szinte nem is változott) lehet szeretni, nem szeretni (e sorok írója az első csoporthoz tartozik), köszönteni, nem köszönteni. Kaphat jelvényt, dokumentumot éppen úgy, mint a buszsofőr a 750 000 balesetmentes kilométer után. Ám ha nemcsak magánemberként örvendezünk az évfordulón, akkor le kell írni - a magunk számára -, hogy él köztünk egy alkotó, aki - közhely, sokadszor - megújította egy talán mégsem eltűnő művészeti ág nyelvét, és létrehozott néhány olyan művet, amelyből a fél-múlt Közép-Európája és Magyarországa megtudott néhány kikerülhetetlen igazságot önmagáról.

Mellékkörülmény (hány műnek mára ez a legfőbb értéke!), hogy a filmek létrehozásához ki tudta cselezni az akkori jelent. A csel - mára

anekdotikus háttértörténet. A mű - kikezdzhetetlen.

Jancsó pedig (múltkor azt mondta egy negyven körüli, kedves, szép nő - „a Miki bá”) elutazik, meg visszajön, aláír, tiltakozik, egyeztet a producerrel. Persze. Mindenkinek egyeztetnie kell mindig. A lenti és fenti producerrel is, de jó páran reménykedünk abban, hogy Jancsó Miklóst mégsem borítja el nagyon a jelen, mert ő nem egy csupán a sok szelíd vagy intranzigens polgárjogi harcos közül.

Éltesse Isten! Éljen soká! Jól és örömben! Mögötte - látják, nem látják - ott tornyosul a hegy. A művei, az évei. De bármekkora is, ami mögötte van, s bármily zajos-érdekes a tér előtte, hallatszik körülötte a szelidségében is bibliai erejű hang (akinek van füle hozzá, hallja):

Volt egyszer, volt egyszer szegény öregapó,

Annak volt, annak volt kilenc szép szál fia...

Módos Péter

ALMÁSI MIKLÓS (1932-)
esztéta, filozófus
ANTAL LÁSZLÓ (1942-)
közgazdász
ARENDE, HANNAH (1906-1975)
filozófus
BOCHSKANL, PETER (1940-)
újságíró, Bécs
CSEHI ÁGOTA (1966-)
zongoraművész, főiskolai tanár
CSIKI LÁSZLÓ (1944-)
író, költő
CSUKÁS ISTVÁN (1936-)
költő, író
EŐSZE LÁSZLÓ (1923-)
zenetörténész
FITZ PÉTER (1950-)
művészettörténész
GÁLFALVI GYÖRGY (1942-)
szerkesztő, Marosvásárhely
KÁNTOR LAJOS (1937-)
irodalomtörténész, szerkesztő,
Kolozsvár
KONCSOL LÁSZLÓ (1936-)
író, kritikus, Pozsony
LÁNCZI ANDRÁS (1956-)
filozófus
LÁZÁR ERVIN (1936-)
író
MÓDOS MÁRTON (1967-)
szerkesztő
MÓDOS PÉTER (1943-)
író, szerkesztő
ORSÓS LÁSZLÓ JAKAB (1964-)
szerkesztő
PAPP GÁBOR ZSIGMOND
(1966—)
műfordító
ROMÁN JÓZSEF (1913-)
művészeti író
SZEGŐ IVÁN MIKLÓS (1971-)
újságíró
SZENYÁN ERZSÉBET (1943-)
műfordító
SZIGETI LÁSZLÓ (1949-)
író, kritikus, Pozsony
TÓBIÁS ÁRON (1927-)
irodalomtörténész, újságíró
TOÓTH. ZSOLT (1966-)
író, kritikus
VAJDA MIKLÓS (1931—)
műfordító, kritikus

On September 13-14 *Európai Utas*, together with *Wiener Journal* and the *Institut für den Donauraum und Mitteleuropa*, organised A Thousand Years of Neighbourhood. This conference was a forum for Austrian and Hungarian intellectuals and politicians to exchange views on the issues that concern both countries - and the wider region. An exhibition of the works of five Austrian and five Hungarian artists, *Myth, Memory and History*, accompanied the conference and was staged in Budapest's Fővárosi Képtár. The opening pages of this issue give an account of these two events in words and in photographs.

An interview by *Áron Tóbiás* commemorates the events of forty years ago. It pays tribute to *István Bibó*, the great writer on politics, and a minister in the last Imre Nagy cabinet, quoting his fellow defendants in the 1958 trial he was subjected to. *András Lánctis* piece introduces Hannah Arendt, with a special focus on her *Reflections on the Hungarian Revolution*, 1958.

Much of the present cityscape of Budapest has been determined by the hotels and office buildings built to the plans of *József Finta*. In *József Roman's* interview, the architect speaks about his life, his architectural principles and ideas. - This year sees an end to the long overdue renovation on the Synagogue in Dohány utca. The history of the 150 year old building, the largest synagogue in Europe, is presented by *Iván Miklós Szegő*. - *László Antal* continues his series on the problems of the economic changes, this time writing on the maze of economic policy.

The two following articles focus on the two great Hungarian composers of the 20th century. *László Eősze* writes on *Zoltán Kodály's* oratorium, *Budavári Te Deum*, on its premiere 60 years ago and on its composition. *Ágota Csehi's* piece gives an account of *Béla Bartók's* travels while collecting folk song before the First World War.

Samu Benkő writes on the historic Hungarian scholarly association, the *Erdélyi Múzeum-Egyesület* (The Hungarian Museum of Transylvania). *Miklós Vajda*, editor of the English language *Hungarian Quarterly*, describes the 60 years of the journal. A further nine Hungarian literary or critical periodicals take up our invitation to introduce themselves in brief.

György Beke introduces an established Rumanian poet, *Zaharia Stancu*, as a friend of Hungarian literature. We also include parts of *Danilo Kis's* Paris diary, which show how he chooses the poems of Endre Ady the great

Hungarian poet as his guide. *Csaba Gy. Kiss* gives an account on the events of the recent Hungarology World Congress in Rome and on the hosting city.

The next issue of *Európai Utas* will be published at Christmas.

EUROPÄISCHER REISENDER 24.-1996/3- RESÜMEE

Am 13. und 14. September dieses Jahres veranstaltete unsere Zeitschrift gemeinsam mit dem *Wiener Journal* und dem *Institut für den Donauraum und Mitteleuropa* eine Konferenz zum Thema *Tausend Jahre Nachbarschaft*, auf der österreichische und ungarische Intellektuelle und Politiker ihre Meinungen über beide Länder und die weitere Region betreffende Fragen austauschten. Im Zusammenhang damit fand in der Hauptstädtischen Galerie in Budapest unter dem Titel *Mythos, Memoria, Historia* eine Ausstellung mit Werken von je fünf österreichischen und ungarischen bildenden Künstlern statt. Wir berichten einleitend in Wort und Bild über diese beiden Ereignisse. Ereignisse, die vierzig Jahre zurückliegen, nehmen Gestalt an in einem Interview, das *Áron Tóbiás* zur Person von *István Bibó*, Minister im letzten Kabinett von Imre Nagy, mit Mitangeklagten im Prozeß gegen Bibó 1958, führte. *András Lánctis* stellt *Hannah Arendt* vor und geht besonders auf ihren *Reflections on the Hungarian Revolution*, 1958, ein.

Bestimmend für den Wandel im Stadtbild von Budapest sind die Hotels und Bürohäuser, die in den letzten Jahrzehnten nach Entwürfen von *József Finta* entstanden. *József Román* sprach mit *Finta* über sein Leben und seine architektonischen Grundsätze und Vorstellungen. - In diesem Jahr erfolgte die seit langem fällige Restaurierung der Synagoge in der Budapester Dohány utca. Sie ist die größte in Europa, über hundertfünfzigjährige Geschichte schreibt *Iván Miklós Szegő*. - Seine Serie zu Problem des wirtschaftlichen Wandels in Ungarn setzt *László Antal* fort, der sich hier mit den Labyrinth der Wirtschaftspolitik befaßt.

Zwei Klassikern der ungarischen Musik im 20. Jahrhundert sind die folgenden Beiträge gewidmet. *László Eősze* geht auf das *Budavärer Te Deum* ein, *Zoltán Kodály's* Oratorium, das vor sechzig Jahren uraufgeführt wurde. *Ágota Csehi* folgt den Wegen *Béla Bartók's* bei seinen Volksliedsammlungen vor dem Ersten Weltkrieg. *Samu Benkő* spricht über das „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ in Kolozsvár (Cluj,

Klausenburg), eine alterwürdige ungarische wissenschaftliche Gesellschaft. *Miklós Vajda*, Chefredakteur der Zeitschrift *The Hungarian Quarterly*, beschreibt die sechzigjährige Geschichte dieses ungarischen Journals in englischer Sprache. Darüber hinaus stellen sich in dieser Nummer neun weitere ungarische Zeitschriften, die sich mit Literatur und Kritik befassen, kurz vor.

György Beke erinnert sich an den namhaften rumänischen Dichter und Schriftsteller *Zaharia Stancu* als einen Freund der ungarischen Literatur. Aus frühen Jahren stammt das hier veröffentlichte Pariser Tagebuch von *Danilo Kiš*, für das ihm als Reiseführer die Gedichte von Endre Ady dienten. *Csaba Gy. Kiss* berichtet über den Weltkongreß der Hungarologen, der unlängst in Rom stattfand.

Die nächste Nummer unserer Zeitschrift erscheint in der Weihnachtszeit dieses Jahres.

VIAGGIATORE EUROPEO 24.-1996/3, SOMMARIO

Il 13 e il 14 settembre 1996 il *Viaggiatore Europeo*, insieme con il *Wiener Journal* e l'*Institut für den Donaauraum und Mitteleuropa* ha organizzato una conferenza sotto il titolo Mille anni di vicinato. In quell'occasione intellettuali e politici austriaci ed ungheresi hanno avuto uno scambio di idee su questioni riguardanti la regione e i due Paesi. Pa-

rallelamente alla conferenza è stata inaugurata un'esposizione intitolata *Mythos, Memoria, Historia*, de cinque artisti austriaci e di cinque artisti ungheresi alla Galleria della Capitale, a Budapest. Le prime pagine della rivista sono state dedicate, con illustrazioni fotografiche, a questi due avvenimenti. Pubblicando l'intervista di *Áron Tobias* rievociamo avvenimenti di quarant'anni fa. Al centro dell'intervista sta la figura dell'eccellente scrittore politico, ministro dell'ultimo governo di Imre Nagy, *István Bibó*, ricordato dai suoi compagni che pure sono stati imputati nel processo Bibó svoltosi nel 1958. *András Láncri* presenta *Hannah Arendt*, dedicando particolare attenzione al suo studio avente per tema la rivoluzione ungherese.

L'aspetto di Budapest è stato notevolmente influenzato da quegli alberghi ed edifici pubblici che nel corso degli ultimi decenni sono stati costruiti sulla base dei progetti dell'architetto *József Finta*. Finta, intervistato da *József Román*, parla della sua vita, dei suoi principi architettonici, dei suoi progetti futuri. - Quest'anno sono stati terminati i lavori di restauro della sinagoga di Budapest che si trova in via Dohány. L'edificio che ha 150 anni, è la più grande sinagoga dell'Europa. L'articolo di *Iván Miklós Szegő* racconta la storia della sinagoga. - *László Antal* anche in questo numero continua ad analizzare i problemi della trasformazione, scrivendo sui labirinti della politica economica.

Due articoli si occupano dei due autori classici della vita musicale ungherese del Novecento. Il tema di quello di *László Eöszé* è l'oratorio di *Zoltán Kodály*, il *Te Deum Castello di Buda*. L'articolo parla della prima rappresentazione dell'oratorio avvenuta 60 anni fa ed analizza l'opera stessa. Lo scritto di *Ágota Csehi* tratta i viaggi compiuti da *Béla Bartók* prima della prima guerra mondiale, in cerca di canzoni popolari.

Samu Benkő scrive del *Museo Ungherese della Transilvania*, che è un'associazione ungherese scientifica di Kolozsvár. *Miklós Vajda*, redattore capo della rivista ungherese in lingua inglese *The Hungarian Quarterly*, racconta la storia di sessant'anni della rivista. In questo numero presentiamo brevemente altre nove riviste ungheresi - in lingua ungherese - dedicate alla letteratura e alla critica.

György Beke presenta al pubblico il noto poeta e scrittore rumeno, *Zaharia Stancu*, amico della letteratura ungherese. Pubblichiamo il diario giovanile di Parigi di *Danilo Kiš*, che ha scelto come una delle proprie „guide” le poesie del poeta ungherese Endre Ady. *Csaba Gy. Kiss* pubblica un riassunto degli avvenimenti del congresso mondiale di ungarologia che ha avuto luogo recentemente a Roma e scrive anche della città che ha ospitato il congresso.

Il prossimo numero del *Viaggiatore Europeo* uscirà per Natale.

Lapzárta után adták át Budapestben a Greve Irodalmi és Tudományos Alapítvány irodalmi díjait. A díjátadásra Budapestre érkezett alapítók, Magyarország tiszteletbeli hamburgi főkonzulja, Dr. Helmut Greve és Hannelore Greve megbeszéléseket folytattak a Külügyminisztériumban és a Művelődési és Közoktatási Minisztériumban is.

A közép-európai kisebbségi kérdés iránt aktívan érdeklődő Greve házaspár és az *Európai Utas* szerkesztőinek október 11-i találkozásánál a két alapítvány együttműködési lehetőségeiről, az 1997-ben közösen megvalósítható tervekről esett szó. Az elképzelések ismertetésére a következő számunkban visszatérünk.

(Képünkön: Módos Péter, Dr. Helmut Greve, Hannelore Greve, Módos Márton)

*

Nach unserem Redaktionsschluss wurden die Literaturpreise der Dr. Helmut und Hannelore Greve Stiftung zur Förderung von Wissenschaft

und Kultur überreicht. Zur Preisübergabe sind die Gründer der Stiftung, Honorar-Generalkonsul der Republik Ungarn in Hamburg Dr. Helmut Greve und Frau Hannelore Greve nach Budapest gereist, wo sie u.a. Besprechungen im Aussenministerium bzw. im Ministerium für Unterricht und Kultur geführt haben.

Bei dem Treffen mit den Redakteuren des *Európai Utas* am 11. 10. wurden die Möglichkeiten der Zusammenarbeit der beiden Stiftungen und der Verwirklichung gemeinsamer Projekte für das Jahr 1997 untersucht.

(Auf unserem Foto v.l.n.r.: Peter Módos, Dr. Helmut Greve, Hannelore Greve, Márton Módos)

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

Európa országaiban mindenütt találkozhat a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának, a Gan-nak a pénzügyeivel.

A világ nemzetközi pénzügyi tekintélyt szerzett intézményhálózat magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

**VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES**

**Címünk: 1114 BUDAPEST
Hamzsabégi út 37.
Tel. : 269-80-80**

Európa

gan
Biztosító Rt.

• MKB •

MAGYAR KÜLKERESKEDELMI BANK RT.

*Forint
és deviza
folyószámla*

*Rugalmas
betéti lehetőségek,
vállalati és
privát ügyfeleknek*

*Kedvező
kamatok*

*A legnagyobb
bankkártya
választék*

1051 Budapest, Szent István tér 11.,
Telefon: 296-0922, Fax: 117-2332